

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KÖKTÜRKÇEDEN
KIRGIZ ve TÜRKİYE TÜRKÇESİNE FİLLER:
Ses ve Anlam Bilgisi Bakımından Bir Karşılaştırma

120 664
MASTER TEZİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hazırlayan
Nurgül MOLDALİEVA

120 664

Tez Danışmanı
Doç. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU

Ankara – 2002

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

**Nurgül MOLDALİEVA'ya ait KÖKTÜRKÇEDEN KIRGIZ VE TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE FİLLER: Ses ve Anlam Bilgisi Bakımından Bir
Karşılaştırma** adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim
Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....Prof.Dr.Ahmet B.ERCİLASUN.

Üye.....Doç.Dr. Getin PEKACAR

Üye (DANISMAN).....Doç.Dr.Fatih KIRIŞCI OĞLU

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi bir dilin kelimeleri aradan geçen uzun yıllar boyunca birtakım değişikliklere uğrar. Üstelik bu değişiklikler aynı ana dilden gelişmiş iki ayrı yazı dilinde birbirlerine göre de farklılıkları içerebilmektedir. Türk Dilinin yazılı belgeleri bulunan en eski devresi olan Köktürkçe devresinden günümüze gelinceye kadar dilimizi meydana getiren kelimelerde de pek çok değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin başında ses ve anlam değişimleri gelmektedir. Bu çalışmada Köktürkçeden Kırgız Türkçesine ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiiller tespit edilmiş ve bu fiillerdeki ses bilgisi ve anlam bilgisi bakımından meydana gelen değişiklikler karşılaştırma metoduyla incelenmiştir. Köktürkçe fiiller Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yaşadığı biçimleriyle ses ve anlam bilgisi bakımından mukayese edilerek benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

Çalışmamızın konusunu Köktürkçe fiiller, bu fiillerin Kırgız Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki şekilleri hakkında verilen bilgi ve Köktürkçe fiillerin Kırgız Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki şekilleriyle ses ve anlam bilgisi bakımından karşılaştırılması oluşturmaktadır. Köktürkçe örnekler için Talat Tekin'in **A Grammar of Orkhon Turkic** (Indiana University Publications, Uralic and Altaic series: 69, The Hague and Bloomington 1968) ve **Orhon Türkçesi Grameri** (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara 2000) çalışmalarındaki İkinci Doğu Türk Kağanlığı döneminden kalma beş abidenin, **Kül Tigin**, **Bilge Kağan**, **Tunyukuk**, **Külü Çor** (İhe-Hüşötü) ve **Ongin** (İşbara Tamgan Tarkan) abidelerinin metinleri esas alınıp, örneklendirme bu metinlerle sınırlandırılmış ve incelemede bu çalışmalarda aktarmaya sadık kalınmıştır. Ayrıca araştırma safhasında söz konusu fiillerin okunuş biçimleri ve anlamları için W.W.Radloff, V.Thomsen, H.N.Orkun, S.Ye.Malov ve M.Ergin tarafından yapılmış aktarmalar ile G. Clauson (1972) ve E. V. Sevortyan'ın (1974) etimolojik sözlüklerine de başvurulmuştur. Kırgız

Türkçesindeki fiillerin anlamları için sadece iki sözlük (K. K. Yudahin, **Kırgızça-Orusça Sözdük**, Frunze 1985; E. Abduldayev, D. İsayev, **Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözdüğü**, Frunze 1969) kullanılmıştır. Türkiye Türkçesindeki fiillerin anlamları için **Türkçe Sözlük'ten** (TDK, Ankara 1998), yazı dilinde yaşamayıp ağızlarda yaşayan fiillerin anlamları için **Derleme Sözlüğü'nden** (TDK, 1963-1982) yararlanılmıştır.

Çalışmamızda birleşik ve yardımcı fiiller tez kapsamının dışında tutulmuştur. Ayrıca, Kırgız Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Köktürkçedeki şekliyle kök halinde yaşamayan, fakat türemiş şekliyle başka kelimelerde yaşayan Köktürkçe fiiller de ele alınmıştır.

Çalışmamız, **“Giriş”** bölümüyle başlamaktadır. “Giriş” bölümünün ilk kısmında Köktürkçe, abideler ve üzerinde yapılan çalışmalar hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci kısım Kırgız Türkçesiyle ilgili genel bilgileri içermektedir. Üçüncü kısımda ise Türkiye Türkçesi hakkında genel bilgi sunulmuştur.

“Giriş” bölümünden sonra tezimizin birinci bölümünü **“Ses Bilgisi”** bölümü oluşturmaktadır. “Ses Bilgisi” bölümünde fiiller “Ünlülerle İlgili Ses Olayları”, “Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları”, “Kırgız Türkçesinde Uzun Ünlülerin Meydana Gelmesi” ve “Ses Değişmesine Uğramayan Fiiller” adları altında dört ana bölümde incelenmiştir.

“Ünlülerle İlgili Ses Olayları” ve **“Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları”** bölümlerinde **Kırgız Türkçesindeki** ses değişimleri ve **Türkiye Türkçesindeki** ses değişimleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Ancak, Kırgız Türkçesindeki değişime örnek gösterilirken değişimin açıkça görülmesi için fiilin Türkiye Türkçesindeki şekli de verilmiştir.

“Kırgız Türkçesinde Uzun Ünlülerin Meydana Gelmesi”

bölümünde sadece Kırgız Türkçesine özgü olan ünsüz erimesi ve düşmesi sonucunda uzun ünlülerin ortaya çıkışı gösterilmiştir.

“Ses Değişmesine Uğramayan Fiiller”

bölümünde **Kırgız Türkçesi** başlığı altında sadece Kırgız Türkçesinde ses değişmesine uğramayan fiiller Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla, **Türkiye Türkçesi** başlığı altında ise sadece Türkiye Türkçesinde ses değişmesine uğramayan fiiller Kırgız Türkçesindeki karşılıklarıyla verilmiştir. **Kırgız ve Türkiye Türkçesi** başlığı altında da hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde ses değişmesine uğramayan ortak fiiller gösterilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünü **“Anlam Bilgisi”** bölümü oluşturmaktadır. “Anlam Bilgisi” bölümü “Anlam Değişmeleri” ve “Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller” adları altında iki ana bölümden oluşmaktadır. Tabii ki, bir fiilin anlamını sadece bir veya birkaç cümlede geçen anlamlarıyla sınırlandırmak mümkün değildir. Bizim araştırmamızın kapsamına alınan Köktürkçe fiillerin anlamlarının da sadece incelediğimiz metinlerdeki anlamlarıyla sınırlı olmadığı muhakkaktır. Fakat yukarıda belirttiğimiz gibi tezimizde sadece beş Köktürkçe âbidedeki fiiller incelenmiştir. Dolayısıyla, “Anlam Bilgisi” bölümünde fiillerin sadece bu metinlerdeki anlamları ele alınarak Kırgız ve Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılmıştır. Ayrıca, fiillerin anlamları için etimolojik sözlükler de kullanılmıştır.

“Anlam Değişmeleri”

bölümünde Köktürkçeden Kırgız ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiillerdeki anlam değişmeleri **Kırgız Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde, Kırgız ve Türkiye Türkçesinde** başlıkları altında örnek cümleler verilerek incelenmiştir. **Kırgız Türkçesi** başlığı altında sadece Kırgız Türkçesinde anlam değişmelerine uğrayan fiiller, **Türkiye Türkçesi** başlığı altında ise sadece Türkiye Türkçesinde anlam değişmelerine uğrayan fiiller ele alınmıştır. **Kırgız ve Türkiye Türkçesi** başlığı altında ise hem Kırgız

Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde aynı anlam değişmesine uğrayan fiiller incelenmiş, fakat Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki anlam değişimleri karşılaştırılmamıştır. Anlam değişmelerinin açık şekilde belli olması için Kırgız ve Türkiye Türkçesindeki fiillerin anlamları sözlük sırasına göre yazılarak Köktürkçedeki anlamını taşıyan fiillerin başına **yıldız (*)** işareti konulmuştur. Yıldız işareti konulmayan anlamlar ise fiilin yeni kazanılmış olan anlamlarıdır.

“Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller” bölümünde de fiiller de üç başlık altında incelenmiştir. **Kırgız Türkçesi** başlığı altında sadece Kırgız Türkçesinde, **Türkiye Türkçesi** başlığı altında sadece Türkiye Türkçesinde anlam değişmesine uğramayan fiiller verilmiştir. **Kırgız ve Türkiye Türkçesi** başlığı altında hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde anlam değişmesine uğramayan fiiller gösterilmiş, fakat örnek cümleler verilmemiştir. Bu kısmın örnekleri için örneklerin nerede geçtiğini gösteren bir tablo da çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Son olarak çalışmamıza **Köktürkçeden Kırgız ve Türkiye Türkçesine Fiillerin Karşılaştırmalı Tablosu** eklenmiştir. Bu tabloda Köktürkçe fiiller Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla ve anlamlarıyla alfabetik sıraya göre yer almaktadır. Ayrıca, Köktürkçe fiillerin geçtiği âbideler ve satır numaraları, Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki fiillerin sözlüklerdeki sayfa numaraları verilmiştir.

Çalışmam sırasında benden her türlü yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. M. Fatih KIRIŞÇIOĞLU'na ve ilk tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a, tezimin konusunun belirlenmesinde ve çalışmam sırasında yön göstererek yararlı tavsiyelerde bulunan ikinci tez danışmanım Doç. Dr. Çetin PEKACAR'a, tezimin yazılışı sırasında bana destek olan arkadaşım Hanako KOMATSU'ya, benden her türlü manevi desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Baktigül BAYSARIYEVA, Alimbek TAŞTANKULOV ve Kayım KUDAYBERDİYEV'e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
I. SES BİLGİSİ.....	11
A. ÜNLÜLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI.....	11
1. İNCELME.....	11
a. Kırgız Türkçesinde İncelme.....	11
b. Türkiye Türkçesinde İncelme.....	12
2. DÜZLEŞME.....	12
a. Kırgız Türkçesinde Düzleşme.....	12
b. Türkiye Türkçesinde Düzleşme.....	13
3. YUVARLAKLAŞMA.....	14
a. Kırgız Türkçesinde Yuvarlaklaşma.....	14
b. Türkiye Türkçesinde Yuvarlaklaşma.....	18
4. GENİŞLEME.....	19
a. Kırgız Türkçesinde Genişleme.....	19
b. Türkiye Türkçesinde Genişleme.....	20
5. DARLAŞMA.....	22
a. Kırgız Türkçesinde Darlaşma.....	22
b. Türkiye Türkçesinde Darlaşma.....	22
6. ÜNLÜ DÜŞMESİ.....	23
a. Kırgız Türkçesinde Ünlü Düşmesi.....	23

b. Türkiye Türkçesinde Ünlü Düşmesi.....	23
B. ÜNSÜZLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI.....	24
1. TONLULAŞMA.....	24
a. Kırgız Türkçesinde Tonlulaşma.....	24
b. Türkiye Türkçesinde Tonlulaşma.....	25
2. TONSUZLAŞMA.....	28
a. Kırgız Türkçesinde Tonsuzlaşma.....	28
b. Türkiye Türkçesinde Tonsuzlaşma.....	28
3. SÜREKSİZLEŞME.....	29
a. Kırgız Türkçesinde Süreksizleşme.....	29
b. Türkiye Türkçesinde Süreksizleşme.....	30
4. SIZICILAŞMA.....	30
a. Kırgız Türkçesinde Sızıcılaşma.....	30
b. Türkiye Türkçesinde Sızıcılaşma.....	30
5. AKICILAŞMA.....	32
a. Kırgız Türkçesinde Akıcılaşma.....	32
b. Türkiye Türkçesinde Akıcılaşma.....	34
6. SÜREKLİ ÜNSÜZLER ARASINDA DEĞİŞMELER.....	34
a. Kırgız Türkçesinde Sürekli Ünsüzler Arasında Değişmeler.....	34
b. Türkiye Türkçesinde Sürekli Ünsüzler Arasında Değişmeler....	35
7. İLERLEYİCİ ÜNSÜZ BENZEŞMESİ.....	35
a. Kırgız Türkçesinde İlerleyici Ünsüz Benzeşmesi.....	35
b. Türkiye Türkçesinde İlerleyici Ünsüz Benzeşmesi.....	36
8. GERİLEYİCİ ÜNSÜZ BENZEŞMESİ.....	37
a. Kırgız Türkçesinde Gerileyici Ünsüz Benzeşmesi.....	37
b. Türkiye Türkçesinde Gerileyici Ünsüz Benzeşmesi.....	37
9. ÜNSÜZ DÜŞMESİ.....	37
a. Kırgız Türkçesinde Ünsüz Düşmesi.....	37
b. Türkiye Türkçesinde Ünsüz Düşmesi.....	39
10. ÜNSÜZ TÜREMESİ.....	40

a. Kırgız Türkçesinde Ünsüz Türemesi.....	40
b. Türkiye Türkçesinde Ünsüz Türemesi.....	40
11. HECE DÜŞMESİ.....	40
a. Kırgız Türkçesinde Hece Düşmesi.....	40
b. Türkiye Türkçesinde Hece Düşmesi.....	41
C. KIRGIZ TÜRKÇESİNDE UZUN ÜNLÜLERİN MEYDANA GELMESİ.....	41
D. SES DEĞİŞİMİNE UĞRAMAYAN FİLLER.....	43
a. Kırgız Türkçesinde Ses Değişimine Uğramayan Fiiller.....	43
b. Türkiye Türkçesinde Ses Değişimine Uğramayan Fiiller.....	44
c. Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Ses Değişimine Uğramayan Fiiller.....	45
II. ANLAM BİLGİSİ.....	47
A. ANLAM DEĞİŞMELERİ.....	48
1. ANLAM GENİŞLEMESİ.....	48
a. Kırgız Türkçesinde Anlam Genişlemesi.....	48
b. Türkiye Türkçesinde Anlam Genişlemesi.....	57
c. Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Anlam Genişlemesi.....	82
2. ANLAM DARALMASI.....	152
a. Kırgız Türkçesinde Anlam Daralması.....	152
b. Türkiye Türkçesinde Anlam Daralması.....	156
c. Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Anlam Daralması.....	159
3. BAŞKA ANLAMA GEÇİŞ.....	164
a. Kırgız Türkçesinde Başka Anlama Geçiş.....	164
b. Türkiye Türkçesinde Başka Anlama Geçiş.....	176
c. Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Başka Anlama Geçiş.....	186

B. ANLAM DEĞİŞMESİNE UĞRAMAYAN FİLLER.....	191
a. Kırgız Türkçesinde Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller....	191
b. Türkiye Türkçesinde Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller..	191
c. Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller.....	192
 III. KÖKTÜRKÇEDEN KIRGIZ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE FİLLERİN KARŞILAŞTIRMALI TABLOSU.....	195
 SONUÇ.....	230
 KAYNAKÇA.....	234
 ÖZET.....	239

KISALTMALAR

1T -	Tonyukuk Abidesi, 1. taş
2T -	Tonyukuk Abidesi, 2. taş
B -	Batı Yüzü
BK -	Bilge Kağan Abidesi
bk. -	bakınız
c. -	cilt
D -	Doğu Yüzü
DS -	DERLEME SÖZLÜĞÜ, TDK, Ankara 1963-1982.
G -	Güney Yüzü
G-B -	Güney-Batı Yüzü
G-D -	Güney-Doğu Yüzü
hlk. -	halk dilinde
K -	Kuzey Yüzü
K-B -	Kuzey-Batı Yüzü
KÇ -	Küli Çor Abidesi
K-D -	Kuzey-Doğu Yüzü
Kırg. -	Kırgız Türkçesi
KOS -	YUDAHİN, K.K, Kırgızça-Orusça Sözdük, Moskva 1965.
Kökt. -	Köktürkçe
KT -	Kül Tigin Abidesi
KTTS -	Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdüğü, Frunze 1969.
mec. -	mecazi anlamı
O -	Ongin Abidesi
s. -	sayfa
TS -	Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 1998.
TT. -	Türkiye Türkçesi
vb. -	ve başka

GİRİŞ

1. KÖKTÜRKÇE

Türkçenin bilinen yazılı en eski belgelerini bırakmış olan Köktürklerden Çin kroniklerinde *T'u-chüeh* adıyla söz edilmektedir. İ.S. 557-581 yıllarına ait *Chou-Shu* sülalesi ve İ.S. 589-618 yıllarına ait Sui-Shu sülalesi kroniklerinde, bu adla anılan Köktürkler üzerinde bilgi verilmekte, onların Hun soyundan geldikleri, demir işledikleri anlatılmakta ve doğuş efsaneleri (bir dişi kurdun beslediği çocuktan türeyişleri) kaydedilmektedir.¹

552 yılında Aşina sülâlesi tarafından kurulan 1. Köktürk devleti döneminden kalan Türkçe bir belge ya da âbide bulunmamaktadır. Bu dönemden kalma tek âbide olan Bugut âbidesi (dikilişi 581) de Türkçe değildir. Âbidenin üç yüzü Soğdça, bir yüzü de Sanskritçedir.²

Runik harfli en eski Türkçe âbideler 2. Köktürk devleti döneminden kalmıştır. Bu âbideler 8. yüzyılın ilk yarısında dikilen ve "anıt taş" olarak nitelenen yazılı, büyük taşlardır. "Bütün Türk dillerine ışık tutan bu anıt taşlardan en önemlileri Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Ongin (Işbara Tamgan Tarkan), Küli Çor (İhe Hüşötü) âbideleridir"³.

Köktürkçenin başlıca ses özellikleri şunlardır:

1. İç sesteki ve son sesteki /d/ ünsüzünün korunması: *adək* "ayak", *tıd-* "engel olmak", *ƙod-* "koymak" vb.
2. İç sesteki ve son sesteki /b/ ünsüzünün korunması: *sebin-* "sevinmek", *sab* "söz" vb.

¹ Ögel, 1957:84.

² Çağatay, Tezcan, 1976:247-252.

³ Ercilasun, 1985:56-78.

3. Öndamaksıl /ny/ ünsüzünün korunması: *anyığ* “fena, kötü”, *yany-* “yaymak”, *kony* “koyun” vb.
4. Genizsil /ñ/ ünsüzünün /ğ, g/ ünsüzleri ile nöbetleşmesi: *bardıñız~bardıgız* “gittiniz”, *ölsikiñ~ölsikig* “öleceksin”, *süñüküñ~süñüküg* “kemiklerin” vb.
5. İlgi durumu ekinin ünsüzlerden sonra -ıñ / -iñ, ünlülerden sonra da -nıñ / -niñ olması: *kağan-ıñ* “hakanın”, *beg-iñ* “beyin”, *bayırķu-nıñ* “Bayırkuların” vb.
6. Ayrı bir çıkma durumu ekinin bulunmaması ve bu ad durumunun -da / -de eki ile kurulması: *Buķaraķ uluķ bodun-ta* “Buhara şehri halkından”, *oğlanıñız-da* “oğullarınızdan” vb.
7. Şimdiki zaman sıfat-fiilinin -ğma / -gme eki ile kurulması: *bar-ı-ğma* “giden”, *biti-gme* “yazan”, *kel-i-gme* “gelen” vb.
8. Gelecek zaman sıfat-fiilinin -Daçı / -Deçi eki ile kurulması: *öl-teçi* “ölecek”, *kel-teçi* “gelecek”, *yañıl-taçı siz* “yanılacaksınız” vb.⁴

2. KÖKTÜRK ÂBİDELERİ

2.1. Ongin (Işbara Tamgan Tarkan) Âbidesi

Ongin (Işbara Tamgan Tarkan) âbidesi 719-720 tarihleri arasında dikilmiştir. Bu âbidede Bilge Işbara Tamgan Tarkan adlı bir kağanın ve babası İl İtmiş Yabgu'nun İteriş ve Bilge Kağan zamanlarında Türk milleti için nasıl çalıştıkları ve düşmanla savaştıkları anlatılmaktadır. Çok hacimli bir âbide değildir, fakat anlatım üslubunun keskinliği bakımından çok önemli bir âbidedir.⁵

⁴ Tekin, Ölmez, 1995:18-20.

⁵ Ercilasun, 1985:56-78; Tekin, 2000:224.

2.2. Küli Çor (İhe Hüşötü) Âbidesi

Küli Çor (İhe Hüşötü) âbidesi 723-725 yılları arasında dikilmiş bir âbidedir. Bu âbidede Tarduşların başı olan ve Karluklarla yapılan savaşta hayatını kaybeden İşbara Bilge Küli Çor'un savaşlardaki yiğitlikleri anlatılmaktadır. Ayrıca kağanlığa bağlı bütün prensler ve kavim beylerinin katıldığı Küli Çor'un yuğ töreni da anlatılmıştır.⁶

2.3. Tunyukuk Âbidesi

Tunyukuk âbidesi tahminen 720-725 yılları arasında yazılıp dikilmiş bir âbidedir. Bugün de yerinde dikili duran ve iki taştan oluşan Tunyukuk âbidesinin üzerindeki yazıyı yazdırarak diktiren doğrudan doğruya Bilge Tunyukuk'tur, fakat hangi tarihte ve kimin yazdığı anıtta belirtilmemiştir. Âbidede Türk halkının Çin hakimiyetinden kurtuluşu ve İleriş Kağan zamanında Köktürklerin Oğuzlarla, Kırgızlarla, On-Oklarla ve Çinlilerle yaptığı savaşlar anlatılmaktadır.

Tunyukuk âbidesinin büyük olan birinci taşında 35 satır, daha küçük olan ikinci taşında 27 satır bulunmaktadır. Âbide oldukça hacimlidir ve anlatım üslubu, kelime hazinesi bakımından bütün Türk dillerinin en önemli kaynaklarından biridir.⁷

2.4. Kül Tigin Âbidesi

Kül Tigin âbidesi 732 yılının Ağustos ayında kağanın ağabeyi Bilge Kağan tarafından diktirilmişdir. Âbide boyunca konuşan ve olayları anlatan da

⁶ Ercilasun, 1985:56-78; Tekin, 2000:225.

⁷ Ercilasun, 1985:56-78; Tekin, 1995:13.s

Bilge Kağan'dır. Âbideyi yazan ise Kül Tigin ile Bilge Kağan'ın yeğeni Yolluğ Tigin'dir.⁸

Âbidede, Bilge Kağan, Türk halkı ve kendisi için çok büyük anlam ve değer taşıyan kardeşi Kül Tigin'in bağımsızlık uğruna yaptığı kahramanlıklarını, Çin'e karşı verdiği mücadelelerini ve ölümünü anlatmaktadır.

Âbidenin dört yüzünde de yazı bulunmaktadır. Batı yüzünde uzun bir Çince yazı vardır. Bu Çince yazı Köktürk yazısının okunmasında çok büyük önem taşımıştır. Anıtın doğu yüzünde 40, güney ve kuzey yüzlerinde de 13'er satır vardır. Ayrıca, anıtın kuzey-doğu, güney-doğu ile güney ve batı yüzleri arasındaki kenar kısımlarında da birkaç satırlık küçük yazılar bulunmaktadır.⁹

“Oldukça hacimli olan Kül Tigin âbidesindeki lirik anlatım tarzı Türk dilleri ve edebiyatlarının ilk yazılı örnekleri için çok yüksek bir edebi değer taşımakta ve günümüzde en önemli yazılı kaynaklardan biri sayılmaktadır”.¹⁰

2.5. Bilge Kağan Âbidesi

Bilge Kağan âbidesi 24 Eylül 735 tarihinde küçük oğlu Tengri Kağan tarafından diktirilmiştir. Bu âbidede konuşan ve olayları anlatan Bilge Kağan'dır. Ancak, anıtın güney yüzündeki yazının 10.-15. satırları ile batı yüzündeki altı satırı okunabilen küçük yazıyı Tengri Kağan anlatmıştır. Âbideyi yazan ise Bilge Kağan'ın yeğeni Yolluğ Tigin'dir.¹¹

Âbidede Köktürklerin Bumın ve İstemi Kağan zamanlarındaki şevket devri, sonra nasıl Çin hakimiyetine girdikleri, Çin hakimiyetinden nasıl kurtuldukları anlatılmıştır. Daha sonra Bilge Kağan'ın savaşları ve Türk halkına yaptığı hizmetleri yer almaktadır.

⁸ Tekin, 1995:11.

⁹ Tekin, 1995:14.

¹⁰ Ercilasun, 1985:62.

¹¹ Tekin, 1995:12

Âbidenin dört yüzünde de yazı bulunmaktadır. Batı yüzünde Çince yazı vardır. Âbidenin doğu yüzünde 41 satırlık, kuzey ve güney yüzlerinde 15'er satırlık Türkçe yazı bulunmaktadır. Kuzey yüzündeki yazı son yedi satırı dışında Kül Tigin âbidesinin güney yüzündeki yazı ile bir ve aynıdır. Doğu yüzündeki 2.-24. satırlar da az farkla Kül Tigin âbidesinin doğu yüzündeki 1.-30. satırlarla aynıdır.

3. ÂBİDELERİN BULUNMASI VE ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

İlk olarak 1709'da İsveçli subay J. von Strahlenberg sürgün düştüğü Sibiry'a'da bazı âbideleri keşfetmiştir. Yine aynı dönemde Sibiry'a'da bulunan Alman bitki bilimcisi D. Messerschmidt de âbideleri görmüştür. Messerschmidt Petersburg Bilimler Akademisine 1720'de bu âbideleri tanıtarak bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. 1730'da sürgünden dönen Strahlenberg âbidelerle ilgili çalışmasını yayınlamıştır. Ardından 1822'de G. Spaskiy'in âbideler hakkında bilgi veren makalesi Latinceye çevrilmiş ve yeni araştırmaya yol açmıştır.

1889'da Finli araştırma grubunun topladığı malzemeye dayanılarak Yenisey mezar âbidelerinin kopyaları yayınlanmıştır. Aynı yıl Orhon nehri bölgesinde Rus kazıbilimcisi N. M. Yadrintsev iki âbide daha bulmuştur. 1890'da bu iki âbide ile ilgili Yadrintsev'in çalışmasının yayınlanmasından sonra bu âbidelerin bulunduğu bölgeye A. O. Heikel yönetiminde bir Fin ve W. Radloff yönetiminde bir Rus araştırma heyeti gönderilmiştir. Kül Tigin ve Bilge Kağan'a ait olduğu daha sonra anlaşılan bu iki âbidenin kopyaları hem Finliler, hem de Ruslar tarafından 1892'de yayınlanmıştır. Rus heyetinin araştırmalarından elde edilen veriler 1899'a kadar bir dizi halinde yayınlanmaya devam etmiştir. 1891'de yine Yadrintsev tarafından Ongin nehri kıyılarında Ongin âbidesi bulunmuştur.

İlk kez Danimarkalı V. Thomsen âbidelerde kullanılan Eski Türk runik yazı sistemini çözümlenmiştir. Bu çalışmanın sonucunu ilk 1893'te, daha sonra iki büyük âbidenin yayımını da 1896'da yapmıştır. Radloff ise 1894'te Orhon

âbideleriyle ilgili ilk çalışmasını yayınlamıştır. Daha sonra yayınlanan bu çalışmanın 2. cildinde F. Klementz tarafından bulunan Tunyukuk âbidesinin runik yazılı kopyası ile birlikte Latin alfabesine uyarlanmış biçimine ve Almanca tercümesine de yer verilmiştir.

Orhon âbideleri üzerinde hem yabancı, hem de Türk Türkologlar tarafından pek çok çalışma yapılmıştır. 1941'de A. von Gabain'in *Alttürkische Grammatik*, 1951'de S. E. Malov'un *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti*, 1980'de A. N. Kononov'un *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov* adlı kitapları yayınlanmıştır. Türk dilcileri tarafından ise, Orhon âbidelerinin ilk yayını *Orhun Âbideleri* başlığı altında 1924'te N. Asım tarafından yapılmıştır. Daha sonra 1936-1941 yılları arasında H. N. Orkun'un dört ciltlik *Eski Türk Yazıtları*, 1968'de Talat Tekin'in *A Grammar Of Orkhon Turkic*, 1988'de *Orhon Yazıtları*, 1994'te *Tunyukuk Yazıtı*, 1995'te *Orhon Yazıtları*, 2000'de *Orhon Türkçesi Grameri* adlı çalışmaları yayınlanmıştır. Ayrıca 1970'de M. Ergin tarafından *Orhun Abideleri* adlı çalışma bilim dünyasına sunulmuştur.¹²

4. KIRGIZ TÜRKÇESİ

Kırgızlar, adları Orhun âbidelerinde sık sık geçen en eski Türk boylarından biridir. Kırgızlar 8. yüzyıl başlarında Kögmen (Sayan) dağlarının kuzeyinde yerleşmiş bulunuyorlardı. Önce Türklerle, daha sonra da Uygurlarla iktidar için sık sık mücadele eden Kırgızlar, 840 tarihinde Moğolistan'daki Uygur egemenliğine son vermişlerdir. Fakat Kırgızlar diğer Türk boyları gibi kurdukları devleti güçlü ve büyük bir devlet haline getirememiştir. Kırgızların egemenliğine de 12. yüzyılda Moğollar son

¹² Köktürk âbideleri üzerine yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara bakınız: Ercilasun, 1985:56-78; Tekin, 1968:12-20; 1988:V-XI.

vermiştir. Uzun süre Altay dağları bölgesinde yaşayan Kırgızlar 16. yüzyılda Issık-Köl bölgesindeki bugünkü yurtlarına göç etmişlerdir.

Kırgız Türkçesi, Türkçenin Kuzey-Batı grubuna giren lehçelerden biridir. W. Radloff, Batı Şiveleri içindeki Kırgız şivelerini Kara-Kırgız şivesi, Kazak-Kırgız şivesi, Kara-Kalpak şivesi olarak üçe ayırmıştır. A. Samoyloviç ise, Tav-Grubu (Kıpçak-Kuzeybatı)nın Bugünkülerden kolundaki Moğol devrinden önceki şiveler içine almıştır. L. Ligeti'nin sınıflamasında ise Kıpçak Dilleri grubunun içine Kara-Kırgız ve Kazak-Kırgız'ı almıştır. N. A. Baskakov ise Türk lehçelerinin Şarkî Hun Dalı'nın içindeki Kırgız-Kıpçak Grubu'nun Bugünkülerden kolunun içine Kırgız Türkçesini almıştır. K. H. Menges ise, Kırgız Türkçesine Türk lehçesinin Aral-Hazar grubu içinde yer vermiştir. Bu grupta Kırgız Türkçesinin yanında Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kıpçak Özbekçesi ve Nogay Türkçesi de vardır. Kırgız Türkçesi ses ve gramer yapısı bakımından kazak Türkçesine yakındır.¹³

Günümüzde Kırgızistan'da Kırgızlar uyarlanmış Kiril alfabesini 1940 yılından beri kullanmaktadır. Orta Çağın ilk asırlarında Kırgızlar Orhon Yenisey alfabesinin kuzey varyantını kullanıyorlardı (VII.-XII. yy). Kırgızların bir kısmı Karahanlılar döneminden, yani X. yüzyıldan itibaren Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardı. 1928 yılına kadar Kırgızlar bu alfabeyi kullanmışlardı (Afganistan'ın kuzeydoğu bölgelerinde ve Çin'deki Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Kırgızlar halen Arap alfabesini kullanmaktadır). 1928-1940 yıllarında Kırgızistan'da uyarlanmış Latin alfabesi de kullanılmıştır. Günümüzde bazı Kırgız aydınları Latin alfabesine geri dönülmesini savunuyorlar.

Kırgız Türkçesi, günümüzde Kırgızların büyük çoğunluğunun yaşadığı Kırgızistan Cumhuriyetinin resmi dilidir. Ayrıca Özbekistan ve Tacikistan, Kazakistan, kuzey Afganistan, Pakistan ve Doğu Türkistan'da yaşayan Kırgız toplulukları tarafından konuşulan dildir.

¹³ Arat, 1992:230-236.

Kırgız Türkçesinin başlıca ses özellikleri şunlardır:

1. İç sesteki ve son sesteki /d/ ünsüzünün /y/ ünsüzüne değişmesi: ET *adak* > *ayak* “ayak”, ET *tod-* > *toy-* “doymak” vb.
2. Kelime başındaki /y/ ünsüzünün /c/ ünsüzüne değişmesi: ET *yaş* > *caş* “yaş”, ET *yıl* > *cıl* “yıl”, ET *yori-* > *cür-* “yürümek”, ET *yugur-* > *cuur-* “yoğurmak” vb.
3. Çok heceli kelimelerin sonundaki /ıg/ ve /uğ/ ses gruplarının uzun /uu/ ünlüsüne, /ig/ ve /üg/ ses gruplarının da uzun /üü/ ünlüsüne değişmesi: ET *taglıg* > *tooluu* “dağlı”, ET *yılıg* > *cıluu* “ılık, sıcak”, ET *uluğ* > *uluu* “ulu”, ET *tirig* > *tirüü* “canlı”, ET *ölüg* > *ölüü* “ölü” vb.
4. Bazı birincil uzun ünlülerin korunması: ET *bārı* > *baarı* “hepsi”, ET *yā* > *caa* “yay”, ET *yū-* > *cuu-* “yıkamak” vb.
5. Türlü ses gruplarının büzülmesi sonucu pek çok ikincil uzun ünlülerin meydana gelmesi: ET *tag* > *too* “dağ”, ET *ağız* > *ooz* “ağız”, ET *bağ* > *boo* “bağ”, ET *bağır* > *boor* “karaciğer”, ET *yağı* > *coo* “düşman”, ET *buzağı* > *muzoo* “buzağı”, ET *biregü* > *biröö* “birisi”, ET *küdegü* > *küyöö* “güvey”, ET *boğ-* > *buu-* “boğmak”, ET *tuğ-* > *tuu-* “doğurmak”, ET *yoğan* > *coon* “kalın”, ET *eñek* > *EEK* “çene” vb.
6. Dudak çekimi (o-a > o-o, ö-e > ö-ö, ü-e > ü-ö): *col* “yol”, *coldor* “yollar”, *coldordo* “yollarda”; *köl* “göl”, *köldör* “göllere”, *köldördön* “göllere”; *yürek* > *cürök*, *cüröktör* “yürekler”, *cüröktördö* “yüreklerde”, *cüröktördögü* “yüreklerdeki” vb.¹⁴

5. TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Türkçenin Oğuz grubunu oluşturan lehçelerden biri Türkiye Türkçesidir. 13. asırdan günümüze kadar Batı Türklerinin yazı dili olagelmiş bulunan Batı Türkçesi iç ve dış gelişme ve değişiklikler bakımından şu üç

¹⁴ Tekin, Ölmez, 1995:70-72.

devreye ayrılır: **1. Eski Türkiye Türkçesi 2. Osmanlıca 3. Çağdaş Türkiye Türkçesi.**¹⁵ Batı Türkçesinin üçüncü devresi olan Türkiye Türkçesi bugün başlıca Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan Türk halkının konuştuğu dildir. Bu dil, 11. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'yu fethedip önce Selçuklu devletini (11.-14.yy), daha sonra da üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğunu (1299-1920) kuran Oğuz Türklerinin dilidir.¹⁶

Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti dışında şu ülkelerde de konuşulur: Kuzey Kıbrıs, Balkan ülkeleri (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya vb.) Rusya Federasyonu, Arap ülkeleri (Suriye vb.), Avrupa ülkeleri (Almanya vb.), Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya vb.

Anadolu'da Selçuklular döneminde (13. yüzyıl sonlarına doğru) yazı dili olan Türkiye Türkçesinin bir çok ağızı vardır. Bunlar başlıca iki grupta toplanır: Anadolu ağızları, Rumeli ağızları. Anadolu ağızları da kendi içinde başlıca şu alt gruplara ayrılır: Karadeniz ağızları, Doğu Anadolu ağızları, Orta Anadolu ağızları, Batı Anadolu ağızları.

Türkiye Türkçesinde kullanılan alfabe, Latin alfabesidir. 1928 yılında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmiştir.

Türkiye Türkçesinin başlıca ses özellikleri şunlardır:

1. Aslî uzun ünlülerin kısalması: ET *bār* > *var*, ET *ḵāl-* > *kal-*, ET *kīz* > *kız*, ET *kēç* > *geç*, ET *tīş* > *diş*, ET *ōtūn* > *odun*, ET *kūç* > *güç* vb.
2. Asli uzun ünlülerden sonra gelen /p, t, ç, k/ ünsüzlerinin iki ünlü arasında /b, d, c, ğ, g/ ünsüzlerine değişmesi: ET *ḵāpa* > *kaba*, ET *kēbe* > *gebe*, ET *āt* > *ad*, ET *tāt* > *tad*, ET *ōt* > *od* "ateş", ET *āçık-* > *acık-*, ET *kēçe* > *gece* vb.
3. Geniz /ñ/ ünsüzünün /n/ ünsüzüne değişmesi: ET *biñ* > *bin*, ET *buñal-* > *bunal-*, ET *ōñ* > *ön*, ET *soñ* > *son*, ET *tañ* > *tan*, ET *teñiz* > *deniz*, ET *yañı* > *yeni* vb.

¹⁵ Ergin, 1998:16.

¹⁶ Tekin, Ölmez, 1995:122.

4. Kelime başındaki tonsuz /t/ ünsüzünün tonlu /d/ ünsüzüne değişmesi: ET taş > dış, ET te- > de-, ET tur- > dur-, ET tod- > doy-, ET tüş > düş vb.
5. Kelime başındaki tonsuz /k/ ünsüzünün tonlu /g/ ünsüzüne değişmesi: ET kel- > gel, ET kör- > gör-, ET küz > güz vb.
6. Kelime başındaki /b/ ünsüzünün /v/ ünsüzüne değişmesi: ET ber- > ver-, ET bar > var, ET bar- > var- vb.
7. ET bol- “olmak” fiilinin başındaki /b/ ünsüzünün düşmesi: ET bol- > ol-
8. Yüklem bağlayıcısı görevindeki *ben* zamirinin –im/-im, -um/-üm ve *biz* zamirinin –ız/-iz, -uz/-üz biçimlerine değişmesi: ET –ben > EAT –ven > -vem > -em > -im, ET –biz > -vüz > -üz/-uz, -iz/-iz.¹⁷

¹⁷ Tekin, Ölmez, 1995:124.

I. BÖLÜM: SES BİLGİSİ

Köktürkçe, Çağdaş Türk lehçelerinin ana kaynağıdır. Bu devirden günümüze gelinceye kadar kelimeler bir çok ses değişikliğine uğramıştır. Bu bölümde Köktürkçeden Kırgız Türkçesine ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiiller ses bilgisi bakımından incelenmiştir.

A. ÜNLÜLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI

1. İNCELME

a. Kırgız Türkçesinde İncelme

ı- > i-

Köktürkçe ıd- “göndermek” fiilindeki kalın ı- ünlüsü Kırgız Türkçesinde -d ünsüzünün -y ünsüzüne değişmesinden sonra ve -y- ünsüzünün inceltici tesiri ile ince i- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. ıd- “göndermek”

Kırg. iy-

TT. ø

-o- > -ü-

Köktürkçe yorı- “yürümek” fiilinin ilk hecesindeki kalın-yuvarlak -o- ünlüsü Kırgız Türkçesinde ince-yuvarlak -ü- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. yorı- “yürümek”

Kırg. cür-

TT. yürü-

b. Türkiye Türkçesinde İncelme

-ı- > -i-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde iç sesteki kalın **-ı-** ünlüsü yanındaki **-ç-** ve **t-** ünsüzlerinin inceltici tesiri ile Türkiye Türkçesinde ince **-i-** ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. <i>bıç</i> ¹ “biçmek, kesmek”	TT. <i>biç-</i>	Kırg. <i>bıç-</i>
Kökt. <i>tırñla-</i> “dinlemek”	TT. <i>dinle-</i>	Kırg. <i>tırñda-</i>

2. DÜZLEŞME

a. Kırgız Türkçesinde Düzleşme

u- > i-

Köktürkçe *una-* “doğru bulmak” fiilinin başındaki yuvarlak **u-** ünlüsü ikinci hecede bulunan düz **-a-** ünlüsünün etkisiyle Kırgız Türkçesinde gerileyici ünlü benzeşmesine uğrayarak düz **i-** ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. <i>una-</i> “doğru bulmak”	Kırg. <i>ına-</i>	TT. <i>una-</i>
----------------------------------	-------------------	-----------------

-u- > -ı-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerin ikinci hecesindeki yuvarlak **-u-** ünlüsü ilk hecede bulunan düz ünlünün etkisiyle Kırgız Türkçesinde ilerleyici ünlü benzeşmesine uğrayarak düz **-ı-** ünlüsüne değişmiştir. Örneklerden de görüldüğü gibi bu değişim yuvarlak ünlülü ek alan fiillerde görülmektedir.

¹ Fakat Türkiye Türkçesinde bu fiilin kalın ünlülü şekli **bıçak** < ***bıç-ak** kelimesinde yaşamaktadır.

Kökt. <i>yazuqla</i> - "hata etmek"	Kırg. <i>cazık</i>	TT. <i>yazıkla</i> -
Kökt. <i>yantur</i> - "döndürmek"	Kırg. <i>candır</i> -	TT. <i>yandır</i> -

-ü- > -i-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillere gelen eklerdeki yuvarlak -ü- ünlüsü ilk hecedeki düz ünlünün tesiri ile Kırgız Türkçesinde düz -i- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. <i>yitür</i> - "kaybetmek"	Kırg. <i>citir</i> -	TT. <i>yitir</i> -
Kökt. <i>kigür</i> - "sokmak"	Kırg. <i>kiyir</i> -	TT. <i>ø</i>
Kökt. <i>yeltür</i> - "akın ettirmek"	Kırg. <i>celdir</i> -	TT. <i>yeldir</i> -

b. Türkiye Türkçesinde Düzleşme

-u- > -a-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerdeki yuvarlak -u- ünlüsü kendisinden sonra gelen düz ünlülerin etkisinden dolayı yani gerileyici ünlü benzeşmesine uğrayarak Türkiye Türkçesinde düz -a- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. <i>boğuzlan</i> - "öldürülmek"	TT. <i>boğazlan</i> -	Kırg. <i>muuzdal</i> -
Kökt. <i>qubura</i> - "toplanmak"	TT. <i>kavra</i> -	Kırg. <i>ø</i>

-u- > -ı-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillere gelen eklerdeki yuvarlak -u- ünlüsü ilk hecede bulunan düz ünlünün etkisiyle Türkiye Türkçesinde ilerleyici ünlü benzeşmesine uğrayarak düz -ı- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. <i>yazukla</i> - "hata etmek"	TT. <i>yazıkla</i> -	Kırg. <i>cazık</i>
Kökt. <i>yantur</i> - "döndürmek"	TT. <i>yandır</i> -	Kırg. <i>candır</i> -

-ü- > -ı-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillere gelen eklerdeki yuvarlak -ü- ünlüsü ilk hecedeki düz ünlünün tesiri ile Türkiye Türkçesinde düz -ı- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. <i>bintür</i> - "bindirmek"	TT. <i>bindir</i> -	Kırg. <i>mingiz</i> -
Kökt. <i>yitür</i> - "kaybetmek"	TT. <i>yitir</i> -	Kırg. <i>citir</i> -
Kökt. <i>yeltür</i> - "akın ettirmek"	TT. <i>yeldir</i> -	Kırg. <i>celdir</i> -

3. YUVARLAKLAŞMA

a. Kırgız Türkçesinde Yuvarlaklaşma

a- > o-

Köktürkçe fiillerde kelime başındaki düz ünlü **a-** kendisinden sonra gelen artdamak **-ğ-** ünsüzünün sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzüne değişmesiyle yuvarlaklaşmaya uğrayarak Kırgız Türkçesinde **o-** ünlüsüne dönüşmüştür. Sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzünün eriyip düşmesiyle de Kırgız Türkçesinde ilk hecede uzun-yuvarlak **oo-** ünlüsü meydana gelmiştir.

Kökt. <i>ağ</i> - "yükselmek"	Kırg. <i>oo-</i>	TT. <i>ağ-</i>
Kökt. <i>ağrı</i> - "hastalanmak"	Kırg. <i>ooru-</i>	TT. <i>ağrı-</i>
Kökt. <i>ağtur</i> - "tırmandırmak"	Kırg. <i>oodur-</i>	TT. <i>ağdır-</i>

-a- > -o-

Köktürkçe *tolǵat-* “acıtmak” fiilinin ikinci hecesindeki düz **-a-** ünlüsü ilk hecede bulunan yuvarlak ünlünün etkisinden dolayı Kırgız Türkçesinde ilerleyici ünlü benzeşmesine uğrayarak yuvarlak **-o-** ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *tolǵat-* “acıtmak”

Kırg. *tolgot-*

TT. *ø*

Köktürkçe *ķabıř-* “birleşmek” fiilinin ilk hecesindeki düz ünlü **-a-** kendisinden sonra gelen artdamak **-b-** ünsüzünün Eski Uygur Türkçesinden itibaren sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzüne değişmesiyle yuvarlaklaşmaya uğrayarak Kırgız Türkçesinde **-o-**’ya dönüşmüştür. Sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzünün eriyip düşmesiyle de Kırgız Türkçesinde uzun-yuvarlak **-oo-** ünlüsü meydana gelmiştir.

Kökt. *ķabıř-* “birleşmek”

Kırg. *kooş-*

TT. *kavuş-*

a- > u-

Köktürkçe *abla-* “avlamak” fiilinin başındaki düz ünlü **a-** kendisinden sonra gelen çift dudak **-b-** ünsüzünün Eski Uygur Türkçesinden itibaren sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzüne değişmesiyle yuvarlaklaşmaya uğrayarak Kırgız Türkçesinde **u-**’ya dönüşmüştür. Sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzünün eriyip düşmesiyle de Kırgız Türkçesinde ilk hecede uzun-yuvarlak **uu-** ünlüsü meydana gelmiştir.

Kökt. *abla-* “avlamak”

Kırg. *uula-*

TT. *avla-*

-a- > -u-

Köktürkçe *yağut-* “yaklaştırmak” fiilinin ilk hecesindeki düz ünlü **-a-** ikinci hecenin başındaki artdamak ünsüzü **-ğ-**’nin Kırgız Türkçesinde eriyip düşmesi sonucunda ve ikinci hecedeki yuvarlak ünlü **-u-**’nun etkisinde kalarak gerileyici ünlü benzeşmesine uğramış ve yuvarlak ünlü **-u-**’ya değişmiştir. Bu değişimin neticesinde uzun **-uu-** ünlüsü meydana gelmiştir.

Kökt. <i>yağut-</i> “yaklaştırmak”	Kırg. <i>cuut-</i>	TT. <i>ø-</i>
------------------------------------	--------------------	---------------

-e- > -ö-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerin ikinci hecesindeki düz ünlü **-e-** Kırgız Türkçesinde ilk hecedeki yuvarlak **-ü-** ünlüsünün tesiri ile **-ö-** ünlüsüne değişerek yuvarlaklaşmış, Türkiye Türkçesinde ise değişime uğramamıştır.

Kökt. <i>kūzed-</i> “korumak”	Kırg. <i>küzöt-</i>	TT. <i>gözet-</i>
Kökt. <i>tūke-</i> “tamamlamak”	Kırg. <i>tügö-t-</i>	TT. <i>tūke-t-</i>

-ı- > -ü-

Köktürkçe fiillerdeki patlamalı **-b-** ünsüzü Eski Uygur Türkçesinde sızmalı çifttutak **-w-** ünsüzüne değişmiştir. Karahanlı Türkçesinden itibaren **-w-** ünsüzünden sonra gelen ünlüler yuvarlaklaşmaya uğramış, Kırgız Türkçesinde de **-w-** ünsüzünün etkisiyle ikinci hecedeki düz **-ı-** ünlüsü yuvarlak **-ü-** ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. <i>ebir-</i> “evirmek”	Kırg. <i>üyür-</i>	TT. <i>evir-</i>
Kökt. <i>sebin-</i> “sevinmek”	Kırg. <i>süyün-</i>	TT. <i>sevin-</i>

-i > -ö

Köktürkçe Kökt. *töri*- “yaratılmak” fiilinin ikinci hecesindeki düz -i- ünlüsü ilk hecedeki yuvarlak -ö- ünlüsünün etkisiyle Kırgız Türkçesinde ilerleyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak yuvarlak -ö- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *tör²*- “yaratılmak”

Kırg. *törö-l-*

TT. *türe-*

e-, -e- > ü-, -ü-

Köktürkçe fiillerdeki patlamalı -b- ünsüzü Eski Uygur Türkçesinde sızmalı çift dudak ünsüzü -w-’ye değişmiştir. Karahanlı Türkçesinden itibaren -w- ünsüzünden önce ve sonra gelen ünlüler yuvarlaklaşmaya uğramış, Kırgız Türkçesinde de -w- ünsüzünün etkisiyle ilk hecedeki düz ünlü e-, -e- yuvarlak ü-, -ü- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *ebir*- “evirmek”

Kırg. *üyür-*

TT. *evir-*

Kökt. *sebin*- “sevinmek”

Kırg. *süyün-*

TT. *sevin-*

-ı > -u

Köktürkçe *agrı*- “hastalanmak” fiilinin ikinci hecesindeki düz -ı ünlüsü Kırgız Türkçesinde art damak -ğ- ünsüzünün eriyip düşmesi sonucunda ilk hecede uzun yuvarlak oo- ünlüsünün meydana gelmesiyle yuvarlak -u ünlüsüne değişmiş ve ilerleyici ünlü benzeşmesi gerçekleşmiştir.

Kökt. *agrı*- “hastalanmak”

Kırg. *ooru-*

TT. *ağrı-*

² *törü*- şekli de bulunmaktadır.

-ı > -u

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerin ikinci hecesindeki düz -ı ünlüsü ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin etkisiyle Kırgız Türkçesinde yuvarlak -u- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *oǵı*- “çağırma”

Kırg. *oku*-

TT. *oku*-

Kökt. *udı*- “uyumak”

Kırg. *uyu*-

TT. *uyu*-

-ı > -o-

Köktürkçe *qabıŝ*- “birleşmek” fiilinin ilk hecesindeki düz -a- ünlüsü kendisinden sonra gelen art damak -ğ- ünsüzünün sızıcı-çift dudak -w- ünsüzüne değişmesiyle yuvarlaklaşmaya uğrayarak Kırgız Türkçesinde -o- ünlüsüne değişmiştir. Sızıcı-çift dudak -w- ünsüzünün eriyip düşmesiyle ve ilk hecedeki yuvarlak ünlünün etkisiyle ikinci hecedeki düz -ı- ünlüsü Kırgız Türkçesinde yuvarlak -o- ünlüsüne değişmiş ve uzun-yuvarlak -oo- ünlüsü meydana gelmiştir.

Kökt. *qabıŝ*- “birleşmek”

Kırg. *kooş*-

TT. *kavuş*-

b. Türkiye Türkçesinde Yuvarlaklaşma

-ı > -ü

Köktürkçe *yorı*- “yürümek” fiilinin ikinci hecesindeki düz -ı ünlüsü Türkiye Türkçesinde ilk hecedeki yuvarlak ünlünün etkisinden dolayı ilerleyici ünlü benzeşmesine uğrayarak yuvarlak -ü ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *yorı*- “yürümek”

TT. *yürü*-

Kırg. *cür*-

-ı- > -u-

Köktürkçe *ķabıř-* “birleşmek” fiilinin ikinci hecesindeki düz **-ı-** ünlüsü Türkiye Türkçesinde iç sesteki **-b-** dudak ünsüzünün dış-dudak **-v-** ünsüzüne değişmesinden ve **-v-** ünsüzünün yuvarlaklaştırma özelliğinden dolayı yuvarlak **-u-** ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *ķabıř-* “birleşmek”

TT. *kavuş-*

Kırg. *kooş-*

-ı > -u

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerin ikinci hecesindeki düz **-ı** ünlüsü ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin etkisiyle Türkiye Türkçesinde yuvarlak **-u** ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *okı-* “çağırma”

TT. *oku-*

Kırg. *oku-*

Kökt. *udı-* “uyumak”

TT. *uyu-*

Kırg. *uyu-*

4. GENİŞLEME

a. Kırgız Türkçesinde Genişleme

ü- > ö-

Köktürkçe *ün-* “çıkma” fiilinin başındaki dar **-ü** ünlüsü Kırgız Türkçesinde geniş **ö-** ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *ün-* “çıkma”

Kırg. *ön-*

TT. *ø*

-ü- > -ö-

Köktürkçe *kötür*- “yükseltmek” fiilinin ikinci hecesindeki dar -ü- ünlüsü Kırgız Türkçesinde ilk hecedeki geniş -ö- ünlüsünün tesiriyle genişlemeye uğramış ve -ö- ünlüsüne değişmiştir. Burada ilerleyici ünlü benzeşmesi görülmektedir.

Kökt. *kötür*- “yükseltmek”

Kırg. *kötör*-

TT. *götür*-

b. Türkiye Türkçesinde Genişleme

i- > e-

Köktürkçe fiillerde kelime başındaki dar i- ünlüsü Türkiye Türkçesinde geniş e- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *igid*- “eğitmek”

TT. *eğit*-

Kırg. ø

Kökt. *ir*- “ermek, vamak”

TT. *er*-

Kırg. ø

Kökt. *irtür*- “eriştirmek”

TT. *erdir*-

Kırg. ø

-i > -e

Köktürkçe *töri*- “yaratılmak” fiilinin ikinci hecesindeki dar -i ünlüsü Türkiye Türkçesinde geniş -e ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *töri*- “yaratılmak”

TT. *türe*-

Kırg. *törö-l*-

-ü- > -ö-

Köktürkçe *küzed-* “korumak” fiilin ilk hecesindeki dar -ü- ünlüsü Türkiye Türkçesinde geniş -ö- ünlüsüne değişmiş, Kırgız Türkçesinde ise değişime uğramamıştır.

Kökt. *küzed-* “korumak”

TT. *gözet-*

Kırg. *küzöt-*

-u- > -o-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerin ilk hecesindeki dar -u- ünlüsü Türkiye Türkçesinde geniş -o- ünlüsüne değişmiş, Kırgız Türkçesinde ise korunmuştur.

Kökt. *buz-* “bozmak”

TT. *boz-*

Kırg. *buz-*

Kökt. *yuğur-* “yoğurmak”

TT. *yoğur-*

Kırg. *cuur-*

Kökt. *yul*³- “yağmalamak”

TT. *yol-*

Kırg. *cul-*

-u- > -a-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerdeki yuvarlak-dar -u- ünlüsü kendisinden önce veya sonra gelen geniş ünlülerin etkisinde kalarak, yani ilerleyici ve gerileyici ünlü benzeşmesine uğrayarak Türkiye Türkçesinde geniş -a- ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *boğuzlan-* “öldürülmek”

TT. *boğazlan-*

Kırg. *muuzdal-*

Kökt. *ķubura-* “toplanmak”

TT. *kavra-*

Kırg. *ø*

³ Bu fiilin *yul-* şekli de bulunmaktadır.

5. DARLAŞMA

a. Kırgız Türkçesinde Darlaşma

e-, -e- > i-, -i-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerdeki geniş **e-**, **-e-** ünlüsü Kırgız Türkçesinde dar **i-**, **-i-** ünlüsüne değişmiş, Türkiye Türkçesinde ise korunmuştur.

Kökt. *egir-* “eğirmek”

Kırg. *iyir-*

TT. *eğir-*

Kökt. *teg-* “hücum etmek”

Kırg. *tiy-*

TT. *değ-*

b. Türkiye Türkçesinde Darlaşma

é- > i-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde geniş ünlü kapalı **é-** Türkiye Türkçesinde dar **i-** ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *élet-* “iletmek”

TT. *ilet-*

Kırg. *ø*

Kökt. *ér-* “imek”

TT. *i-*

Kırg. *e-, i-*

Kökt. *éşid-* “işitmek”

TT. *işit-*

Kırg. *eşit-*

e- > i-

Köktürkçe *eb-* “acele etmek” fiilinin başındaki geniş **e-** ünlüsü Türkiye Türkçesinde dar **i-** ünlüsüne değişmiştir.

Kökt. *eb-* “acele etmek”

TT. *iv-*

Kırg. *ø*

6. ÜNLÜ DÜŞMESİ

a. Kırgız Türkçesinde Ünlü Düşmesi

-ı > Ø

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde ikinci hecenin sonundaki kalın-düz-dar -ı ünlüsü Kırgız Türkçesinde düşmüştür.

Kökt. <i>toqtı-</i> "vurmak, dövmek"	Kırg. <i>*tok-mok-to-</i>	TT. <i>*tok-mak</i>
Kökt. <i>yorı-</i> "yürümek"	Kırg. <i>cür-</i>	TT. <i>yürü-</i>
Kökt. <i>yulı-</i> ⁴ "yağmalamak"	Kırg. <i>cul-</i>	TT. <i>yol-</i>

b. Türkiye Türkçesinde Ünlü Düşmesi

-u- > Ø

Köktürkçe *ķubura-* "toplanmak" fiilinin orta hecesindeki yuvarlak-kalın-dar -u- ünlüsü vurgusuz ve dar olduğundan dolayı Türkiye Türkçesinde düşmüştür.

Kökt. <i>ķubura-</i> "toplanmak"	TT. <i>kavra-</i>	Kırg. Ø
----------------------------------	-------------------	---------

-ı > Ø

Köktürkçe fiillerin sonundaki kalın-düz-dar -ı ünlüsü Türkiye Türkçesinde düşmüştür.

Kökt. <i>toqtı-</i> "vurmak, dövmek"	TT. <i>*tok-mak</i>	Kırg. <i>*tok-mok-to-</i>
Kökt. <i>yulı-</i> "yağmalamak"	TT. <i>yol-</i>	Kırg. <i>cul-</i>

⁴ Bu fiilin *yulı-* şekli de bulunmaktadır.

B. ÜNSÜZLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI

1. TONLULAŞMA

a. Kırgız Türkçesinde Tonlulaşma

-k- > -g-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde iki ünlü arasındaki tonsuz-artdamak **-k-** ünsüzü Kırgız Türkçesinde tonlu-artdamak **-g-** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. *aķıt-* "akın etmek"

Kırg. *agız-*

TT. *akıt-*

Kökt. *saķın-* "düşünmek"

Kırg. *sagın-*

TT. *sakın-*

-k- > -g-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde iki ünlü arasındaki tonsuz-öndamak **-k-** ünsüzü Kırgız Türkçesinde tonlu-öndamak **-g-** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. *tūke-* "tamamlamak"

Kırg. *tügö-t-*

TT. *tūke-t-*

Kökt. *yūkūn-* "boyun eğmek"

Kırg. *cügün-*

TT. *yūkūn-*

t- > d-

Köktürkçe *té-* "demek" fiilinin başındaki tonsuz **t-** ünsüzü Kırgız Türkçesinde tonlu **d-** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. *té-* "demek"

Kırg. *de-*

TT. *de-*

-t- > -d-

Bu değişim Köktürkçe ettirgen çatı eki olan **-tUr-** ekinde görölmektedir. Bu ekin Köktürkçede sadece iki varyantı mevcuttur (Tekin, 2000:97). Kırgız Türkçesinde ise bu ekin ünlü ve ünsüzlerin özelliklerine göre 8 varyantı bulunmaktadır (Kudaybergenov, Tursunov, Sıdıkov, 1980:361). Söz konusu ekin başında bulunan tonsuz **-t-** ünsüzü Kırgız Türkçesinde ünlü ve tonlu ünsüz ile biten kelimelere eklendiğinde tonlu **-d-** ünsüzüne değişmiştir.⁵

Kökt. <i>kontur-</i> "yerleştirmek"	Kırg. <i>kondur-</i>	TT. <i>kondur-</i>
Kökt. <i>urtur-</i> "hakkettirmek"	Kırg. <i>urdur-</i>	TT. <i>vurdur-</i>
Kökt. <i>yantur-</i> "döndürmek"	Kırg. <i>candır-</i>	TT. <i>yandır-</i>
Kökt. <i>yeltür-</i> "akın ettirmek"	Kırg. <i>celdir-</i>	TT. <i>yeldir-</i>
Kökt. <i>yüküntür-</i> "baş eğdirmek"	Kırg. <i>cügündür-</i>	TT. <i>yükündür-</i>

b. Türkiye Türkçesinde Tonlulaşma

-ç > -c

Köktürkçe **aç-** "acıkmak" fiilinin sonundaki tonsuz **-ç** ünsüzü Türkiye Türkçesinde yapım eki eklenmesi sonucunda iki ünlü arasında kalarak tonlu ünsüz **-c-**'ye değişmiştir.

Kökt. <i>aç-</i> "acıkmak"	TT. <i>acık-<aç-ı-k-</i>	Kırg. <i>aç-, açık-</i>
----------------------------	-----------------------------	-------------------------

⁵ Fakat istisna olarak Kırgız Türkçesinde **-t-** tonlu ünsüzü ile biten bazı fiillere bu ekin **-t-**'li şekli de eklenmektedir: *öltür-<öl-tür-* (Kudaybergenov, Tursunov, Sıdıkov, 1980:361).

k- > g-

Köktürkçe fiillerin başında bulunan tonsuz **k-** ünsüzü Türkiye Türkçesinde tonlu **g-** ünsüzüne değişmiş, Kırgız Türkçesinde ise değişime uğramamıştır.

Kökt. <i>keç-</i> "geçmek"	TT. <i>geç-</i>	Kırg. <i>keç-</i>
Kökt. <i>kel-</i> "gelmek"	TT. <i>gel-</i>	Kırg. <i>kel-</i>
Kökt. <i>kir-</i> "girmek"	TT. <i>gir-</i>	Kırg. <i>kir-</i>
Kökt. <i>kör-</i> "görmek"	TT. <i>gör-</i>	Kırg. <i>kör-</i>
Kökt. <i>kötür-</i> "yükseltmek"	TT. <i>götür-</i>	Kırg. <i>kötör-</i>
Kökt. <i>küzed-</i> "korumak"	TT. <i>gözet-</i>	Kırg. <i>küzöt-</i>

t- > d-

Köktürkçe fiillerin başında bulunan tonsuz **t-** ünsüzü Türkiye Türkçesinde tonlu **d-** ünsüzüne değişmiş, Kırgız Türkçesinde ise değişime uğramamıştır.

Kökt. <i>té-</i> "demek"	TT. <i>de-</i>	Kırg. <i>de-</i>
Kökt. <i>teg-</i> "hücum etmek"	TT. <i>değ-</i>	Kırg. <i>tiy-</i>
Kökt. <i>telin-</i> "delinmek"	TT. <i>delin-</i>	Kırg. <i>*te-ş-i-l-</i>
Kökt. <i>tér-</i> "dermek"	TT. <i>der-</i>	Kırg. <i>tér-</i>
Kökt. <i>téril-</i> "derilmek"	TT. <i>deril-</i>	Kırg. <i>teril-</i>
Kökt. <i>tıñla-</i> "dinlemek"	TT. <i>dinle-</i>	Kırg. <i>tıñda-</i>
Kökt. <i>tik-</i> "dikmek"	TT. <i>dik-</i>	Kırg. <i>tik-</i>
Kökt. <i>tile-</i> "dilemek"	TT. <i>dile-</i>	Kırg. <i>tile-</i>
Kökt. <i>tir-</i> "yaşamak"	TT. <i>dir-i-l-</i>	Kırg. <i>tir-i-l-</i>
Kökt. <i>tiril-</i> "dirilmek"	TT. <i>diril-</i>	Kırg. <i>tiril-</i>
Kökt. <i>tod-</i> "doymak"	TT. <i>doy-</i>	Kırg. <i>toy-</i>

Kökt. <i>tök-üt-</i> "dökmek"	TT. <i>dök-</i>	Kırg. <i>tök-</i>
Kökt. <i>tu-</i> "kapanmak"	TT. <i>*du-man</i>	Kırg. <i>*tu-man</i>
Kökt. <i>tuy-</i> "duymak"	TT. <i>duy-</i>	Kırg. <i>tuy-</i>
Kökt. <i>tüş-</i> "düşmek"	TT. <i>düş-</i>	Kırg. <i>tüş-</i>
Kökt. <i>tüşür-</i> "indirmek"	TT. <i>düşür-</i>	Kırg. <i>tüşür-</i>

-t- > -d-

Bu değişim Köktürkçe ettirgen çatı eki olan **-tUr-** ekinde görülmektedir. Bu ekin Köktürkçede sadece iki varyantı mevcuttur (Tekin, 2000:97). Türkiye Türkçesinde ise bu ekin ünlü ve ünsüzlerin özelliklerine göre 8 varyantı bulunmaktadır (Ergin, 1998:212). Söz konusu ekin başında bulunan tonsuz **-t-** ünsüzü Türkiye Türkçesinde ünlü ve tonlu ünsüz ile biten kelimelere eklendiğinde tonlu **-d-** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. <i>bintür-</i> "bindirmek"	TT. <i>bindir-</i>	Kırg. <i>mingiz-</i>
Kökt. <i>kontur-</i> "yerleştirmek"	TT. <i>kondur-</i>	Kırg. <i>kondur-</i>
Kökt. <i>ögtür-</i> "övdürmek"	TT. <i>övdür-</i>	Kırg. <i>ø</i>
Kökt. <i>urtur-</i> "hakkettirmek"	TT. <i>vurdur-</i>	Kırg. <i>urdur-</i>
Kökt. <i>yantur-</i> "döndürmek"	TT. <i>yandır-</i>	Kırg. <i>candır-</i>
Kökt. <i>yeltür-</i> "akın ettirmek"	TT. <i>yeldir-</i>	Kırg. <i>celdir-</i>
Kökt. <i>yüküntür-</i> "baş eğdirmek"	TT. <i>yükündür-</i>	Kırg. <i>cügündür-</i>

-t > -d

Köktürkçe *yef-* "yedmek" fiilinin sonundaki tonsuz **-t** ünsüzü Türkiye Türkçesinde tonlu **-d** ünsüzüne değişmiş, Kırgız Türkçesinde ise değişime uğramamıştır.

Kökt. *yet-* “yedmek”TT. *yed-*Kırg. *cet-e-le-*

2. TONSUZLAŞMA

a. Kırgız Türkçesinde Tonsuzlaşma

-g- > -k-

Köktürkçe *sıgta-* “ağlamak” fiilinin ilk hecesinin sonundaki artdamak-tonlu **-g-** ünsüzü kendisinden sonra gelen tonsuz ünsüzün tesirinde kalarak Kırgız Türkçesinde artdamak-tonsuz **-k-** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. *sıgta-* “ağlamak”Kırg. *sıkta-*TT. *ø*

-d > -t

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerin sonundaki tonlu **-d** ünsüzü Kırgız Türkçesinde tonsuz **-t** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. *éşid-* “işitmek”Kırg. *eşit-*TT. *işit-*Kökt. *küzed-* “korumak”Kırg. *küzöt-*TT. *gözet-*

b. Türkiye Türkçesinde Tonsuzlaşma

-d > -t

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerin sonunda bulunan tonlu **-d** ünsüzü Türkiye Türkçesinde tonsuz **-t** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. <i>éşid-</i> "işitmek"	TT. <i>işit-</i>	Kırg. <i>eşit-</i>
Kökt. <i>igid-</i> "beslemek"	TT. <i>eğit-</i>	Kırg. <i>ø</i>
Kökt. <i>küzed-</i> "korumak"	TT. <i>gözet-</i>	Kırg. <i>küzöt-</i>

3. SÜREKSİZLEŞME

a. Kırgız Türkçesinde Süreksizleşme

y- > c-

Köktürkçe fiillerin başındaki sürekli y- ünsüz Kırgız Türkçesinde süreksiz ünsüz c-'ye değişmiş, Türkiye Türkçesinde ise korunmuştur.

Kökt. <i>yağut-</i> "yaklaştırmak"	Kırg. <i>cuut-</i>	TT. <i>ø</i>
Kökt. <i>yan-</i> "dönmek"	Kırg. <i>can-</i>	TT. <i>yan-</i>
Kökt. <i>yañıl-</i> "yanılmak"	Kırg. <i>cañıl-</i>	TT. <i>yanıl-</i>
Kökt. <i>yanı̇-</i> "yaymak"	Kırg. <i>cay-</i>	TT. <i>yay-</i>
Kökt. <i>yara-</i> "yaramak"	Kırg. <i>cara-</i>	TT. <i>yara-</i>
Kökt. <i>yarat-</i> "yaratmak"	Kırg. <i>carat-</i>	TT. <i>yarat-</i>
Kökt. <i>yaşa-</i> "yaşamak"	Kırg. <i>caşa-</i>	TT. <i>yaşa-</i>
Kökt. <i>yat-</i> "yatmak"	Kırg. <i>cat-</i>	TT. <i>yat-</i>
Kökt. <i>yaz-ı-n-</i> "yanılmak"	Kırg. <i>caz-</i>	TT. <i>*yaz-ık-</i>
Kökt. <i>yazuqla-</i> "hata etmek"	Kırg. <i>cazık</i>	TT. <i>yazıkla-</i>
Kökt. <i>yé-</i> "yemek"	Kırg. <i>ce-</i>	TT. <i>ye-</i>
Kökt. <i>yel-</i> "(atı) koşturmak"	Kırg. <i>cel-</i>	TT. <i>yel-</i>
Kökt. <i>yet-</i> "yedmek"	Kırg. <i>cet-e-le</i>	TT. <i>yed-</i>
Kökt. <i>yığ-</i> "yığmak"	Kırg. <i>cıy-</i>	TT. <i>yığ-</i>
Kökt. <i>yit-</i> "kaybolmak"	Kırg. <i>cit-</i>	TT. <i>yit-</i>

Kökt. <i>yor-</i> "yürümek"	Kırg. <i>cür-</i>	TT. <i>yürü-</i>
Kökt. <i>yuğur-</i> "yoğurmak"	Kırg. <i>cuur-</i>	TT. <i>yoğur-</i>
Kökt. <i>yulı-</i> "yağmalamak"	Kırg. <i>cul-</i>	TT. <i>yol-</i>
Kökt. <i>yügür-</i> "koşmak"	Kırg. <i>cügür-</i>	TT. <i>ø</i>
Kökt. <i>yükün-</i> "boyun eğmek"	Kırg. <i>cügün-</i>	TT. <i>yükün-</i>
Kökt. <i>yüz-ü-t-</i> "yüzdürmek"	Kırg. <i>cüz-dür-</i>	TT. <i>yüz-dür-</i>

b. Türkiye Türkçesinde Süreksizleşme

Tespit edilen fiillerde bulunmamaktadır.

4. SIZICILAŞMA

a. Kırgız Türkçesinde Sızıcılaşıma

Tespit edilen fiillerde bulunmamaktadır.

b. Türkiye Türkçesinde Sızıcılaşıma

b- > v-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde patlayıcı **b-** ünsüzü Türkiye Türkçesinde sızıcı **v-** ünsüzüne değişmiş, Kırgız Türkçesinde ise değişime uğramamıştır.

Kökt. <i>bar-</i> "varmak"	TT. <i>var-</i>	Kırg. <i>bar-</i>
Kökt. <i>bér-</i> "vermek"	TT. <i>ver-</i>	Kırg. <i>ber-</i>

-b-, -b > -v-, -v

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde patlamalı **-b-, -b** ünsüzü Türkiye Türkçesinde sızıcı ünsüz **-v-, -v'**ye değişmiştir.

Kökt. <i>abla-</i> "avlamak"	TT. <i>avla-</i>	Kırg. <i>uula-</i>
Kökt. <i>eb-</i> "acele etmek"	TT. <i>iv-</i>	Kırg. <i>ø</i>
Kökt. <i>ebir-</i> "evirmek"	TT. <i>evir-</i>	Kırg. <i>üyür-</i>
Kökt. <i>ķabıř-</i> "birleşmek"	TT. <i>kavuş-</i>	Kırg. <i>koos-</i>
Kökt. <i>ķubura-</i> "toplanmak"	TT. <i>kavra-</i>	Kırg. <i>ø</i>
Kökt. <i>sebin-</i> "sevinmek"	TT. <i>sevin-</i>	Kırg. <i>süyün-</i>

-ğ-, -ğ > -ğ-, -ğ

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde patlayıcı-artdamak **-ğ-, -ğ** ünsüzü Türkiye Türkçesinde sızıcı-öndamak **-ğ-, -ğ** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. <i>ağ-</i> "yükselmek"	TT. <i>ağ-</i>	Kırg. <i>oo-</i>
Kökt. <i>ağrı-</i> "hastalanmak"	TT. <i>ağrı-</i>	Kırg. <i>ooru-</i>
Kökt. <i>ağtur-</i> "tırmandırmak"	TT. <i>ağdır-</i>	Kırg. <i>oodur-</i>
Kökt. <i>yığ-</i> "yığmak"	TT. <i>yığ-</i>	Kırg. <i>cıy-</i>
Kökt. <i>yuğur-</i> "yoğurmak"	TT. <i>yoğur-</i>	Kırg. <i>cuur-</i>

-g-, -g > -ğ-, -ğ

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde patlayıcı-öndamak **-g-, -g** ünsüzü Türkiye Türkçesinde sızıcı-artdamak **-ğ-, -ğ** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. <i>egir-</i> "kuşatmak"	TT. <i>eğir-</i>	Kırg. <i>iyir-</i>
Kökt. <i>igid-</i> "beslemek"	TT. <i>eğit-</i>	Kırg. <i>ø</i>
Kökt. <i>teg-</i> "hücum etmek"	TT. <i>değ-</i>	Kırg. <i>tiy-</i>

-g, -g > -v, -v-

Aşağıdaki Köktürkçe fiilde patlamalı ünsüz **-g-** Türkiye Türkçesinde sızıcı ünsüz **-v-**'ye değişmiştir.

Kökt. *ög-* "övmek"

TT. *öv-*

Kırg. *ø*

5. AKICILAŞMA

a. Kırgız Türkçesinde Akicılaşma

-b- > -y-

Köktürkçe fiillerdeki patlayıcı **-b-** ünsüzü Eski Uygur Türkçesinde sızmalı çift dudak ünsüzü **-w-**'ye değişmiştir. Karahanlı Türkçesinden itibaren **-w-** ünsüzünden sonra gelen ünlüler yuvarlaklaşmaya uğramış ve Kırgız Türkçesinde yuvarlak ünlünün etkisiyle **-w-** ünsüzü akıcı **-y-** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. *ebir-* "evirmek"

Kırg. *üyür-*

TT. *evir-*

Kökt. *sebin-* "sevinmek"

Kırg. *süyün-*

TT. *sevin-*

-g-, -g > -y-, -y

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde patlayıcı **-g** ünsüzü Kırgız Türkçesinde akıcı ünsüz **-y'**ye değişmiştir.

Kökt. *egir-* "eğirmek"

Kırg. *iyir-*

TT. *eğir-*

Kökt. *kigür-* "sokmak"

Kırg. *kiyir-*

TT. *ø*

Kökt. *teg-* "hücum etmek"

Kırg. *tiy-*

TT. *değ-*

-ğ > -y

Köktürkçe *yığ-* “yığmak” fiilinin sonunda bulunan patlayıcı-artdamak **-ğ** ünsüzü Kırgız Türkçesinde akıcı-öndamak **-y** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. *yığ-* “yığmak”

Kırg. *cıy-*

TT. *yığ-*

-d > -y-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde patlayıcı **-d-** ünsüzü hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde akıcı **-y-** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. *adnı-* “ayrılmak”

Kırg. *aynı-*

TT. *aynı-*

Kökt. *udı-* “uyumak”

Kırg. *uyu-*

TT. *uyu-*

-d > -y

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerin sonunda bulunan patlayıcı **-d** ünsüzü Kırgız Türkçesinde akıcı **-y** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. *buñad-* “sıkılmak”

Kırg. *muñay-*

TT. *bunal-*

Kökt. *ıd-* “göndermek”

Kırg. *ıy-*

TT. *ø*

Kökt. *kıd-* “kıymak”

Kırg. *kıy-*

TT. *kıy-*

Kökt. *ƣod-* “koymak”

Kırg. *koy-*

TT. *koy-*

Kökt. *tıd-* “engel olmak”

Kırg. *tıy-*

TT. *ø*

Kökt. *tod-* “doymak”

Kırg. *toy-*

TT. *doy-*

b. Türkiye Türkçesinde Akıcılaşma

-d- > -y-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerdeki patlayıcı **-d-** ünsüzü Türkiye Türkçesinde akıcı **-y-** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. <i>adrl-</i> "ayrılmak"	TT. <i>ayrıl-</i>	Kırg. <i>ayrıl-</i>
Kökt. <i>udl-</i> "uyumak"	TT. <i>uyu-</i>	Kırg. <i>uyu-</i>

-d > -y

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerin sonunda bulunan patlayıcı **-d** ünsüzü Türkiye Türkçesinde akıcı **-y** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. <i>şıd-</i> "kıymak"	TT. <i>kıy-</i>	Kırg. <i>kıy-</i>
Kökt. <i>şod-</i> "koymak"	TT. <i>koy-</i>	Kırg. <i>koy-</i>
Kökt. <i>tod-</i> "doymak"	TT. <i>doy-</i>	Kırg. <i>toy-</i>
Kökt. <i>ud-</i> "takip etmek"	TT. <i>uy-</i>	Kırg. <i>ø</i>

6. SÜREKLİ ÜNSÜZLER ARASINDA DEĞİŞMELER

a. Kırgız Türkçesinde Sürekli Ünsüzler Arasında Değişmeler

-ny̆ > -y

Köktürkçe *yan̆y̆-* "yaymak" fiilinin sonundaki sürekli **-ny̆** ünsüzü Kırgız Türkçesinde sürekli **-y** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. <i>yan̆y̆-</i> "yaymak"	Kırg. <i>cay-</i>	TT. <i>yay-</i>
-------------------------------	-------------------	-----------------

b. Türkiye Türkçesinde Sürekli Ünsüzler Arasında Değişmeler

-ñ- > -n-

Köktürkçe sürekli-artdamak **-ñ-** ünsüzü Türkiye Türkçesinde sürekli-dişeti ünsüzü **-n-**'ye değişmiştir.

Kökt. *tıñla-* "dinlemek"

TT. *dinle-*

Kırg. *tıñda-*

Kökt. *yañıl-* "yanılmak"

TT. *yanıl-*

Kırg. *cañıl-*

Kökt. *buñad-* "sıkılmak"

TT. *bunal-*

Kırg. *muñay-*

-ny̆ > -y

Köktürkçe *yan̆y-* "yaymak" fiilinin sonundaki sürekli **-ny̆** ünsüzü Türkiye Türkçesinde sürekli **-y** ünsüzüne değişmiştir.

Kökt. *yan̆y-* "yaymak"

TT. *yay-*

Kırg. *cay-*

7. İLERLEYİCİ ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

a. Kırgız Türkçesinde İlerleyici Ünsüz Benzeşmesi

-l- > -d- (-zl- > -zd)

Köktürkçe **-lA-**, **-lAn-** < **-lA-n-** isimden fiil yapım eki Türkiye Türkçesinde aynı şekillerde korunurken (Ergin, 1998:180) Kırgız Türkçesinde ise bu ek 12 çeşit varyantlaşmaya uğramıştır (Kudaybergenov, Tursunov Sıdıkov, 1980:290). Ünlüler ve akıcı ünsüz **-y-**'den sonra **-lA-**, **-lAn-** şekillerinde eklenen bu ekin başındaki akıcı ünsüz **-l-** Kırgız Türkçesinde tonlu ünsüzlerden sonra ilerleyici

Ünsüz benzeşmesine uğrayarak tonlu ünsüz **-d-**'ye değişmiştir. Bu değişime taranan fiillerden tek örnek bulunmuştur.

Kökt. *boğuzla-n-* "öldürölmek" Kırg. *muuzda-l-* TT. *boğazla-n-*

-l- > -t- (-lt- > -tt-)

Köktürkçe **-lA-**, **-lAn-** < **-lA-n-** isimden fiil yapım eki Türkiye Türkçesinde aynı şekillerde korunurken (Ergin, 1998:180) Kırgız Türkçesinde ise bu ek 12 çeşit varyantlaşmaya uğramıştır (Kudaybergenov, Tursunov Sıdıkov, 1980:290). Ünlöler ve akıcı ünsüz **-y-**'den sonra **-lA-**, **-lAn-** şekillerinde eklenen bu ekin başındaki akıcı ünsüz **-l-** Kırgız Türkçesinde tonsuz ünsüzlerden sonra ilerleyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak tonsuz ünsüz **-t-**'ye değişmiştir.

Kökt. <i>atlan-</i> "ata binmek"	Kırg. <i>attan-</i>	TT. <i>atlan-</i>
Kökt. <i>başla-</i> "liderlik etmek"	Kırg. <i>başta-</i>	TT. <i>başla-</i>
Kökt. <i>kışla-</i> "kışlamak"	Kırg. <i>kışta-</i>	TT. <i>kışla-</i>
Kökt. <i>kılıçla-</i> "kılıçlamak"	Kırg. <i>kılıçta-</i>	TT. <i>kılıçla-</i>

b. Türkiye Türkçesinde İlerleyici Ünsüz Benzeşmesi

Tespit edilen fiillerde bulunmamaktadır.

8. GERİLEYİCİ ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

a. Kırgız Türkçesinde Gerileyici Ünsüz Benzeşmesi

b- > m-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde çift dudak b- ünsüzü genizli ünsüzler -n- ve -ñ-’nin tesiri ile Kırgız Türkçesinde geniz-dudak m- ünsüzüne değişmiş , Türkiye Türkçesinde ise korunmuştur.

Kökt. <i>bin-</i> “binmek”	Kırg. <i>min-</i>	TT. <i>bin-</i>
Kökt. <i>boğuzlan-</i> “öldürülmek”	Kırg. <i>muuzdal-</i>	TT. <i>boğazlan-</i>
Kökt. <i>buñad-</i> “sıkılmak”	Kırg. <i>muñay-</i>	TT. <i>bunal-</i>

b. Türkiye Türkçesinde Gerileyici Ünsüz Benzeşmesi

Tespit edilen fiillerde bulunmamaktadır.

9. ÜNSÜZ DÜŞMESİ

a. Kırgız Türkçesinde Ünsüz Düşmesi

-ğ- > ø

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde ikinci hecenin başındaki ve iki ünlünün ortasındaki art-damak -ğ- ünsüzü Kırgız Türkçesinde düşmüş, bunun sonucunda iki ünlü birleşmiş ve ilk hecedeki ünlü ikinci hecedeki yuvarlak -u- ünlüsünün etkisinden dolayı gerileyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak uzun -uu- ünlüsünü oluşturmuşlardır.

Kökt. <i>boğuzlan-</i> "öldürülmek"	Kırg. <i>muuzdal-</i>	TT. <i>boğazlan-</i>
Kökt. <i>yuğur-</i> "yoğurmak"	Kırg. <i>cuur-</i>	TT. <i>yoğur-</i>
Kökt. <i>yağut-</i> "yaklaştırmak"	Kırg. <i>cuut-</i>	TT. <i>ø-</i>

-b- > ø

Köktürkçe *ķabiş-* "birleşmek" fiilinde iç sesteki çift dudak **-b-** ünsüzü Kıpçak lehçelerinde sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzüne değişmiş ve Kırgız Türkçesinde ise eriyerek düşmüştür.

Kökt. <i>ķabiş-</i> "birleşmek"	Kırg. <i>koos-</i>	TT. <i>kavuş-</i>
---------------------------------	--------------------	-------------------

-l > ø

Köktürkçe *olur-* "oturmak" fiilinde son hecedeki **-l-** ünsüzü Kırgız Türkçesinde ettirgen çatı **-tur-** ekinin eklenmesiyle önce ünsüz benzeşmesine uğramış (**-lt->-tt->-øt-**), daha sonra düşmüştür.

Kökt. <i>olur-</i> "oturmak"	Kırg. <i>otur⁶-</i>	TT. <i>otur-</i>
------------------------------	--------------------------------	------------------

-r > -ø

Köktürkçe *ér-* "imek" fiilinin sonundaki **-r** ünsüzü Kırgız Türkçesinde düşmüştür.

Kökt. <i>ér-</i> "imek"	Kırg. <i>e-, i-</i>	TT. <i>i-</i>
-------------------------	---------------------	---------------

⁶ Fakat Kırgız Türkçesinde *oltur-* şekli de bulunmaktadır, fakat daha çok *otur-* şekli kullanılmaktadır.

b. Türkiye Türkçesinde Ünsüz Düşmesi

b- > ø-

Köktürkçe *bol-* “olmak” fiilin başında bulunan çift dudak **b-** ünsüzü Türkiye Türkçesinde düşmüş, Kırgız Türkçesinde ise korunmuştur.

Kökt. *bol-* “olmak”

TT. *ol-*

Kırg. *bol-*

-ğ- > ø

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde ikinci hecenin başındaki artdamak **-ğ-** ünsüzü Türkiye Türkçesinde düşmüştür.

Kökt. *ķazğan-* “kazanmak”

TT. *kazan-*

Kırg. ø

Kökt. *bulğa-* “karıştırmak”

TT. *bula-*

Kırg. *bulga-*

-l- > ø

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde son hecedeki **-l-** ünsüzü Türkiye Türkçesinde ettirgen çatı **-tUr** ekinin eklenmesiyle önce ünsüz benzeşmesine uğramış (**-lt->-tt->-øt-**), daha sonra düşmüştür.

Kökt. *kelür-* “getirmek”

TT. *getir-*

Kırg. *keltir-*

Kökt. *olur-* “oturmak”

TT. *otur-*

Kırg. *oltur-, otur-*

-r > -ø

Köktürkçe *ér-* “imek” fiilinin sonundaki **-r** ünsüzü Türkiye Türkçesinde düşmüştür.

Kökt. *ér-* “imek”

TT. *i-*

Kırg. *e-, i-*

10. ÜNSÜZ TÜREMESİ

a. Kırgız Türkçesinde Ünsüz Türemesi

Tespit edilen fiillerde bulunmamaktadır.

b. Türkiye Türkçesinde Ünsüz Türemesi

Ø- > v-

Köktürkçe *ur-* "hakk etmek" fiilinde Türkiye Türkçesinde *v-* öntüremesi görülmektedir.

Kökt. *ur-* "hakk etmek"

TT. *vur-*

Kırg. *ur-*

11. HECE DÜŞMESİ

a. Kırgız Türkçesinde Hece Düşmesi

-di- > Ø

Köktürkçe *bedizet-* "süsletmek" fiilinin orta hecesinin başındaki patlayıcı -d- ünsüzünün akıcı -y- ünsüzüne değişmesi sonucunda ve kelimedeki orta hecenin vurgusuz olmasından dolayı orta hece -di- > -yi- > Ø Kırgız Türkçesinde düşmüştür.

Kökt. *bedizet-* "süsletmek"

Kırg. *bezet-*

TT. *bezet-*

b. Türkiye Türkçesinde Hece Düşmesi

-di- > ø

Köktürkçe *bedizet-* “süsletmek” fiilinin orta hecesinin başındaki patlayıcı **-d-** ünsüzünün akıcı **-y-** ünsüzüne değişmesi sonucunda ve kelimedeki orta hecenin vurgusuz olmasından dolayı orta hece **-di->-yi-> ø** Türkiye Türkçesinde düşmüştür.

Kökt. *bedizet-* “süsletmek”

TT. *bezet-*

Kırg. *bezet-*

C. KIRGIZ TÜRKÇESİNDE UZUN ÜNLÜLERİN MEYDANA GELMESİ

oo- < ow- < aw- < ağ-

Aşağıdaki Köktürkçe fiillerde ilk hece sonundaki art damak **-ğ-** ünsüzü Kıpçak lehçelerinde sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzüne değişmiştir. **-w-** ünsüzü de kendisinden önce gelen düz **a-** ünlüsünü yuvarlaklaştırarak **o-** ünlüsüne dönüştürmüştür. Kırgız Türkçesinde de ilk hece sonundaki sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzünden önce gelen düz **a-** ünlüsü yuvarlak **o-** ünlüsüne değişmiş ve **-w-** ünsüzünün eriyip düşmesiyle uzun **oo-** ünlüsü meydana gelmiştir.

Kökt. *ağ-* “yükselmek”

Kırg. *oo-*

TT. *ağ-*

Kökt. *agr-* “hastalanmak”

Kırg. *ooru-*

TT. *agr-*

Kökt. *agtur-* “tırmandırmak”

Kırg. *oodur-*

TT. *agdır-*

-oo- < -o+ø+u- < -a+v+u- < -a+b+ı-

Köktürkçe *kaşış-* “birleşmek” fiilinde iç sesteki **-b-** ünsüzü Kıpçak lehçelerinde sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzüne değişmiştir. **-w-** ünsüzü de

kendisinden önce gelen düz **a-** ünlüsünü yuvarlaklaştırarak **o-** ünlüsüne dönüştürmüştür. Kırgız Türkçesinde de iç sesteki sızıcı-çift dudak **-w-** ünsüzünden önce gelen düz **a-** ünlüsü yuvarlak **o-** ünlüsüne değişmiş ve **-w-** ünsüzünün eriyip düşmesiyle iç seste uzun **-oo-** ünlüsü meydana gelmiştir.

Kökt. *ķabiş-* “birleşmek”

TT. *kavuş-*

Kırg. *koş-*

uu- < uw- < aw- < ab-

Köktürkçe *abla-* “avlamak” fiilinde ilk hece sonundaki çift dudak **-b-** ünsüzü Eski Uygur Türkçesinde sızmalı-çift dudak **-w-** ünsüzüne değişmiştir. Karahanlı Türkçesinden itibaren ise **-w-** ünsüzünden önce ve sonra gelen düz ünlüler yuvarlaklaşmaya uğramıştır. Kırgız Türkçesinde de hece sonundaki sızmalı-çift dudak **-w-** ünsüzünden önce gelen düz-geniş **a-** ünlüsü yuvarlak-dar **u-** ünlüsüne değişmiş ve **-w-** ünsüzünün eriyip düşmesiyle uzun **uu-** ünlüsü meydana gelmiştir.

Kökt. *abla-* “avlamak”

Kırg. *uula-*

TT. *avla-*

-uu- < u+ø+u < u+w+u < a+g+u

Köktürkçe fiillerde ilk hecedeki düz **-a-** ünlüsü ikinci hecenin başındaki artdamak **-ğ-** ünsüzünün Kırgız Türkçesinde eriyip düşmesi sonucunda ikinci hecedeki yuvarlak **-u-** ünlüsünün etkisinde kalarak gerileyici ünsüz benzeşmesine uğramış ve yuvarlak **-u-** ünlüsüne değişmiştir. Böylece uzun **-uu-** ünlüsü meydana gelmiştir.

Kökt. *boğuzlan-* “öldürülmek”

Kırg. *muuzdal-*

TT. *boğazlan-*

Kökt. *yuğur-* “yoğurmak”

Kırg. *cuur-*

TT. *yoğur-*

Kökt. *yağut-* “yaklaştırmak”

Kırg. *cuut-*

TT. *ø-*

D. SES DEĞİŞİMESİNE UĞRAMAYAN FİLLER

a. Kırgız Türkçesinde Ses Değişimine Uğramayan Fiiller

Kökt. aç- "acıkmak"	Kırg. aç-, açık-	TT. acık-
Kökt. bar- "varmak"	Kırg. bar-	TT. var-
Kökt. bër- "vermek"	Kırg. ber-	TT. ver-
Kökt. bıç- "biçmek, kesmek"	Kırg. bıç-	TT. biç-
Kökt. bol- "olmak"	Kırg. bol-	TT. ol-
Kökt. bulğa- "karıştırmak"	Kırg. bulğa-	TT. bula-
Kökt. buz- "bozmak"	Kırg. buz-	TT. boz-
Kökt. keç- "geçmek"	Kırg. keç-	TT. geç-
Kökt. kel- "gelmek"	Kırg. kel-	TT. gel-
Kökt. kir- "girmek"	Kırg. kir-	TT. gir-
Kökt. kör- "görmek"	Kırg. kör-	TT. gör-
Kökt. ökün- "üzülmek"	Kırg. ökün-	TT. ø
Kökt. tér- "toplamak"	Kırg. ter-	TT. der-
Kökt. tərıl- "toplanmak"	Kırg. terıl-	TT. derıl-
Kökt. *te-l-i-n- "delinmek"	Kırg. *te-ş-i-l-	TT. *de-l-i-n-
Kökt. tik- "dikmek"	Kırg. tik-	TT. dik-
Kökt. tile- "dilemek"	Kırg. tile-	TT. dile-
Kökt. tir- "yaşamak"	Kırg. tir-i-l-	TT. dir-i-l-
Kökt. tirıl- "dirilmek"	Kırg. tirıl-	TT. dirıl-
Kökt. tor- "açlıktan ölmek"	Kırg. tor-u-k	TT. ø
Kökt. tök-üt- "dökmek"	Kırg. tök-	TT. dök-
Kökt. tuy- "hissetmek, duymak"	Kırg. tuy-	TT. duy-
Kökt. tu- "kapanmak"	Kırg. tu-man	TT. du-man
Kökt. tüş- "düşmek, inmek"	Kırg. tüş-	TT. düş-
Kökt. tüşür- "indirmek"	Kırg. tüşür-	TT. düşür-

Kökt. <i>tüzül-</i> “anlaşmak”	Kırg. <i>tüzül-</i>	TT. $\emptyset$
Kökt. <i>ur-</i> “vurmak, hakketmek”	Kırg. <i>ur-</i>	TT. <i>vur-</i>

b. Türkiye Türkçesinde Ses Değişimine Uğramayan Fiiller

Kökt. <i>akıt-</i> “akın etmek”	TT. <i>akıt-</i>	Kırg. <i>agız-</i>
Kökt. <i>alk-</i> “bitirmek”	TT. <i>alk-</i>	Kırg. $\emptyset$
Kökt. <i>atlan-</i> “ata binmek”	TT. <i>atlan-</i>	Kırg. <i>attan-</i>
Kökt. <i>*atla-t-</i> “ata bindirmek”	TT. <i>*atla-n-dır-</i>	Kırg. <i>*atta-n-dır-</i>
Kökt. <i>başla-</i> “başlamak”	TT. <i>başla-</i>	Kırg. <i>başta-</i>
Kökt. <i>bin-</i> “binmek”	TT. <i>bin-</i>	Kırg. <i>min-</i>
Kökt. <i>bul-</i> “bulmak”	TT. <i>bul-</i>	Kırg. $\emptyset$
Kökt. <i>in-</i> “inmek”	TT. <i>in-</i>	Kırg. $\emptyset$
Kökt. <i>kılıçla-</i> “kılıçlamak”	TT. <i>kılıçla-</i>	Kırg. <i>kılıçta-</i>
Kökt. <i>kışla-</i> “kışlamak”	TT. <i>kışla-</i>	Kırg. <i>kışta-</i>
Kökt. <i>ötle-</i> “öğüt vermek”	TT. <i>ötle-</i>	Kırg. $\emptyset$
Kökt. <i>sakın-</i> “düşünmek”	TT. <i>sakın-</i>	Kırg. <i>sagın-</i>
Kökt. <i>sözleş-</i> “konuşmak”	TT. <i>sözleş-</i>	Kırg. $\emptyset$
Kökt. <i>tez-</i> “kaçmak”	TT. <i>tez-</i>	Kırg. $\emptyset$
Kökt. <i>tuşul-</i> “rast gelmek”	TT. <i>tuşul-</i>	Kırg. $\emptyset$
Kökt. <i>tüke-</i> “tamamlamak”	TT. <i>tüke-t-</i>	Kırg. <i>tügö-t-</i>
Kökt. <i>una-</i> “doğru bulmak”	TT. <i>una-</i>	Kırg. <i>ına-</i>
Kökt. <i>yan-</i> “dönmek”	TT. <i>yan-</i>	Kırg. <i>can-</i>
Kökt. <i>yara-</i> “uygun olmak”	TT. <i>yara-</i>	Kırg. <i>cara-</i>
Kökt. <i>yarat-</i> “yaratmak”	TT. <i>yarat-</i>	Kırg. <i>carat-</i>
Kökt. <i>yaşa-</i> “yaşamak”	TT. <i>yaşa-</i>	Kırg. <i>çaşa-</i>
Kökt. <i>yat-</i> “yatmak”	TT. <i>yat-</i>	Kırg. <i>cat-</i>
Kökt. <i>yè-</i> “yemek”	TT. <i>ye-</i>	Kırg. <i>ce-</i>

Kökt. <i>yel-</i> “(atı) koşturmak”	TT. <i>yel-</i>	Kırg. <i>cel-</i>
Kökt. <i>yit-</i> “kaybolmak”	TT. <i>yit-</i>	Kırg. <i>cit-</i>
Kökt. <i>yügür-</i> “koşmak”	TT. <i>yügür-</i>	Kırg. <i>cügür-</i>
Kökt. <i>yügürt-</i> “koşturmak”	TT. <i>yügürt-</i>	Kırg. <i>cügürt-</i>
Kökt. <i>yükün-</i> “boyun eğmek”	TT. <i>yükün-</i>	Kırg. <i>cügün-</i>
Kökt. <i>yüz-ü-t-</i> “yüzdürmek”	TT. <i>yüz-dür-</i>	Kırg. <i>cüz-dür-</i>

c. Kırgız ve Türkiye Türkçesinde Ses Değişimine Uğramayan Fiiller

Aşağıdaki Köktürkçe fiiller Kırgız ve Türkiye Türkçesinde hiçbir ses değişikliğine uğramamıştır.

Kökt. <i>aç-</i> “açmak”	Kırg. <i>aç-</i>	TT. <i>aç-</i>
Kökt. <i>al-</i> “almak”	Kırg. <i>al-</i>	TT. <i>al-</i>
Kökt. <i>arı-t-</i> “mahvolmak”	Kırg. <i>arı-</i>	TT. <i>arı-t-</i>
Kökt. <i>*as-ı-n-</i> “tırmanmak”	Kırg. <i>as-ı-t-</i>	TT. <i>as-ı-t-</i>
Kökt. <i>aş-</i> “aşmak”	Kırg. <i>aş-</i>	TT. <i>aş-</i>
Kökt. <i>aya-</i> “acımak”	Kırg. <i>aya-</i>	TT. <i>aya-</i>
Kökt. <i>ay-</i> “söylemek”	Kırg. <i>ay-(ı)-t-</i>	TT. <i>ay-(ı)-t-</i>
Kökt. <i>ayt-</i> “söylemek”	Kırg. <i>ayt-</i>	TT. <i>ayt-</i>
Kökt. <i>az-</i> “yoldan çıkmak”	Kırg. <i>az-</i>	TT. <i>az-</i>
Kökt. <i>ba-</i> “bağlamak”	Kırg. <i>*ba-y-la-</i>	TT. <i>*ba-ğ-la-</i>
Kökt. <i>bas-</i> “basmak”	Kırg. <i>bas-</i>	TT. <i>bas-</i>
Kökt. <i>bil-</i> “bilmek”	Kırg. <i>bil-</i>	TT. <i>bil-</i>
Kökt. <i>et-</i> “etmek”	Kırg. <i>et-</i>	TT. <i>et-</i>
Kökt. <i>ez-</i> “ezmek”	Kırg. <i>ez-</i>	TT. <i>ez-</i>
Kökt. <i>kaç-</i> “kaçmak”	Kırg. <i>kaç-</i>	TT. <i>kaç-</i>
Kökt. <i>kal-</i> “kalmak”	Kırg. <i>kal-</i>	TT. <i>kal-</i>

Kökt. <i>karı-</i> "yaşlanmak"	Kırg. <i>karı-</i>	TT. <i>karı-</i>
Kökt. <i>kıl-</i> "kılmak"	Kırg. <i>kıl-</i>	TT. <i>kıl-</i>
Kökt. <i>kılın-</i> "yaratılmak"	Kırg. <i>kılın-</i>	TT. <i>kılın-</i>
Kökt. <i>kıs-</i> "kısmak"	Kırg. <i>kıs-</i>	TT. <i>kıs-</i>
Kökt. <i>kız-</i> "hiddetlenmek"	Kırg. <i>kız-ı-</i>	TT. <i>kız-</i>
Kökt. <i>kon-</i> "konmak"	Kırg. <i>kon-</i>	TT. <i>kon-</i>
Kökt. <i>kork-</i> "korkmak"	Kırg. <i>kork-</i>	TT. <i>kork-</i>
Kökt. <i>oz-</i> "öne geçmek"	Kırg. <i>oz-</i>	TT. <i>oz-</i>
Kökt. <i>öl-</i> "ölmek"	Kırg. <i>öl-</i>	TT. <i>öl-</i>
Kökt. <i>ötün-</i> "rica etmek"	Kırg. <i>ötün-</i>	TT. <i>ötün-</i>
Kökt. <i>sı-</i> "kırmak"	Kırg. <i>*sı-n-dır-</i>	TT. <i>sı-</i>
Kökt. <i>sök-</i> "sökme"	Kırg. <i>sök-</i>	TT. <i>sök-</i>
Kökt. <i>sür-</i> "uzaklaştırmak"	Kırg. <i>sür-</i>	TT. <i>sür-</i>
Kökt. <i>tut-</i> "tutmak"	Kırg. <i>tut-</i>	TT. <i>tut-</i>
Kökt. <i>tutun-</i> "tutunmak"	Kırg. <i>tutun-</i>	TT. <i>tutun-</i>
Kökt. <i>uç-</i> "uçmak, ölmek"	Kırg. <i>uç-</i>	TT. <i>uç-</i>
Kökt. <i>üz-</i> "kırmak, koparmak"	Kırg. <i>üz-</i>	TT. <i>üz-</i>

II. BÖLÜM: ANLAM BİLGİSİ

Tezimizin ikinci bölümünü “**Anlam Bilgisi**” bölümü oluşturmaktadır. “Anlam Bilgisi” bölümü “Anlam Değişmeleri” ve “Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller” adları altında iki ana bölümden oluşmaktadır. Tabii ki, bir fiilin anlamını sadece bir veya birkaç cümlede geçen anlamlarıyla sınırlandırmak mümkün değildir. Bizim araştırmamızın kapsamına alınan Köktürkçe fiillerin anlamlarının da sadece incelediğimiz metinlerdeki anlamlarıyla sınırlı olmadığı muhakkaktır. Fakat yukarıda belirttiğimiz gibi tezimizde sadece beş Köktürkçe âbidedeki fiiller incelenmiştir. Dolayısıyla, “Anlam Bilgisi” bölümünde fiillerin sadece bu metinlerdeki anlamları ele alınarak Kırgız ve Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılmıştır. Ayrıca, fiillerin anlamları için etimolojik sözlükler de kullanılmıştır.

Anlam Değişmeleri bölümünde Köktürkçeden Kırgız Türkçesine ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiillerdeki anlam değişimleri ele alınmıştır.

Bu bölümlerde Köktürkçeden Kırgız Türkçesine ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiiller üç başlık altında incelenmiştir. **Kırgız Türkçesinde** başlığı altında sadece Kırgız Türkçesine geçmiş olan fiillerdeki anlam değişimleri değerlendirilmiştir. **Türkiye Türkçesinde** başlığı altında ise sadece Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiillerdeki anlam değişimleri ele alınmıştır. **Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde** başlığı altında Köktürkçeden hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiillerdeki ortak anlam değişimleri incelenmiştir. Fakat bu fiiller sadece Köktürkçeyle karşılaştırmalı olarak ele alınmış, Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki ortak fiiller karşılaştırılmamıştır. Anlam değişimlerinin açık şekilde belli olması için Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki fiillerin anlamları sözlük sırasına göre yazılarak Köktürkçedeki anlamını taşıyan fiillerin başına **yıldız (*)** işareti

konulmuştur. Yıldız işareti konulmayan anlamlar ise fiilin yeni kazanılmış olan anlamlarıdır.

Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller bölümünde Köktürkçeye göre Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde anlamları değişmeyen fiiller üç başlık altında verilmiştir. **Kırgız Türkçesinde** başlığı altında sadece Kırgız Türkçesinde anlamı değişmemiş olan fiiller belirtilmiştir. **Türkiye Türkçesi** başlığı altında anlamı sadece Türkiye Türkçesinde değişmemiş olan fiiller verilmiştir. **Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi** başlığı altında ise Köktürkçeden hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesine anlamları hiç değişime uğramadan geçmiş olan fiiller sıralanmıştır. Bu bölümde anlam değişmesine uğramayan fiiller ele alındığından örnek gösterilmemiştir.

A. ANLAM DEĞİŞMELERİ

1. ANLAM GENİŞLEMESİ

a. Kırgız Türkçesinde Anlam Genişlemesi

Kökt. egir- : kuşatmak, çevirmek.

Anta Tonġra yılpaġutı bir uġuşuġ Tonġa Tigin yoġınta egire toġıdım. “Orada Tongra (boyu) alplerinden bir grubu Tonga Tigin’in cenaze töreninde çevirip kuşatarak dövdüm.” (BK, D-31)
Kül Tigin Az yaġızın binip olayu tegip bir erig sançdı, toġuz erig egire toġıdı. “Kül Tigin Az yağızına binip sabırsızca hücum

ederek bir eri mızrakladı, dokuz eri (de) kuşatarak dövdü. (KT, K-6)

Oza kelmiş süsin Kül Tigin ağıtıp Tongra bir uğuş alpağı on erig Tonga Tigin yoğunta egirip ölürtümüz. "Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük." (KT, K-7)

Kırg. iyir- : 1. yün, pamuk gibi şeyleri iğ ile büküp iplik durumuna getirmek.

Tayanesinin cün iyirgenin karap otura berçü. "Hep anneannesinin yün eğirdiğine bakarak otururdu."

*2. çevirmek, kuşatmak.

3. yönetmek. *Alaydın elin iyrip, cuuşatıp keldi.* "Alay bölgesinin halkını yöneterek hep rahat hayat verdi."

Köktürkçe egir- fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan anlamları da kazanmıştır.

Kökt. kötür- : kaldırmak, yükseltmek.

Türük bodun yok bolmazun tēyin, bodun bolçun tēyin, қағым İlterіш Қағанıғ ögüm İlбілге Қатунуғ теңрі төпүсінте tutup yūgerü kötürti erinç. "Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinde tutup (daha) yukarı kaldırdılar şüphesiz." (BK, D-10)

Türük bodun atı küsi yok bolmazun tēyin қағым Қағанıғ, ögüm Қатунуғ kötürüqme Теңрі, il berigme Теңрі, Түрүк bodun atı küsi yok bolmazun tēyin, özümin ol Теңрі қаған олурtdı. "Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam Hakanı, annem Hatun'u

yücelten Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttu. (KT, D-25)

- Kırg. kötör- :** *1. yüceltmek, yükseltmek, yukarı kaldırmak. *Asmandatıp kötörüü.* "Değerini yükseltmek." *Tuu kötörgön eldi ırdaylı.* "Bayrak kaldıran halk hakkında şarkı söyleyelim."
2. desteklemek, yetiştirmek. *Çogoloyev caştardı kötörüp catat.* "Çogoloyev gençleri destekliyor." *Tarbiyalap kötördün kedey menen cakırdı.* "Terbiye verip yetiştirdin yoksul ile fakiri."
3. kurmak, inşa etmek. *Bul dubaldı kim kötörgön?* "Bu duvarı kim kurmuş?"
4. bir işe veya göreve, yönetime tayin etmek. *Altı miñ tütün kırgızga, han kötörüp koyoyun.* "Altı bin evli Kırgıza han yapayım."
5. (ses için) yükseltmek. *Salık işenimdүүлük menen ünün kötörö süylödü.* "Salık güvenli bir şekilde sesini yükselterek söyledi."
6. dayanmak, kaldırmak. *Erkelesem erkeliğim kötörgön, menin enem-kagılayın kırgız el.* "Şımarırsam şımarıklığımı kaldıran, benim annem-kurban olduğum Kırgız halkımdır."
7. (içki) kaldırmak, içivermek. *Kana, ceñişten kiyin tattuu körüşüü üçün uşul açuu araktı kötörölük.* "Haydi, zaferden sonra tatlı (iyi şekilde) görüşmek için bu acı içkiyi kaldıralım."

Köktürkçe kötür- "yükseltmek, kaldırmak" fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte yukarıda örneklerle açıklanmış olan mecazi anlamları da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. karı- : yaşlanmak.

ƘapƘan ƘaƘan elinte Ƙarıp edgü beñi körti. "Kapgan Kağan kendi yerinde yaşlanarak iyi sevinçler gödü. (KÇ, B-3)

Kırg. karı- : *1. yaşlanmak. *Karıdım dep turbastan, daƣı nuska çazamın.*

"Yaşlandım diyerek durmadan yine öğüt şiirler yazarım."

2. eskimek. *Çay karıp kaldı.* "Çay eskidi." (KTTS, 291.s; KOS, 1.c, 355.s.)

Köktürkçe *karı-* "yaşlanmak" fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte "eskimek" anlamını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. teg- : 1. hücum etmek, saldırmak.

Töngker taƣda tegip toƣıdım, üç tümen süg ölürtüm. "Töngker daƣına hücum edip vuruştum, otuz bin askeri öldürdüm." (BK, G-8)

Kül Tigin Azman aƣıƣ binip oplayu tegdi. "Kül Tigin Azman kır (at)ına binip sabırsızca hücum etti." (KT, K-5)

"Az tēyin ne basınalım? Tegelim!" tēdim. Tegdimiz. "Azız diye niye yenilelim? Saldıralım!" dedim. Saldırdık. (2T, B-4)

Ƙamıl balıƣƣa tegdim. "Kamıl şehrine hücum ettim." (O, 9)

İdil aƣın binip, oplayu tegip, sança ıdıp, topulu ünti. İdil kır atına binip, atılarak saldırıp, mızraklayarak gönderip, delerek çıktı. (KÇ, D-7)

Teñri yer bulƣaƣın üçün, ödiñe küni tegdük üçün, yaƣı boltı. "Gök (ile) yer (arasındaki) karagaşa nedeniyle ödlerine haset girdiği için (bize) düşman oldular." (BK, D-30)

2. değmek, varmak, erişmek.

İlgerü Şantung yazıka tegi süledim, taluyka kiçig tegmedim, birgerü Toğuz Ersinke tegi süledim, Tüpütke kiçig tegmedim.

"Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize az kala durdum, güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e az kala durdum." (KT, G-3)

Bolçuğa tañ üntürü tegdimiz. "Bolçu'ya tan atarken vardık." (1T, K-11)

Türük bodun Temir Kapıgka, Tinsi Oğlı Tinsi Oğlı aytıgma tağka tegmiş idi yok érmış. "Türk halkının Demir Kapı'ya "Tanrı Oğlu" "Tanrı Oğlu" denilen dağlara kadar vardığı hiç yok imiş." (2T, G-3)

Kırg. tiy- : *1. değmek, dokunmak. *Taş tiydi.* "Taş değdi." *Nayza tiydi.* "Mızrak değdi."

*2. dokunmak, kimildatmak. *Oygonup ketpesin dep, balaga tiygenibiz cok.* "Uyanıvermesin diyerek çocuğa dokunmadık." *Tayagıñ menen tiyip koysoñ ele cıgılıp ketçüdüy bolup arañ turat.* "Değnek ile dokunur dokunmaz düşecekmiş gibi zor duruyor."

3. ilişmek. *Alıñ cetpese tiybey ele koyboysuñbu?* "Gücün yetmese, ilişmeseydin."

4. eline geçmek. *Cazgan katıñ köp keçigip tiydi.* "Yazdığın mektup çok geç elime geçti."

5. (kadın için) evlenmek. *Başkaga tiyip ketiptir, başında süyüp alғанım.* "Baştan severek evlendiğim kadın başkasıyla evlenmiş."

*6. hücum etmek, saldırmak. *Tün carımı bolgondo koy koroogo karışkır tiydi.* "Gece yarısı koyun ahırına kurt saldırdı."

7. güç ile almak, zorla sahip olmak. *Cetimişten aşuun cılıkı tiyip keldi.* "Yetmişten fazla atı zorla alarak geldi."
8. ısırarak, sokmak. *Kara kurt tiydi.* "Zehirli örümcek soktu."
9. hastalığa uğramak. *Sasık tumoo tiydi.* "Griple hastalandı."
- *10. uğramak, varmak, erişmek. *Coldo baratıp tayakemdikine tiye keteli.* "Yolda dayımın evine uğrayalım."
11. (yararı veya zararı) dokunmak. *Balkim, keregim tiyer.* "Belki, yararım dokunur."
12. bıktırmak, dokunaklı olmak. *Cokçuluk cürökkö tiygen azaptuu kündön kutulduk.* "Yoksulluğun canımıza tak ettiği eziyetli günlerden kurtulduk." (KTTS, 594-595.s; KOS, 2.c, 233.s.)

Köktürkçe teg- fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte başka anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. yan- : dönmek.

Men özüm kağan olurtuğuma, yir sayu barmış bodun, ölü yitü, yadağın yalañın yana kelti. "Ben kendim hükümdar olduğumda, her yere gitmiş olan halk , öle yite, yayan yapıldak dönüp geldi." (KT, D-28)

Qırqızda yanımız. "Kırgızlardan döndük." (1T, K-5)

Yanığma yağığ kelürür ertim. "Dönen düşmanı (geri) getirirdim." (2T, D-3)

Kırg. can- : *1. dönmek. *Baarisı üygö candı.* "Hepsi eve döndü."

2. çözülmek. *Ciptin uçu candı.* "İpin ucu çözüldü."

3. dağılmak, yok olmak. *Şişik candı.* "Şişkinlik yok oldu."

4. sözünde durmamak, vazgeçmek. *Niyazkul özünün sözünün ölsö canbagan adam.* “Niyazkul kendi sözünden ölse de vazgeçmeyen bir insan.”

5. tutuşmak, yanmak. *Bülbüldögön ot canat.* “Sönük ateş tutuşur.”

Köktürkçe yan- “dönmek” fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte başka anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. yara- : yaramak, uygun olmak.

“Kögmen yolu bir érmiş, tumış” tēyin eşidip “Bu yolun yorisar yaramaçı” tēdim. “Kögmen yolu bir imiş, (o da) kapanmış, diye işitip “Bu yoldan yürüseki iyi olmayacak” dedim.” (1T, D-6)

Kırg. cara- : *1. yaramak, uygun olmak. *Balam, bir caragin işime.* “Oğlum, bir işime yara.” *Kırgızdar işke carastı.* “Kırgızlar işe yaradılar.”

2. (atlar için) idman edilmek, kıvamına gelmek. *Caragan külükkö okşop.* “Kıvamına gelmiş yürük at gibi.” (KTTS, 191.s.)

Köktürkçe yara- “yaramak, uygun olmak” fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını korumuş ve bunun yanında anlam genişlemesine de uğrayarak “(atlar için) idman edilmek, kıvamına gelmek” anlamını kazanmıştır.

Kökt. yel- : (atı) dört nala sürmek, koşturmak

Buñadıp kağan “Yelü kör” temiş. “Sıkılıp kağan “Sürün atları” demiş.” (1T, K-2)

Kün yeme tün yeme yelü bardımız. “Gece gündüz dört nala gittik.” (1T, K-3)

- Kırg. cel-** : *1. yelmek, koşturmak. *Börüçö celip böksölöp cönödü. “Kurt gibi yelerek tepelerden gitti.”*
 2. üzerinden geçmek, derine gitmemek. *Ceti künkü caandan celip ötkön suu cakşı. “Yedi gün yağmur yağıyorsa, üzerinden geçen su iyidir.”*

Köktürkçe yel- fiili Köktürkçede sadece “atı koşturmak” anlamındadır Kırgız Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak “bütün canlıların koşması” anlamını ve yukarıdaki mecazi anlamı da kazanmıştır.

- Kökt. yoğla-** : yas tutmak.

Bunça bodun kelipen sıgtamış, yoğlamış. “Bunca halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar.” (BK, D-5)

Anın üçün bunça bodun kuburap yoğladı. Onun için bu kadar halk toplanıp yas tuttular. (KÇ, G-2)

- Kırg. cokto-** : 1. olup olmadığını kontrol etmek. *Cakşı malçı dal uşul, cogotpoy malın coktoso. “İyi bir çoban hayvanlarını kaybetmeyip sürekli yoklayan çobandır.”*
 *2. yas tutmak. *Kılğanın aytıp coktoyun. “Yaptıklarını söyleyerek yas tutayım.” Curtubuz coktop keyidi, cumganda kara közüñdö. “Sen öldüğün zaman halkımız yas tutarak üzüldü.”*

Köktürkçe yoğla- "yas tutmak" fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını korumuş ve "kontrol etmek" anlamını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. yügür- : koşmak, akmak.

Қанıñ үгүзче yügürti, süñükүг тағча yatdı. "Kanınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı." (BK, D-20)

Kırg. cügür- : *1. koşmak. *"Atam kelatat!"-deşip, ar bir üydön moytoñdogon kiçinekey baldar cügürüp çığıştı.* "Babam geliyor!, diyerek her evden sevimli küçük çocuklar koşarak çıktılar."

*2. akmak. *Betine kan cügürüp kalıptır.* "Yüzüne kan akmış (renk girmiş)".

3. (dil için) söylemek, konuşmak. *Dalay sözdü чыгарат, kızıl tilim cügürsö.* "Çok söz ortaya çıkar eğer dilim konuşursa."

4. (hayvanlar için) dişisini arzulamak, azmak. *Teke cügürüp kalıptır.* "Teke azmış." (KTTS, 224-225.s; KOS, 1.c, 272.s.)

Taranan metinlerden Köktürkçe yügür- fiilinin sadece "akmak" anlamına ait örnek bulunmuştur. Asıl anlamı olan "koşmak" anlamı için etimolojik sözlükten yararlanılmıştır (Clauson, 1972:914). yügür- fiili Kırgız Türkçesinde her iki anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan iki anlamı kazanmıştır.

b. Türkiye Türkçesinde Anlam Genişlemesi

Kökt. abla- : avlamak.

Ab ablasar, ermeli teg érti. "Av avlarsa, hızlı at gibi idi." (KÇ, B-9)

TT. avla- : *1. avlamak.

2. *mec.* tuzağa düşürmek, kurnazlıkla kandırmak. (TS, 165.s.)

Köktürkçe abla- "avlamak" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamının dışında ikinci bir mecazi anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. adrı- : ayrılmak, uzaklaşmak.

Elig yaşıma Tatabí bodun Kıtanýda adrıldı. "Elli yaşımda Tatabí halkı Kıtay'lardan ayrıldı." (BK, G-7)

Türk bodun, kanın bulmayın Tabğaçda adrıldı, kanlantı. "Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin'den ayrıldı, han sahibi oldu." (1T, B-2)

"Teñri Bilge Kağanta adrılmalım, azmalım!" tēyin ança ötledim.
"Tanrı Bilge Kağandan ayrılmayalım, sapmayalım!" diye öylece öğüt verdim." (O, 11)

TT. ayrıl- : *1. ayrılmak, uzaklaşmak. *Rahat bir tavırla yanındaki adamdan ayrıldı.*

2. ayırmak işine konu olmak. *Geçen hafta, Akşehir'de Nasrettin Hoca törenine ayrılmıştı.*

3. evlilik birliğini bozmak. *Artık senden saklamaya sebep kalmıyor. Ben, Remzi Beyden ayrılıyorum.* (TS, 180.s.)

Köktürkçe adri- “ayrılmak, uzaklaşmak” fiili asıl anlamının dışında Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak “ayırarak işine konu olmak” ve “evlilik birliğini bozmak” anlamlarını da kazanmıştır.

Kökt. ağ- : yükselmek, çıkmak.

Selenge kud yorıpan Karağan kısilta, ebin barkın anta buzdum, yışka ağdı. “Selenga (nehri boyunca) aşağıya yürüyüp Karağan geçidinde, evini barkını orada bozdum, dağa çıktılar.” (BK, D-37)

TT. ağ- : *1. yükselmek, yukarı çıkmak. *Ay oldum aleme doğdum, bulut oldum göğe ağdım.*

2. sarmak, aşağıya inmek, eğilmek, meyletmek. *Hiç konuşmadan güneş batıya ağincaya dek çalıştılar.* (TS, 44.s.)

Köktürkçe ağ- “yükselmek, çıkmak” fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak “sarmak, aşağıya inmek, eğilmek, meyletmek” anlamlarını da kazanmıştır.

Kökt. ağdır- : ağdırmak, yükseltmek, çıkartmak.

Yokaru, at yete, yadağın, ıgaç tutunu ağturtum. “Yukarıya doğru, atları yedeğe alarak, ağaçlara tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım.” (1T, K-1)

- TT. ağdır-** : *1. yükseltmek, yukarı çıkartmak.
 2. sarkıtmak, aşağıya indirmek, eğmek.
 3. *hlk.* Aşağı inmek, yük veya terazide denge bozularak bir yanı ağır gelmek. (TS, 34.s.)

Köktürkçe ağdır- "yükseltmek, çıkartmak" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğramıştır.

- Kökt. aya-** : korumak, himaye etmek.

Kül Tiginin altunun, kümüşin, ağışın, barımın dört bir yılķısın ayağma Tuğut bu [...] begim tigin yügerü Teñri bolça [...] taş bitidim. "Kül Tigin'in altınlarını, gümüşlerini, servetini, malını dört bin (attan oluşan) sürülerini koruyan Tuğut beyim prens yukarıda Tanrı olunca (... mezar) taşını yazdım." (KT, G-B)

- TT. aya-** : *1. korumak.
 2. menetmek (Malatya).
 3. karşı koymak, dayatmak (Malatya).
 4. çok yüz vermek, şımartmak (Maraş).
 5. serbest bırakmak (Çankırı). *Bu çocuğu biraz ayaamak lazım, pek sıkılmış.*
 6. saygı göstermek, saymak (Kırşehir). (DS, 406.s.)

Köktürkçe aya- "korumak, himaye etmek" fiili Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmasa da asıl anlamıyla birçok Anadolu ağzında yaşamaktadır. Ayrıca Anadolu ağzlarında anlam

genişlemesine uğrayarak yukarıda belirttiğimiz başka anlamları da kazanmıştır.

Kökt. bul- : bulmak, elde etmek.

Çölgi Az eri bultum. "Çöldeki Azlardan bir adam buldum."
(1T, D-6)

Türk bodun, kanın bulmayın Tabğaçda adrlı, kanlantı; kanın kodup Tabğaçka yana içikdi. "Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin'den ayrıldı, han sahibi oldu; (fakat) hanını bırakıp Çin'e yeniden bağımlı oldu." (1T, B-2)

Umay teg ögüm Katun kutıña, inim Kül Tigin er at bultı. "Umay gibi annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti." (KT, D-31)

TT. bul- : *1. arayarak veya aramadan, bir şeyle, bir kimse ile karşılaşmak, bir şeyi elde etmek. *Kafam her an bir konu bulmak için bin bir çeşit şeye müracaat ediyor.*

*2. edilen bir şeyi yeniden ele geçirmek. *Paramı buldum.*

3. varlığı bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarmak, keşfetmek. *Şu kuvvetin, cevherin sırrını bulmaya çalışıyorum.*

4. ilk kez yeni bir şey yaratmak, icat etmek.

5. istenilen şeye kavuşmak, nail olmak. *Kadınlık namına düşündüğüm şeylerin hiçbirini karımda bulamadım.*

6. bir yer, bir noktaya erişmek, ulaşmak. *Böylece yılın ortasını bulduk.*

7. herhangi bir görüşe, bir yargıya varmak. *Ben de bunu akıllıca buldum.*

8. seçmek, uygun saymak. *Bazen onlara yeni ve güzel kıyafetler buluyor.*
9. sağlamak, temin etmek. *Sen otur ye, ben yatarken, kendim bir şeyler bulur, yerim.*
10. (-i, -e) (kabahat, suç, kusur için) yüklemek. *Bana kabahat bulma, ben böyle olacağını vaktiyle söylemiştim.*
11. erişmek. *Şifa bulmak. Dallar uçlara doğru gittikçe inceliyor, gecenin karanlığına karışarak son buluyordu.*
12. cezaya uğramak. *Allah'tan bulsun. Eden bulur.*
13. hatırlamak. *Bir türlü bulamadım caminin ismini dersem, inanır mısınız? (TS, 355-356.s.)*

Köktürkçe bul- "bulmak, elde etmek" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamının dışında yukarıda verilmiş olan bir çok anlamı da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. in- : inmek

Taşra yorıyur téyin kü eşidip balıqdağı tağıkmış, tağdağı inmiş, térilip yetmiş er bolmış. "(İleriş) baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar." (KT, D-12)

Yubulu intimiz. "Yuvarlanarak indik." (1T, K-2)

TT. in- : *1. yukarıdan aşağıya doğru gelmek, **çıkma**k karşıtı.

2. bir taşıt veya binek hayvanından yere basmak. *Tramvayın ön tarafından hızla inerken, arkasından bir sesin bağırdığını gördü.*

*3. dağ, tepe gibi yüksek bir yerden gelmek. *Dağdan kurt indi.*

4. (-e) (bir yerden başka bir yere) gitmek, varmak. *Hey gidi gençlik hey! Unutulmaz günlerdi onlar. Yenikapı'ya, meyhanelere indik mi şöyle bir...*
5. (-e) konaklamak. *Samananbarı köyünün en büyük ve gösterişli evine inmişlerdi.*
6. alçalıp eski durumuna dönmek. *Sular indi. Şiş indi.*
7. fiyatı düşürmek. *Bin lira daha indim, gene almadı.*
8. değeri düşmek. *Altın fiyatları indi.*
9. argo. vurmak. *Şimdi kafana inerim!*
10. yıkılmak. *Yağmurdan duvar inmiş.*
11. (-e) inme gelmek. *Sağ tarafına inmiş.*
12. bir yeri kaplamak, basmak veya bir yerden akmak, kaymak. *Gemi baş döndüren zaferli bir gürültüyle indi sulara...*
13. uzamak, ulaşmak. *Beyaz taşlardan yapılmış kısa bir duvarın ötesindeki zeytinlik ta vadiye kadar iniyordu.*
14. ağmak.
15. sayısı azalmak. *Evvelden daha çok olduğumuzu zannettiğim halde sayımız son günlerde bu miktara inmiştir. (TS, 1088.s.)*

Köktürkçe in- "inmek" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan anlamları da kazanmıştır.

Kökt. kabış- : birleşmek, buluşmak.

O! üç kağan ögleşip "Altun yış üze kabışalım!" têmış. "Bu üç kağan birbirine akıl danışıp "Altay dağları üzerinde buluşalım!" demişler. " (1T, D-3)

"Üçegün kabışıp sülelim, edi yok kışalım!" têmîş. "Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) tümüyle yok edelim!" demişler.
(1T, D-4)

Tabğaç, Oğuz, Kıtanî, buçegü kabışsar kaltaçı biz. "Çinliler, Kıtaylar (ve) Oğuzlar, bu üçü birleşirlerse (biz) çaresiz kalırız.
(1T, G-5)

TT. kavuş- 1. (-e) ayrı kalınan, sevilen bir kimseyle bir araya gelmek, onu yeniden görmek. *Baba oğluna kavuştu. Biz 1923'te bir Mustafa Kemal'e kavuşmasaydık, gelecek zamanlara doğru yollarımızı tıkayan aşılmaz setleri yıkamazdık.*

2. yokluğu çekilen veya çok istenen bir şeye erişmek, onu elde etmek. *Vakitsiz kötürümleşen ruh, onun mucizesiyle ısındı, kımıldandı, doğruldu; bir sağlığa kavuşuyordu.*

3. katılmak. *Bu yol şoseye kavuşur. Fırat ve Dicle gibi yan yana akıyorlar, sonra birbirine kavuşuyorlar.*

*4. bir araya gelmek, birleşmek.

5. (güneş için) batmak.

6. varmak, ulaşmak. (TS, 1245.s.)

Köktürkçe kabış- "birleşmek, buluşmak" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak başka anlamlar da kazanmıştır.

Kökt. kışla- : kışlamak, kışı geçirmek.

Otuz artuğu eki yaşıma Amga qorğan kışladukda yut boltı.
"Otuz iki yaşında Amga kalesinde kışladığımızda kıtlık oldu."
(BK, D-31)

Amğa korgan kışlap yazıña Oguzgaru sü taşıkdımız. "Amga koruganında kışlayıp (o yılın) ilk baharında Oğuzlara doğru ordu sevk ettik." (KT, K-8)

TT. kışla- : *1. kışlamak, kışı (bir yerde) geçirmek. *Armudu taşlayalım, dibinde kışlayalım.*
2. kış olmak. *Bu yıl erken kışladı.* (TS, 1308.s.)

Köktürkçe kışla- "kışlamak, kışı geçirmek" fiili Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak "kış olmak" anlamını da kazanmıştır.

Kökt. okı- : çağırarak, davet etmek.
...a okıqalı kelti. "... davet etmek için geldiler." (BK, D-28)

TT. oku- : 1. (-i) yazıya geçirilmiş bir metne bakarak bunu sessizce çözümleyip anlamak veya aynı zamanda seslere çevirmek. *Ben sizin yazınızı kolaylıkla okurum. Bana umutsuz bir sesle son raporları okudu.*
2. bu biçimde yazılmış olan bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek. *Gazete bile okumak istemiyorum. Çocukken okuduğumuz kitapların hepsi aynı kıymette miydiler?*
3. bir konuyu öğrenmek için okulda, bir öğretmenin yanında veya yazılı şeyler üzerinde çalışmak, öğrenim görmek. *Hukuk'ta bereber okumuşuz. Çabuk dil öğrenmedi, okumak istemedi.*
4. (şarkı, türkü veya şiir vb. için) sesli olarak veya ezgi ile söylemek. *Ezan okumak. Salon boşalmaya başladı, biz şiirler okuyup dinliyoruz.*

5. bir şeyin anlamını çözmek. *Şifre okumak.*
6. bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak. *Yüzünü benden saklıyor. Niçin? Çehresinde, melalinde aşkının matemini okumayayım, diye mi?*
7. hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup üfleme, üfürükçülük etmek.
- *8. *hık.* bir yere çağırarak, davet etmek, okuntu göndermek.
9. *argo.* sövmek, küfretmek.

Taranan metinlerden Köktürkçe *okı-* "çağırarak, davet etmek" fiiline ait tek örnek bulunmuştur. Etimolojik sözlüklerde de bu fiilin asıl anlamı "yüksek sesle seslenmek, davet etmek" anlamlarında geçmektedir. Günümüzdeki "okumak" anlamının sonradan kazanıldığı da belirtilmiştir (Clauson, 1972:79, Sevortyan, 1974:439-441). Türkiye Türkçesinde de asıl anlamı korunmakta ve başka anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. olur- :1. oturmak, yaşamak.

Ötüken yir olurup arķış tırķış ısar, neñ buñuğ yok. Ötüken yış olursar beñgü il tuta olurtaçı sen. "Ötüken topraklarında oturup (buradan Çin'e ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen, hiç derdin olmaz. Ötüken dağlarında oturursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin." (KT, G-8)

Yigirmi kūn olurup bu taşķa, bu tāmķa ķop Yolluğ Tigin, bitidim. "Yirmi gün oturup bu taşā, bu duvara hep Yolluğ Tigin, (ben) yazdım. (KT, G-D)

Çuğay kuzın, Kara Kumuğ olurur ertimiz. "Çugay (dağlarının) kuzeyinde, Kara Kum'da oturuyor idik." (1T, B-7)

Keyik yëyü, tabışğan yëyü olurur ertimiz. "Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yazşıyorduk." (1T, G-1)

Ol sabın eşidip tün yeme udısıkıım kelmez erti, kün yeme olursıkıım kelmez erti. "(Türgiş Kağanının) bu sözlerini işitince gece uyuyasım gelmiyordu, (gündüz) oturasım gelmiyordu." (1T, D-5)

2. tahta oturmak, hüküm sürmek.

Kişi oğlın̄ta üze eçüm apam Bumın Kağan, İştemi Kağan olurmuş. Olurupan, Türük [b]odunınḡ ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş. "İnsan oğullarının üzerinde (de) atalarım dedelerim Bumın Hakan, İstemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş (ve) düzenleyivermişler." (BK, D-3)

Teñri teg Teñride bolmış Türük Bilge Kağan, bödke olurtum. "(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde tahta oturdum." (BK, K-1)

Teñri yarlıkaduğın üçün, özüm kutum bar üçün kağan olurtum. "Tanrı lütufkar olduğu için, kendimin (de) talihim olduğu için (hakan) olarak tahta oturdum." (BK, K-7)

Men toğuz yegirmi yıl şad olurtum, toğuz yegirmi yıl kağan olurtum, il tutdum "Ben on dokuz yıl şad (olarak) hüküm sürdüm, on tokuz yıl (da) hakan (olarak) hüküm sürdüm, devlet yönettim." (BK, G-9)

Ekin ara idi oğsuz Kök Türük iti ança olurur emiş. "(Bu) iki (sınır) arasında pek örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) Köktürkleri düzene sokarak öylece hüküm sürerler imiş." (KT, D-3)

Neñ yılıg bodunğa olurmadım. İçre aşsız, taşra tonsuz, yabız yablağ bodunta üze olurtum. “(Ben) hiç de zengin ve müreffeh (bir) halk üzerine hükümdar olmadım. (Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum. (KT, D-26)

Türük Bilge Kağan, Türük Sir bodunuğ, Oğuz bodunuğ igidü olurur. “Türk Bilge Kağan, Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturuyor.” (2T, K-4)

- TT. otur-** : *1. (-e) vücudun belden yukarısı dik duracak biçimde ağırlığı kaba etlere vererek bir yere yerleşmek. *Bir sandalyenin üzerinde oturmuş, önüne bakıyordu.*
- *2. bu biçimde yerleştiği yerde kalmak. *Bakın, hikaye zordur, acımasız ve hoşgörüsüzdür. Oturursunuz ve başından kalkamazsınız.*
3. uygun gelmek. *Ceket üzerine iyice oturdu. Kapak tencereye oturdu. Ütüsüz ve beli oturmamış pantolonunu çekti.*
- *4. bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek. *Aynı semtte oturdukları için komşu da sayılırlar.*
5. hiçbir iş yapmadan boş vakit geçirmek, boş durmak. *Böyle oturacağınıza çalışsanız olmaz mı?*
6. (toprak veya yapı için) çökmek, aşağı inmek. *Temelin bu tarafı on santim oturmuş.*
7. biriyle beraber yaşamak. *O günden beri, enişte beyle oturuyorum. Ben, bizimki ile artık bir arada oturamaz oldum.*
8. bir işi yapmakta olmak, bir işe başlamak üzere olmak. *Bu saat, kendimi bildim bileli sofraya oturma saatimizdir.*
9. hlk. mal olmak. *Bu bize pahalıya oturdu.*
10. yer almak, geçmek. *Valilik makamına oturdu.*

11. benimsenmek, yerleşmek, kökleşmek. *Toplumda bağlı gelenekler iyice oturdu.*

12. belli bir yörüngede dönmeye başlamak. *Uydu yörüngeye oturdu.*

13.(sıvı tortuları için) dibe çökmek, dipte toplanmak.

*14. herhangi bir durumda belli bir süre kalmak. *Arif gibi bir adamla çene yarışına girmek istememekle beraber susup oturamazdı.*

Köktürkçe otur- fiili Türkiye Türkçesinde "hüküm sürmek" anlamını yitirse de asıl anlamlarını koruyarak ve başka anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. sök- : sökmek, geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak.

Süñüg batımı karıg söküpen, Kögmen yışığ toğa yorıp Kırkız bodunuğ uda basdım. "Mızrak batımı karı sökerek, Kögmen dağlarını aşip Kırgız halkını uykuda iken bastım." (BK, D-27)

At üze bintüre karıg sökdüm. "(Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm." (1T, K-1)

TT. sök- : 1. bir şeyi bulunduğu yerden kuvvet kullanarak veya gevşeterek çıkarmak, çekip ayırmak. *Bu çoban öyle güçlü görünüyor ki şu yandaki ağacı kavrassa dibinden söker götürür.*

2. kurulmuş bir şeyi parçalarına ayırmak. *Makineyi sökmek.*

3. rüzgar, sel, akarsu, bir şeyi yerinde çıkarmak, götürmek.

*4. geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak. *Araba çamuru sökemedi. Gemi akıntıyı söktü.*

5. karışık bir yazıyı okumak. *Çok okunaksız bir yazı. Ben söker gibi oldum.*
6. okuyabilme becerisini kazanmak. *Çocuk, üç ayda okumayı söktü. Bunların Fransızcasını sökmek bir mesele, manalarını sökmek ikinci bir meseledir.*
7. çıkması, akması kolaylaşmak. *Balgam söktü.*
8. gelmeye başlamak veya çıkagelmek. *Gideli iki saat geçmişti. Nihayet fındıkçı karşıdan söktü. Şermin'le Nermin tam bir saat sonra, yani saat beş buçukta söktüler.*
9. argo. geçmek, etki yapmak. *Ne yaparsın, dedi, burada böyle söküyor!*
10. ayırmak, uzaklaştırmak, vızgeçirmek. *Saplandığı fikirlerden sökemezsiniz.*
11. örülmüş veya dikilmiş bir şeyin örgüsünü veya dikişini ayırmak. (TS, 2018-2019.s.)

Köktürkçe sök- "sökmek" fiili Türkiye Türkçesinde "geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak" anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan bir çok anlamı kazanmıştır.

Kökt. tıñla- : dinlemek.

Toğuz Oğuz begleri bodunı, bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıñla. "Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin." (KT, G-2)

TT. dinle- : *1. işitmek için kulak vermek. *Genç memur kızı dikkatle dinledikten sonra biraz düşündü. Konağın hesabını sen söylersin, ben de dinlerim*

*2. birinin sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak. *Beni dinlersen bu işten vazgeç.*

3. uymak, baş eğmek, itaat etmek.

4. kulakla veya dinleme aletiyle hastayı muayene etmek. *Doktor kalkar, kulağını bu gösterilen yere dayar, dinler.* (TS, 594.s.)

Köktürkçe tıñla- “dinlemek” fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda belirtilen anlamları da kazanmıştır.

Kökt. tut- : 1. tutmak, yakalamak.

Anta yana kirip Türgiş Kağan buyruğı Az Totoğuğ eligin tutdı.
“Orada yine (düşman hatları içine) girip Türgiş Hakanının kumandanı Az valisini el(i) ile yakaladı.” (KT, D-38)

Türük bodun yōk bolmazun tēyin, bodun bolçun tēyin, kañım İlteriş Kağanıñ ögüm İlbilge Katunuğ teñri töpüsinte tutup yūgerü kötürmiş erinç. “Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki.” (KT, D-11)

Eligçe er tutdumuz. “Elli kadar asker yakaladık.” (2T, B-7)

2. yönetmek, devlet sahibi olmak.

İl tutsıq yir Ötüken yış érmiş! “Devletin yönetileceği yer Ötüken dağları imiş.” (BK, K-3)

Ötüken yış olursar beñgü il tuta olurtaçı sen. “Ötüken dağlarında otursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedersin.” (BK, K-6)

Olurupan, Türuk bodunıñ ilin törüsin tuta bérmiş, iti bérmiş. “Tahta oturarak Türk halkının devletini ve yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermiş.” (KT, D-1)

Türuk bodun tirip il tutsıkıñın bunta urtum; yañılıp ölsikiñin yeme bunta urtum. “Türk halkı, dirilip (nasıl) devlet sahibi olacağını buraya (taş üzerine) hakkettim.” (KT, G-10)

3. almak.

Türuk begler Türuk âtin itti; Tabğaçğı begler, Tabğaç âtin tutupan Tabğaç kağanğa körmış. “Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki (Türk) beyleri, Çin unvanlarını alarak Çin hakanına tabi olmuşlar.” (KT, D-7)

4. korumak, muhafaza etmek, zaptetmek.

Eçümüz apamız tutmış yir sub idisiz bolmazun téyin Az bodunuğ itip yaratıp... “Atalarımızın dedelerimizin zaptettiği yurt sahipsiz olmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek...” (KT, D-19)

Tabğaçğa bunça süñüşüp alpin erdemin üçün kü bunça tutdı. “Çin’e karşı bu kadar savaşılarak yiğitlik (ve) cesaret (gösterdiği) için şöhretini bu kadar korudu.” (KÇ, B-12)

TT. tut-

: *1. elde bulundurmak, ele almak. *Ateşi tutma, elini yakar. Kucağında kundaklı bir çocuk tutuyordu.*

*2. ele geçirmek, yakalamak. *Hırsızı tutmak. Evvele bu terbiyesiz köpeği tuttu, bağladı.*

*3. avlamak. *Kuş tutmak. Balık tutmak. Dalyan işletiyorum, tuttuğumuz balığı tekrar denize döküyoruz.*

4. anlamak, farkına varmak. *Bir iki yalanını tuttum, çok korktu.*

5. yanında bulundurmak, alıkoymak. *Siz gelinceye kadar çocuğu ben tutarım.*

*6. hürriyetinden mahrum edip bir yere kapamak, tevkif etmek. *Vahşidir, hiçbir zaman onu kafeste tutmak mümkün değildir.*

7. kaplamak. *Bu yazı iki sütun tutar. Tabanı otuz, otuz beş metre kadar tutan bir eşkenar üçgen biçimindedir.*

8. (kırağı, çığ, kar için) bir yüzeyde görünür durumda olmak, kalmak. *Şu yağın kar bir tutsun, seyreyle sen ertesi gün çocukları.*

*9. denetimi ve yetkisi altına almak.

10. desteklemek, birinden yana çıkmak.

11. benimsemek, beğenmek. *Ama öylelerini de çevresinde kimse sevmemiş, tutmamıştır.*

12. gereğini yapmak, yerine getirmek. *Verdiği sözü tutmuş, vaktinde gelmişti.*

13. uygun gelmek, çelişmez olmak. *bu söz ötekini tutuyor. Bir talih eseri olarak ondan gelen cevap benim kendi bulduklarımı tuttu.*

14. hizmetine almak veya kiralamak. *Burada bir kat tuttum.*

15. (bir işe) herhangi bir anlayışla girişmek. *Yapıyı geniş tuttu.*

16. içine girmek, girişmek, yapmak. *Askerden sonra ne iş tutacağını bilmemek kahrediyordu Yusuf'u.*

17. hlk. kocası olmak. *arkadaşım onun kız kardeşini tutar.*

18. dokunmak, etkisini göstermek.

19. (beddua için) etkisini göstermek, gerçekleşmek, yerine gelmek. *Avradın ilenci tutarsa senin iki gözün kör olacak.*

20. ağrımak, sancımak, musallat olmak. *...poker oynuyor. Yenilirse kızıyor. Başı tutuyor. Komşu doktorun hizmetçisini çağırıp çenesini ovduruyor.*

21. ulaşmak, varmak. *Hayvanlar Bağdat caddesini tutmuş, çala kamçı ilerliyor.*
22. para toplamı... -e varmak. *Aldığım şeyler bin lira tuttu.*
23. uğramak. *Vapur İzmir'i tutmayacakmış.*
24. herhangi bir durumda bulundurmak. *Evini, üstünü temiz tutar. Seksen bir yaşında da olsa çalışmak insanı zinde tutuyor.*
25. var saymak, farz etmek. *Haydi tutalım babasının bir günahı vardı, çekti.*
26. (-i, -e) hedef olarak almak. *Taşa tutmak.*
27. (-i, -e) alacağa (veya vereceğe) saymak. *On bin lirayı borcunuza tuttum.*
28. (-i, -e) yaklaştırmak. *Saati kulağına tutmak. Ekmeği ateşe tutmak. Biraz toz olsa da mendilini burnuna tutar.*
29. edinmek, peyda etmek. *Çocuğun yemeğine dikkat etmeli ki biraz et, can tutsun.*
30. kullanmak. *Yaşamak tutmak. Ustura tutmak.*
31. bağlamak. *Tane tutmak. Sütler kaymak tutar tutmaz ordayım.*
32. başlamak. *Küçüğünden tutunuz da en büyüğüne kadar...*
33. beklene sonucu vermek. *Aşı tutmuş. Toprağa atılan her tohum bir ümittir. Tohum ya tutar ya tutmaz. Ya yeşerir ya yeşermez.*
34. iş görebilmek. *Eli ayağı tutsun, açlıktan ölmesin, yeterdi ona.*
35. sürmek, zaman almak. *Bu iş iki saat tuttu.*
36. **kayıt, zabıt, not** kelimelerine "etmek" anlamıyla yardımcı fiil olarak katılır.
37. yapışarak veya sokularak çıkmaz olmak. *boya tutmadı. Çivi iyi tuttu.*

38. giyinmesine yardım etmek. *Paltosunu tuttu. Kucaklaşma sahanlıkta başlar ve ayakkabılarını çıkarıp karısının tuttuğu terliklerini giyene kadar Serdar'ın kolları boynunda kalır.*

39. bir cümlede fiilden önce ve fiilin kipinde veya sıfat-fiil durumunda kullanıldığında o fiilin anlattığı işin çok beklenmediği, umulmadığı veya çok uygun düşmediği halde yapıldığını anlatır.

40. sunmak. *Konuklara şeker tutmak.*

41. işgal etmek.

42. izlemek. *Tepeden inince Değirmendere'ye hakim bir iz tutacaksınız.*

*43. alıkoymak.

44. bırakmamak. *Baba sesini çıkarmadı, hatta öksürüğünü bile galiba tuttu.*

45. yönelmek. *Oyuncular ağır ağır soyunma odasının yolunu tuttular.*

46. kaplamak, sarmak, bürümek. *Hey başları duman tutmuş dağlar, hey!*

*47. asılmak, kuvvetlice sarılmak. *Üç kişi tutarlarmış da onu pencerenin önünden çekemezlermiş.*

48. bir kimsenin yerini almak. *Bak azizim, dedim, ben senin yerini tutamam.*

49. (otobüs, vapur, uçak vb. için) dokunmak, hasta etmek.

50. herhangi bir durumda kalmasını sağlamak. *Kapıyı açık tutmayın.*

51. bir yerde kalmasını sağlamak.

52. (yemek için) hafifçe yanmak.

53. bir sanat eseri geniş ilgi görmek.

54. biriktirmek, tasarruf etmek. *Sen metelik tutuyorsun gibi geliyor bana. Ay başına kadar bana ödünç versene.*

55. (askerlikte, bankacılıkta) durdurmak, blokaj. (TS, 2257-2258.s.)

Köktürkçe tut- “tutmak, yakalamak, korumak” fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumuş ve anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan anlamları kazanmıştır. tut- fiili Türkiye Türkçesinde 55ten fazla anlamıyla en çok anlam genişlemesine uğrayan fiildir.

Kökt. tutun- : tutunmak.

Yoğaru, at yete, yadağın, ığaç tutunu ağturtum. “Yukarıya doğru, atları yedeğe alarak ağaçlara tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım.” (1T, K-1)

TT. tutun- : *1. tutup bırakmamak, dayanmak, sarılmak veya asılmak. *Evinin*

bahçesinin kapısını açtım ve kapanmayan panjurlarına tutunarak odasına girdim.

2. aynı yerde ve durumda kalmak, direnmek, dayanmak.

Düşman ordusu ordumuz karşısında tutunamadı.

3. kendini kabul ettirmek, kendine bir yer sağlamak.

4. kendi üzerine koymak, kullanmak. *Yaşmak tutunmak. Sülük tutunmak.*

5. sataşmak, çıkışmak. *Anam sabahleyin evine giden Naime adındaki kıza tutunmuş.*

6. güvenmek. *Tutunacak dalı olmak.* (TS, 2260.s.)

Köktürkçe tutun- fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan anlamları da kazanmıştır.

Kökt. tutuz- : tutturmak, yakalatmak.

... tutuztı, *ekisin özi altızdı*. "... yakalattı, ikisini (de) kendisi (tutsak) aldı. (KT, D-38)

TT. tuttur- : *1. tutturmak, yakalatmak.

2. bir işe başlayıp sürdürmek, bir şeyi yapmakta olmak. *Urumeli Hisarı'na oturmuşum / Oturmuş da bir türkü tutturmuşum*.

3. aklına koyup direnmek, ısrar etmek. *Saka diye tutturmuş, başka laf dinleöiyor*.

4. (-i, -e) (çivi, toplu iğne, çengelli iğne vb. ile) iliştiirmek, bağlamak.

5. hedefe vardirmek, değdirmek, isabet ettirmek. *Taşı fırlattı ama tutturamadı*.

6. takip etmek. *Geldiği yolu tutturup gene tek başına mahalle kahvesinin kapısı önüne kadar geldi*.

Köktürkçe tutuz- "tutturmak, yakalatmak" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan anlamları da kazanmıştır.

Kökt. tuy- : duymak, hissetmek, algılamak.

Kelmişi "Alp!" tedi, tuymadı. "(Buralara kadar) gelenler "(Geliş) zor(du)!" dediler, dediler, (ama pek de zorluk) hissetmediler."

- TT. duy-** : 1. işitmek, ses almak. *Gürültüyü duydum. Çamaşırcı Fatma kadın annemin duymayan kulaklarına yalvarıyor.*
2. bilgi almak, öğrenmek, haber almak. *Yaptıklarını duydum.*
- *3. mec. sezmek, fark etmek, hissetmek. *Yıllar nasıl geçti, duymadım. Güzel olmasın, fakat ruhu olsun, bir şey duysun. Bütün saz şairleri gibi duyarak, kendini güfteye vererek söylüyordu.*
- *4. dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hissetmek. *Yüzme denilen mucizeyi ancak beş altı sene sonra avuçlarımızın içinde duyabilecektik.*
5. nesnelere dokunmakla onların sıcaklık, soğukluk, sertlik, ağırlık, hareket gibi fizik durumlarından bilgi edinmek, hissetmek. *Elimin üzerinde bir böceğin gezdiğini duydum.*
6. bir ruh durumu içine girmek. *...gene her bıraktığımız ölü için ümitsiz bir keder duyuyorum. Hakikî bedbahtlar, sefaletlerini birdenbire açığa vurmaktan utanç duyarlar.*

Köktürkçe tuy- "duymak, hissetmek, algılamak" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine de uğrayarak "işitmek" anlamını ve yukarıda örneklerle açıklanmış olan anlamları kazanmıştır.

Kökt. udi- : uyumak.

Kañımız eçimiz kazğanmış bodun atı küsi yok bolmazun tēyin Tūrük bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. "Babamızın (ve) amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım." (BK, D-22)

Ol sabıg eşidip tün udısıkı kelmedi, küntüz olursıkım kelmedi.

"Bu haberi işitip gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi." (1T, G-5)

Tün udımatı, küntüz olurmatı, kızıl kanım töküti, kara terim yügürti işig küçüg bertim ök. "Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmadan, kızıl kanımı akıtarak, kara terimi döktürerek hizmet ettim." (2T, D-1)

- TT. uyu-** : *1. uyumak, uyku durumunda olmak. *Su uyur, düşman uyumaz.*
 2. ilaç etkisiyle ağrı duymayacak kadar derin uykuya dalmak. *Hasta uyuyunca ameliyata alınacak.*
 3. *mec.* işlem görmemek, durgun kalmak, el sürülmemek. *Bizim iş hala uyuyor. Bu eski gururu ta can evinde uyurmuş meğer.*
 4. *mec.* çevresindeki olayları fark etmemek, görmemek. *Ben de sizler gibi adam olurdum, okurdum; okumak bilsem okurdum da uyumazdım.* (TS, 2295.s.)

Köktürkçe udi- "uyumak" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda belirtilen üç anlamı da kazanmıştır.

Kökt. yuğur- : yoğurmak.

Öñreki er yuğurça ıdıp ı bar baş aşdımız. "Öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık."

TT. yoğur- : *1. katı veya toz durumundaki bir maddeyi herhangi bir sıvı ile karıştırarak hamur durumuna getirmek, yoğurmak.

2. *mec.* bir kişiye istenilen nitelikleri kazandırmak, yeteneklerini geliştirmek. *Öğretmen çocuğumuzu alsın, yoğursun, adam etsin.* (TS, 2455.s.)

Köktürkçe yuğur- fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak “bir kişiye istenilen nitelikleri kazandırmak, yeteneklerini geliştirmek” mecazi anlamını da kazanmıştır.

Kökt. yori- : 1. yürümek.

Ol yılka Türgiş tapa Altun yışığ aşa Ertiş ügüzüg keçe yorıdım. “O yıl Türgişlere doğru Altay dağlarını aşarak (ve) İrtiş ırmağını geçerek yürüdüm.” (BK, D-27)

Kök Öngüg yoğuru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim. “Gök Öng (ırmağını) geçerek ordu ile yürüyüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim.” (BK, G-D)

Süñüg batımı qarığ söküpen Kögmen yışığ toğa yorıp Kırkız bodunuğ uda basdımız. “Mızrak batımı karı söküp, Kögmen dağlarını aşarak yürüyüp, Kırgız halkını uykuda iken bastık.” (KT, D-35)

2. ordu ile sefere çıkmak;

Taşra yorıyur téyin kü eşidip balıkdaki tağıkmış, tağdaki inmiş, tirilip yetmiş er bolmış. “(İlteriş) baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar.” (KT, D-12)

Sabı anteg: “Öngdün kağanıgaru sü yorılım” têmış, “Yorımasar, bizni, kağanı alp érmiş, ayguçısı bilge érmiş, kaçan neng érser bizni ölürteçik ök” têmış. “Sözleri şöyle idi: “Doğu kağanına karşı

sefer edelim" demiş, "Sefer etmezsek, bizi, kağanı cesur imiş, sözcüsü akıllı imiş, ne zaman olsa bizi mutlak öldürecektir" demiş." (1T, K-5)

Teñriken eyln anta yorımış, işig küçin bérmiş érti. "Dindar hakan ardı sıra orada sefer etmiş, işini gücünü vermiş idi." (O, 5)

3. ilerlemek, gelişmek.

Türk Sir bodun, yerinte idi yorımazun. "Türk Sir halkı, ülkesünde, asla gelişmesin." (1T, G-4)

- TT. yürü-** : *1. adım atarak ilerlemek, gitmek. *Kafası yerde, kamburunu çıkarmış, yürüyordu.*
2. karada veya suda, herhangi bir yöne doğru sürekli olarak yer değiştirmek. *Buz dağları güneye yürümüş.*
- *3. (çocuk) ayakları üzerinde gezecek duruma gelmek. *Çocuk erken yürüdü.*
- *4. yayan gezmek, yayan gitmek. *Gölgesinde yürüdüğü duvarın arkasından bir horoz sesi fark etti.*
- *5. yol almak. *Biraz yürüyelim, geç kaldık.*
6. bir yere gelmek, bir yere ulaşmak, kaplamak. *Dallara su yürümek.*
- *7. üzerine doğru gitmek, akın etmek, saldırmak, hücum etmek. *Asker kaleye yürüdü.*
8. gereği gibi yapılmak veya ilerlemek. *İşler iyi yürüyor. Bu evliliğin yürümeyeceği daha başından anlaşılmıştı ama, belki yürütürüz demiştim.*
9. hesap edinmek, işlemek. *Bu paranın faizi yüzde beşten mi yürüyor?*

10. geçmek, ilerlemek, değişmek. *Doktor o hayatın dışında kalmış. Bu ne demek? Bu, o demek ki hayat yürümüş gitmiş, birlikte yürüyememiş.*

11. argo. ölmek. O da yürümüş.

12. bir işte ileri gitmek. *Kendilerini Türkiye'nin ebedi hakimi mutlakları zanneden ne mağrur kafalar, eblehçe görüş ve kararlarıyla milletin mahvına yürüdüler.* (TS, 2484.s.)

Köktürkçe yori- fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine de uğrayarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan birkaç anlamı kazanmıştır.

Kökt. yorit- : yürütmek, ilerletmek, geliştirmek.

Edgü bilge kişig, edgü alp kişig yoritmaz érmış. "İyi ve akıllı kişileri, iyi ve cesur kişileri ilerletmezler imiş." (BK, K-4)

Bunça yirke tegi yorıtdım. "Bunca diyara kadar ordularımı yürüttüm." (KT, G-4)

Ol sabıg eşidip sü yorıtdım. "Bu haberi duyunca orduyu yürüttüm." (1T, K-11)

TT. yürüt- : *1. yürüme, işini yaptırmak, yürümesini sağlamak.

2. gerektiği gibi yapmak, uygulamak. *İşlerini eskisi gibi yürütüyorlar.*

3. kabul edilmesi veya tartışılması için bildirmek, açıklamak, öne sürmek. *Mütalaa yürütmek. Muhakeme yürütmek.*

4. mec. işinden veya bulunduğu yerden çıkarmak. *Seni teğmene bel bağlayıp girdiğin bisküvi fabrikasından nasıl yürüttülerdi.*

5. *argo.* habersiz almak, çalmak. *Bizim kalemi yürütmüşler.*
(TS, 2485.s.)

Köktürkçe yorıt- "yürütmek, ilerletmek" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak başka anlamlar da kazanmıştır.

c. Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Anlam Genişlemesi

Kökt. aç- (l) : açmak.

Usın süñügün açdımız. "Uykularını mızraklarımızla açtık."
(1T, K-4)

Kırg. aç- : *1. kapalı durumdan açık duruma getirmek. *Terezemdi açtım dagı, Kremldi kördüm men.* "Pencereyi açtım ve ben Kremlin'i gördüm."

*2. açmak, yayılmak. *Bayçeçekey gül açtı.* "Karçiçeği çiçek açtı."

*3. katlanmış veya kapalı bir şeyi bu durumdan kurtarmak. *Altınday kitep sen açıp, ar künü okup catkanıñ.* "Sen altın değerindeki kitabı açarak her gün okuyorsun."

*4. (hava için) bulutların dağılmasıyla gök yüzü aydınlanmak.

*5. uykusunu kaçırmak. *Uyku açuu.* "Uyku açmak."

6. açık, neşeli duruma getirmek. *Köñülün açtı.* "Neşelendirdi."
Kabağın açtı. "Moralini düzeltti."

7. bir kuruluşu, bir iş yerini, bir yeri işler veya ilk defa kullanılır duruma getirmek. *Mektep açtı.* "Okul açtı." *Cañı uyum açtık.* "Yeni kurum açtık."

8. eskiden bilinmeyen bir şeyi bulmak, icat etmek, keşfetmek. *Azırkı ilim atom enerjisinin sırrın açtı.* "Günümüzdeki bilim atom enerjisinin sırrını keşfetti."
9. başlamak, açık olarak saymak. *Abilov cıynalıştı açtı.* "Abilov toplantıyı açtı."
10. meydana çıkarmak. *Törönün betin açıp, maskaralap, kılмышın kaltırbastan çukup salat.* "Efendinin gerçek yüzünü meydana çıkarıp, rezil ederek bütün suçunu açığa çıkartır." (KTTS, 70.s; KOS, 1.c, 81.s.)

- TT. aç- : *1. bir şeyi kapalı durumdan kurtarmak. *Kapıyı açmak.* *Kapıyı açan hizmetçi benim kadın olduğumu anlamadı.*
- *2. bir şeyin kapağını veya örtüsünü kaldırmak. *Örtüyü açmaya mecburum.*
- *3. sarılmış, katlanmış, örtülmüş veya iliklenmiş olan şeyleri bu durumdan kurtarmak. *Kadın hamalı dışarı çıkardı, sonra çantasını açıp bir kaç lira çıkardı.*
- *4. görünür duruma getirmek. *Kollarını, göğsünü açmış.*
- *5. düğümü veya dolaşmış bir şeyi çözmek. *Yumağı açmak.*
- *6. (hava için) bulutların dağılmasıyla gök yüzü aydınlanmak.
- *7. bir konu ile ilgili konuşmak.
8. engeli kaldırmak.
9. oyarak veya kazarak çukur, delik oluşturmak.
10. tıkalı bir şeyi, bu durumdan kurtarmak. *Tıkanmış boruyu açmak.* *Karla kapanan yolu açmak.*
11. çevresini genişletmek. *Anıtın çevresini açmak.*
12. birbirinden uzaklaştırmak. *Kollarını açtı.*
13. yarmak. *Çıbanı açmak.*

14. bir kuruluşu, bir iş yerini, bir yeri işler veya ilk defa kullanılır duruma getirmek. *Okul açmak. Bu heykeli açmak için bir seneden beri münasip fırsat kollanıyordu.*
15. bir aygıtı, bir düzeni vb.lerini çalışır duruma getirmek. *Radyoyu açmak. Elektrikçi açmak.*
16. alış verişi başlatmak. *Bakan, tütün piyasasını açtı.*
17. rengin koyuluğunu azaltmak. *Bu boyayı biraz daha açmalı.*
18. yakışmak, güzel göstermek. *Bu renk odayı açtı.*
19. ferahlık vermek. *Burası beni açmadı, başka yere gidelim.*
20. esk. savaşla almak, fethetmek.
21. avunmak veya danışmak için söylemek. *Sırrını bana açtı. Size derdimi açmaya geldim.*
22. yapmak, düzenlemek. *Sınav açmak. Yarışma açmak. Soruşturma açmak.*
23. ayırmak, tahsis etmek. *Senin için üst katta bir oda açtık.*
24. mec. sıkılganlığını, utangaçlığını gidermek. *Öğretmen boyuna konuşuyor, öğrenciyi açmak istiyordu.*
25. geçit vermek: *Evin arka tarafına geçmek için kapı açtık.*
26. mec. içini dökmek. *Türlü dertleri, buhranları vardı, ara sıra bunları bana açmaktan çekinmezdi. (TS, 18.s.)*

Taranan metinlerde Köktürkçe aç- "açmak" fiiline ait tek bir örneğe rastlanmıştır. Bu fiilin asıl anlamı ile ilgili örnek bulunmadığından etimolojik sözlüklere başvurulmuştur (Clauson, 1972:18; Sevortyan, 1974:209). aç- fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine de uğramıştır. Fakat bu fiilin "uyku açmak" anlamı Kırgız Türkçesinde aynı şekilde kullanılırken Türkiye Türkçesinde

“uykusu açılmak” biçimindedir. “Aşağıdan bir şeyler dedilerse de, uykusu açılmış olan nöbetçi hekim anlayamadı” (TS, 2293.s.)

Kökt. al- : 1. almak.

2. dinlemek, kanmak. *Antağıñın üçün igidmiş kağanıñın sabın almatın yir sayu bardıg, kop anta alkıntıg arılıg.* “Öyle olduğun için (seni) besleyip (doyurmuş olan) hakanlarının sözlerini (dinlemeden, rızalarını) almadan her yere gittin, oralarda hep mahvoldun (ve) tükendin.” (BK, K-7)

Bilig bilmez kişi, ol sabıg alıp, yağru barıp, üküş kişi öltüg. “(Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.” (KT, G-7)

“Kelür érser körü kelür, kelmez érser tılıg sabıg alı olur” tedi. “(Düşman) gelir ise görülüp gelir, gelmez ise haberlerini alarak oturun!” dedi.” (1T, K-8)

3. zapt etmek, fethetmek. *Karluğ bodunuğ ölürtüm, anta altım.* “Karluğ halkını öldürdüm, orada zaptettim.” (BK, D-29)

Tabgaç kağanğa ilin törüsin alı bérmiş. “Çin hakanı için (böylece) fetihler yapmış, ülkeler almışlar.” (KT, D- 8)

Kırkız Kağanın ölürtümüz, ilin altımız. “Kırgız Hakanını öldürdük, ülkesini aldık.” (KT, D-36)

Kamıl balıq(ğ)a tegdim. Kunladım, altım. “Kamıl şehrine saldırdım. Yağmaladım, zaptettim.” (O, 9)

Süsin sançdı, elin altı. “Ordusunu mızrakladı, ülkesini aldı.” (KÇ, D-10)

4. evlenmek.

Türgiş ıağan ızıın ertiñü uluğ törün oğluma alı bértim. "Türgiş hakanı(nın) kızını (da) pek büyük (bir) törenle oğluma alıverdim."
(BK, K-10)

- Kırg. al-** : *1. bir şeyi el ile tutmak. *Ak şayı cooluk kolgo alıp, bulgasañ bolo Alımkan.* "Eline beyaz ipek başörtüsü alarak sallasana Alımkan."
İtike tördö oturgan balasın koluna aldı. "İtike baş köşede oturan çocuğunu eline aldı."
- *2. kendine ulaştırmak, ileilmek. *Kat aldı.* "Mektup aldı."
Telegramma aldı. "Telgraf aldı."
- *3. kabul etmek. *Mildettenme aldı.* "Görev aldı."
- *4. dinlemek, kanmak. *Tilin aluu.* "Sözünü dinlemek veya sözüne kanmak."
- *5. zapt etmek, fethetmek.
- *6. evlenmek. *Algan zayıbı Çaçıke, ay-kününe cetişip, erkek bala törödü.* "Evlendiği eşi Çaçıke, doğuracak zamanı gelip, erkek oğlan doğurdu."
7. tutmak, yakalamak. *Karkıldagan ördöktü, kaçırıp tiyip kuş alsa.*
"Gak-gak öten ördeği, aniden saldırarak kartal yakalarsa."
8. satın almak. *Mal bazardan at aldık.* "Hayvan pazarından at satın aldık."
Magazinden kezdeме, kant, çay aldım. "Dükkkandan kumaş, şeker, çay satın aldım."
9. göreve, işe başlatmak. *Kızmatka aldı.* "Göreve aldı."
10. görevden, işten çekmek. *İşti naçarlatıp cibergendigi üçün kızmattan aldı.* "İşi fenalaştırdığından dolayı görevden aldı."
11. oluşmak, bağlamak. *Kızılça tamır aldı.* "Pancar kök bağladı."
Mal semirip, con aldı. "Hayvanlar semirip, yağ bağladı."
12. uğramak. *Üşük aldı.* "Soğuğa uğradı."
Surakka aldı. "Soruştırmaya aldı."

13. bir sonuca ulaşmak. *Çaban Cumayev ar bir cüz tubar koydon 120dan kozu aldı.* "Çoban Cumayev her bir yüz koyundan 120şer kuzu aldı."

14. bir şey ile kesmek. *Celdetleri baş aldı.* "Cellatları baş kesti."
Ustara menen saç aldı. "Ustura ile saç kesti."

15. mat. eksiltmek, çıkartmak. *Cıyırmadan cetini alsa, on üç kalat.* "Yirmiden yedi çıkartılırsa on üç kalır." (KTTS, 39-40.s.)

TT. al-

: *1. bir şeyi elle veya başka araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak. *Sağ elinin çevik bir hareketiyle başındaki tülbenti çekip aldı.*

*2. kabul etmek. *Evine kiracı almak.* *Rüşvet almak.* *Ziyaretçiyi yanına almak.*

*3. kendine ulaştırmak, iletmek. *Mektup almak.* *Haber almak.*

*4. bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak. *Çocuğu okuldan aldı.*

*5. yanında bulundurmak. *Sokağa çıkarken şemsiyemi alacağım.*

*6. birlikte götürmek.

*7. ele geçirmek, fethetmek. *Fakat aldıkları yerlerin ahalisini Türkleştiremediklerinden bu büyüklük onların zayıf düşmelerine sebep olmuş.*

*8. kazanmak, elde etmek.

*9. bir yeri savaşıla ele geçirmek. *Türkler İstanbul'u 1453'te aldılar.*

*10. (erkek, kadın için) ... ile evlenmek. *O sırada aldığı kadının babasının birçok yardımını görmüştü.*

11. satın almak. *Biz bir ya da iki parti alır, çekiliriz piyasadan.*

12. içine sığmak. *Bu küp on kilo bal alır.* *Bu salon on kişi alır.*

13. içeri sızmak, içine çekmek. *Gemi su alıyor. Fotoğraf makinesi ışık almış, film yanmış.*
14. sürükleyip götürmek. *Öküzü sel aldı, harmanı yel aldı.*
15. zararlı, tehlikeli bir şeye uğramak. *Soğuk almak. Ceza almak.*
16. bürümek, sarmak, kaplamak. *Dağ başını duman almış/ Gümüş dere durmaz akar.*
17. kısaltmak, eksiltmek. *Ceketin boyundan almak.*
18. yolmak, koparmak. *Kaş almak.*
19. yerini değiştirmek, çekmek.
20. temizlemek. *Karyolanın altını süpürge ile al. Örümcekleri al.*
21. (duş, banyo için) yapmak, yıkanmak.
22. (içeri) götürmek. *Sevdiği delikanlıyı gece evine almış.*
23. (tat veya koku için) duymak. *Sigaradan hiç tat alamaz oldum. Burnu iyi koku alır.*
24. örtmek, koymak. *Paltosunu sırtına aldı.*
25. (süre için) değiştirmek.
26. (-e) ... gibi anlamak. *Bir sözü şakaya almak.*
27. başlamak. *Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur.*
28. (-den) davranış veya makam değiştirmek. *Aşağıdan almak. Tizden almak.*
29. (içecek veya sigara için) içmek. *Tadına bakmak için bir yudum aldım.*
30. yutmak, kullanmak. *İlâç almak.*
31. (yol için) gitmek, (mesafe) katetmek. *O yolu bir saatte alırsınız.*
32. çalmak. *Cebimden saatimi almışlar.*
33. göreve, işe başlatmak. *Yeni bir kapıcı aldı.*
34. (-den) görevden, işten çekmek.
35. kazanç sağlamak. *Bir pantolondan beş yüz lira alıyorlar.*

36. (ölüm sebebiyle) ayrılmak. *Allah iki kızını da aldı.*
37. gidermek, yok etmek. *İçine biraz su koy, tuzunu alır.*
38. soldurmak. *Güneş perdelerin rengini aldı.*
39. vücuttaki hasta bir organı ameliyatla çıkarmak. *Dalağını aldılar.*
40. (motor) çalışması için gerekli olan elektrik veya yakıttan yararlanırlık duruma gelmek. *Savcı yardımcısı gaza bastı, motor almadı. Bir daha bastı, yine almadı.* (TS, 89-90.s.)

al- fiili Köktürkçede bir çok anlamı bulunan fiillerden biridir. Hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde al- fiilinin asıl anlamları korunmuştur. Bunun yanı sıra bu fiil anlam genişlemesine uğrayarak Kırgız ve Türkiye Türkçesinde bir çok anlam kazanmıştır. Fakat al- fiilinin yardımcı fiil olarak "dinlemek, kanmak" anlamı Kırgız Türkçesinde yaşarken Türkiye Türkçesinde rastlamamaktadır. Bu anlamını Türkiye Türkçesinde kaybetmesine rağmen al- fiili çok geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

Kökt. aş- : aşmak.

Ol yılka Türgiş tapa Altun yışığ aşa Ertiş ügüzüg keçe yorıdım.
"O yıl Türgişlere doğru Altay dağlarını aşarak (ve) İrtiş Irmağını geçerek yürüdüm." (BK, D-27)

Öñreki er yuğurça ıdıp ı bar baş aşdıımız. "Öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık." (1T, K-2)

Kırg. aş- : *1. aşmak, geçmek. *Aşuusu biyik too aştı, agını katuu suu keçti.* "Geçidi yüksek dağdan aştı, akışı süratli sudan geçti."
 2. (yaş için) geçmek. *Cıyırmadan cañı aşkan, cigit ele er cetken.* "Yirmi yaşını henüz geçmiş, delikanlı idi olgunlaşmış."
 3. artmak, fazla olmak. *Plandan aştı.* "Plandan fazla oldu."
 (KTTS, 71.s.)

TT. aş- : *1. aşmak, geçmek. *İki gündür sarp dağ yollarından aşıyoruz.*
 2. (süre) geçmek, bitmek, sona ermek. *Üstelik çekingenliği de kaybolmuş, hatta sokulganlığı aşarak girişkenlik derecesini bulmuştu.*
 3. (erkek hayvan) dişisiyle çiftleşmek.
 4. argo. görünmeden kaçmak. *Herif çoktan aşmış.* (TS, 153.s.)

Köktürkçe aş- "aşmak, geçmek" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla yukarıda verilmiş olan başka anlamları da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. atlan- : ata binmek.

Ḳarluk atlantı. "Karluklar atlandılar." (KÇ, D-8)

Kırg. attan- : *1. ata binmek. *Kırk cigitke sır berbey, Er Kurmanbek attandı.* "Kırk yiğide sır vermeden Bahadır Kurmanbek atlandı."
 2. gitmek. *Ulandar kazatka attanıştı.* "Genç delikanlılar savaşa gittiler."
 3. mücadeleye veya bir işe çıkmak, yönelmek. *Izırgan zulum kulaktar menen salgılaşuuga ayaldar da biz menen birge*

attanıştı. "Hiddetli zalim ağalar ile mücadele etmek için kadınlar da bizimle birlikte çıktılar." (KTTS, 68.s.)

TT. atlan- : *1. ata binmek.
2. at edinmek. (TS, 160.s.)

Köktürkçe atlan- "ata binmek" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumuştur. Bunun yanında Kırgız Türkçesinde "gitmek, bir işe yönelmek" anlamlarını, Türkiye Türkçesinde ise "at edinmek" anlamını kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. ayt- : söylemek, demek.
Añar aytıp "Bir atlıg barmış" tēyin "Ol yolun yorisar unç" tēdim.
"Ona söyleyip "Bir atlı gitmiş olduğuna göre o yoldan yürüyebiliriz" dedim." (1T, D-7)

Kırg. ayt- : *1. söylemek, demek, anlatmak. *Tuugan küydürüp aytat, duşman süydürüp aytat.* "Akraba acı söyler, düşman tatlı söyler."
Köñül kiri aytsa ketet, köynök kiri cuusa ketet. "Gönül kiri anlatılırsa gider, elbise kiri yıkanır gider."
2. *mec.* layık görmek, vermek, uygun bulmak. *Eç bolbodu degende ırdan da kaday aytpadı,- dep bir abışka Ömürgö karadı.* "Tanrı en azından şarkı söylemeyi bile vermedi - diyerek bir ihtiyaç Ömür'e baktı." (KTTS, 31.s.)

TT. ayt- : *1. söylemek, demek, anlatmak, nakletmek, konuşmak.
2. türkü söylemek, teganni etmek. (DS, 421.s.)

Köktürkçe ayt- “söylemek, demek” fiili taranmış olan metinlerde tek bir örnekle rastlamaktadır. Daha çok bu fiilin kökü olan ay- fiili rastlamaktadır. ayt- fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını korumanın yanı sıra anlam genişlemesine uğrayarak ikinci bir mecazi anlam da kazanmıştır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde ise kullanılmamakta, fakat asıl anlamıyla Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. Ayrıca Muğla ağızında anlam genişlemesine uğrayarak “türkü söylemek” anlamını da kazanmıştır.

Kökt. az- : azmak, yoldan çıkmak, sapmak.

“*Teñri Bilge Kağanta adrılmalım, azmalım!” tēyin ança ötledim.*
“Tanrı Bilge Kağandan ayrılmayalım, sapmayalım!” diye öylece öğüt verdim.” (O, 11)

Kırg. az- : *1. azmak, yoldan çıkmak, sapmak. *Azıp ketip ayıldan, abake Koşoy, akırı aman kördüm özüñdū.* “Azarak gittim halkımdan, Koşoy ağam, sonunda seni sağ-salim gördüm.”
2. zayıflamak, bitkinleşmek. *Atanın sakaldarı birindep, erinderi kumsarıp azıp kaldı.* “Babanın sakalları seyrekleşip, dudaklarının rengi solarak zayıfladı.”
3. fakirleşmek, yoksullaşmak. *Azamattın azganı-köçköndö cöö baskanı.* “Eğer yiğit göç ederken yaya gidiyorsa, demek ki yoksullaşmıştır.” (KTTS, 22.s.)

TT. az- : *1. azmak, yoldan çıkmak, sapmak, ileri gitmek. *Çocuklar azdı.*
2. (deniz, ırmak vb. için) kabarmak, taşmak. *Deniz azdı.*

3. (yara, hastalık vb. için) etkili, tehlikeli duruma gelmek. *Bazılarının bronşiti, bazılarının romatizması azmış.*
4. cinsel duyguları artmak. *Kırkıdan sonra azanı teneşir paklar.*
5. (çamaşır) artı ağartılmaz duruma gelmek.
6. (hayvanlar için) iki ayrı ırktan doğmak. *Katır, atla eşekten azmış bir hayvandı.* (TS, 185.s.)

Köktürkçe az- "azmak, yoldan çıkmak" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumuştur. Bunun yanında her iki Türkçede de anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda belirtilmiş olan birkaç anlamı kazanmıştır.

Kökt. bar- : varmak, gitmek.

Toğuz Oğuz bodun yerin subın idip Tabğaçgaru bardı. "Dokuz Oğuz halkı yerini, yurdunu bırakıp Çin'e doğru gitti." (BK, D- 35)

Anta kisre ƣara Türgiş bodun yağı bolmış, Keñeres tapa bardı.

"Ondan sonra Türgiş avam halkı (yine) düşman olmuş, Kengeres'e doğru gittiler." (KT, D-39)

Ol yergerü barsar, Türük bodun, ölteçi sen! "O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin!" (KT, G-8)

On tünke yantaƣı tuğ ebirü bardımız. "On gecede yandaki engeli dolanarak gittik." (1T, K-2)

Üze teñri; ƣonŷ yılƣa yetinç ay külüg alp ƣağanımda adrılı bardıñız. "Yukarıda Tanrı; koyun yılının yedinci ayında meşhur cesur kağanımdan ayrılarak gittiniz." (O,12)

Anta kerü barıp, Yençü ügüzüg keçip, Temir ƣapıƣƣa, Tezikke tegi sülep ança kazƣantı. "Orada geriye gidip, Sır Derya ırmağını

geçerek Demir Kapiya, Taciklere kadar ordu sevk edip, öyle kazandılar.” (KÇ, D-4)

- Kırg. bar-** : *1. varmak, gitmek. *Kanıbek Acardın arkasınan bara catkanda, Acar kulap ketti. “Kanıbek Acar’ın arkasından giderken Acar düşüverdi.”*
Atañ barıp coo ceñip, eldin cazat kapasın. “Baban gidip düşmanları yenerek halkın kederini giderir.”
 2. belli bir duruma veya düzeye gelmek. *Adigine, Ömürbek seksen bir çaşka barıptır. “Adigine soyundan Ömürbek seksen bir yaşına varmış.”*
 3. acımadan, çekinmeden yapmak. *Kolu baru. “Eli varmak.” Tili baru. “Dili varmak.” (KTTS, 86.s.)*

- TT. var-** : *1. varmak, gitmek, ulaşmak. *Düğmeye basmak için merdiveni inip taşığa varmak gerekiydi. Köye akşama doğru ancak varabildim.*
 2. belli bir duruma veya düzeye gelmek. *Yaşı elliye vardı. O şimdi yolun yarısına varmıştı.*
 3. hoş olmayan bir sona varmak. *İş dövüşmeye kadar vardı. Beni tahkir etmeye kadar varıyorsun.*
 4. bir şeyi iyice anlamak veya duymak. *Tadına varmak. Sırrına varmak.*
 5. acımadan, çekinmeden yapmak. *Eli varmak. Dili varmak.*
 6. (kadın) evlenmek: *Gönül verdin derlerdi o delikanlıya, en sonunda varmışsın bir Erzincanlı’ya.*
 7. bir durumdan başka duruma geçmek: *Secdeye varmak. Uykuya varmak. (TS, 2332-2333.s.)*

Köktürkçe bar- "varmak, gitmek" fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını korumuş, Türkiye Türkçesinde ise asıl anlamının yanında daha çok "ulaşmak" anlamında kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğramıştır. Fakat Kırgız Türkçesine karşılaştırmalı Türkiye Türkçesinde daha çok anlam kazanmıştır.

Kökt. bas- : basmak, baskın yapmak, hükmü altında tutmak

Üç Oğuz süsi basa kelti. "Üç Oğuz ordusu baskın yaptı." (BK, D-32)

Süñüg batımı karıg söküp Kögmen yışığ toğa yorıp Qırqız bodunuğ uda basdımız. "Mızrak batımı karı söküp Köğmen dağlarını aşarak Kırgız halkını uykuda (iken) bastık." (KT, D-35)

Teñri Umay, ıduğ Yer Sub basa berti erinç. "Galiba, Tanrı Umay, kutsal Yer ve Su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler." 2T, B-3

Eçümüz apamız Yamı Kağan tört buluñuğ etmiş, yığmış, yaymış, basmış. "Atamız, büyüğümüz Yamı Kağan dört bucağı düzenlemiş, bir araya getirmiş, dağıtmış, basmış." (O, 1)

Kırg. bas- : *1. basmak, baskın yapmak, hükmü altında tutmak. *Duşman eldi, cerdi basıp aluunu közdöyt.* "Düşman halkı, yurdu basmayı amaçlar."

2. yürümek, gitmek. *Uzak col bastık.* "Uzun yol gittik."

3. kaplamak, yayılmak, örtmek. *Suu baskan cer.* "Su basmış yer." *Cerge tiyse ırgalat, cer betin bulut baskanday.* "Yer yüzünü bulut kaplamış gibi yere değdiğinde hafifçe sallanıyordu."

4. ikinci bir şeyden üstün gelmek, bastırmak. *Şamal arkırap sokkon sayın motordun dooşun basıp ketkendey bolot.* "Rüzgar şiddetli şekilde estikçe motorun sesini bastırmış gibi oluyordu."
5. bir şeyi, üzerine kuvvet vererek itmek. *Töbösünön bekem basıp, kapkagın kötörbös kıl.* "Tepesinden sıkıca iterek kapağını kaldıramaz hale getir."
6. durdurmak, kesmek. *Izakul kolun kötörüp, duu-duunu bastı.* "Izakul ellerini kaldırarak gürültüyü durdurdu."
7. bası işi yapmak, tabetmek, yayınlamak. *Kitep basıp çigaruu.* "Kitap yayınlamak."
8. iz bırakmak. *Möör basuu.* "Mühür basmak."
9. kümes hayvanları veya kuşlar kuluçkaya yatmak. *Iyirilgen köl içinde araldarga, kazdarı karkıldeşip balapan basıp.* "Dalgalanan göl içindeki adalarda kuluçkaya yatmış kazlar var."

- TT. bas-** : *1. basmak, baskın yapmak. *Ölen kızın intikamını almak için köyü basıp yakmış.*
2. vücudun ağırlığını verecek biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak. *Bastığın yerlerde güller açtı, sarıldı ayaklarına.*
 3. (küçük çocuklar için) ayakta durabilmek.
 4. bir şeyi, üzerine kuvvet vererek itmek. *Motor çalıştıktan sonra debriyaja basarsınız.*
 5. sıkıştırarak yerleştirmek. *Küpe peynir basmak.*
 6. bası işi yapmak, tabetmek.
 7. Örtmek, bürümek, kaplamak. *Yollarını ot basmış, çamları yükselip saçaklarına el atmış olan bu büyük köşk.*
 8. bir şeyin üzerinde kalıp, mühür gibi bir araçla iz yapmak. *Şuraya baş parmağını bas dediler, ben de bastım.*

9. bazı isimlerle birlikte sertlik, aşırılık anlamlarında yardımcı fiil olarak kullanılır. *Tokadı basmak. Şamarı basmak. Çığılı basmak. Bir kahkaha basarak merdivenleri inmeye başladım. Onları dünyaya getiren analarına ve babalarına gizli gizli içten basıyorlardı küfrü.*

10. bir kimse bir yaşa girmek. *Bugün yirmi yaşına basan Türk genci, İstiklâl Harbi olurken beşikte parmağını emiyor, dört ayak üstünde emekliyordu.*

11. çevreyi kaplamak, çökmek. *Şehri akşamüstü sis basmıştı.*

12. basınç yaparak sıvı ve gazları itmek. *Pompa bozulmuş, suyu basmıyor. Otomobilin lâstiğine hava basmak.*

13. kümes hayvanları kuluçkaya yatmak.

14. mec. bir şeyin etkisinde kalıp eziklik, üzüntü ve ağırlık duymak. *Yüreğinin acısını duyuyordu. Sıkıntı basmış, terlemeye başlamıştı. İzin istedi. (TS, 226.s.)*

Köktürkçe bas- "basmak, baskın yapmak" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda belirtilmiş olan bir çok anlamı kazanmıştır.

Kökt. bér- : 1. vermek.

Teñri küç bértük üçün, kañım kağan süsi bõri teg érmış, yağısı konı teg érmış. "Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş." (KT, D-12)

Altun, kümüş, işgiti kutay buñsuz ança bérür. “(Çinliler) altını, gümüşü, ipeği (ve) ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar.” (KT, G-5)

Teñri ança temiş érinç: “Ƙan bértim, Ƙanıñın Ƙodup içikdiñ.”
“Tanrı şöyle demiş olmalı: “(Sana) han verdim, hanını bırakıp (yine) bağımlı oldun.” (1T, B-2)

Teñriken eyln anta yorımış, işig küçin bérmiş érti. “Dindar hakan ardı sıra orada sefer etmiş, işini gücünü vermiş idi.” (O, 6)

Alpın erdemin üçün Apa Tarkan ÇıƘan Tunyukuk atıƣ bérmiş.
“Cesur yiğitliği için Apa Tarkan Çıkan Tunyukuk adını vermiş.” (KÇ, B-1)

2. evlendirmek.

Sinlim ƣunçuyuğ bértimiz. “(Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik.” (BK, D-17)

3. tezlik bildiren yardımcı fiil fonksiyonu bulunmaktadır.

Alp erin ölürüp balbal ƣılu bértim. “Yiğit erlerini öldürüp balbal yapıverdim.” (BK, G-7)

Kırg. ber- : ***1.** elindeki bir şeyi birisine iletmek, vermek. *Abılbeƣ kolundadıƣı kitebin Adılƣa berdi.* “Abılbeƣ elindeki kitabı Adıl’a verdi.”

***2.** evlendirmek.

***3.** süreklilik ve tezlik bildiren yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır.
Kayta-kayta bara berdi. “Tekrar tekrar gitti.” *Bilgenin ayta beret.*
“Bildiklerini söyleyiverir.”

4. vurmak, dövmek. *Tagay Alımkuldu örmö ƣamçı menen congo berip kaldı.* “Tagay Alımkul’un örme ƣamçı ile vurdu.”

- TT. ver-** : *1. (üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi) birisine eriştirmek, iletmek. *Okumadığım zaman tavukların bahçesindeyim, yemlerini ben veririm.*
- *2. bırakmak veya bağışlamak. *Hırsımdan bazılarına bedava verdim, alın götürün, diye bağırdım.*
- *3. (düşünce veya bilgi anlatan şeyler için) başkalarına iletmek, bildirmek. *Buyruk, haber, fikir, öğüt vermek. Müzik kolu odasında, kızlara keman dersi veriyor. Geçenlerde bir derginin, eski ünlüler ne yapıyor? adlı bir röportajına verdiği cevapları okudum.*
- *4. herhangi bir duruma yol açmak. *Zevk vermek. Ferahlık vermek. Zahmet vermek. Kendilerine iyi bir çalışma fırsatı verdim. Perihan'a şu Taksim'e taşınalıdan beri, iki yıldır fazla bir hürriyet vermiş miydi?*
- *5. (eğlenceli toplantı) düzenlemek, konuk çağırıp ağırlamak. *Yemek vermek. Balo vermek.*
- *6. satmak. *Ucuz pahalı deme de ver gitsin; ver de kurtul.*
- *7. (-i) ödemek. *Borcunu vermek. Malın pahasını vermek. Haydi, arabaya atlayın, köşkten parayı verirler.*
- *8. ürün üretmek. *Dal budak saldı, yemiş vermeye başladı.*
- *9. herhangi bir şeyi ortaya çıkarmak, oluşturmak. *Sonuç vermek. Sıkıntı vermek. Ümit vermek. Kendisi de muhakkak artistlerden, güzel eser veren, güzel konuşan, hayalleri işlek adamlardan hoşlanıyor.*
- *10. sahip olmasını sağlamak.
- *11. (bir şey üzerinde) etki yapmak, biçimini değiştirmek. *Hareket vermek. Biçim vermek.*
- *12. tespit etmek. *Randevu vermek. Ad vermek.*

***13.** biriyle evlendirmek. *Kızını ona vermek istemiyor. Uzun Osman, Zeynep'le Süleyman'a, ikisinin birbirine vereceğini söylediği zaman şaşmadılar.*

***14.** yardımcı fiil olarak kök veya gövdelerin sonuna -ı (-i, -u, -ü) zarf-fiil eki ile eklendiğinde tezlik bildirir. *Alıvermek. Dizvermek. Yapıvermek. Görüvermek.*

Yardımcı fiil olarak dilek bildiren birleşik fiiller yapar. *Şu işi yapıver.*

15. ondan bilmek, atfetmek. *Bilgin'in bu çekingen tavırlarını kusurlu ve zayıf oluşuna verdi.*

16. döndürmek, çevirmek, yöneltmek. *Arabanın burnunu, en tenha kahvelerden birinin önünde, rıhtıma verdiler.*

17. (sanatçı) topluluk önünde sanatını göstermek, icra etmek. *Konser vermek. Resital vermek.*

18. yaymak. *Ses vermek. Korku vermek. Işık vermek.*

19. hepsini herhangi bir duruma sokmak. *Ateşe vermek. Ortaliği heyecana vermek.*

20. kazandırmak, katmak. *Tat, çeşni vermek.*

21. ayırmak, harcamak. *Emek vermek. Zaman vermek.*

22. dayamak. *Duvara sırtını verip çömeldi.*

Köktürkçe bér- fiili çok anlamlı fiillerden biridir. Kırgız ve Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda verilmiş olan bir çok anlama da kazanmıştır.

Kökt. bıç- : bıçmek, kesmek.

Bunça bodun saçın kulkaşın bıçdı. “Bunca halk (cenaze töreninde) saçlarını, kulaklarını kesti.” (BK, G-12)

- Kırg. bıç-** : *1. kumaşı belli bir ölçüye ve modele uygun şekilde kesmek. *Kölökögö karap ton bıçpayt.* “Gölgeye bakarak, kürk biçmezler.”
2. iğdiş etmek, burmak, enemek. *Kozu menen koçkordu, baarın bıçıp salamın.* “Kuzu ile koçun hepsini iğdiş ederim.”
3. belirlemek. *Siz menin akımdı azır bıçpañız.* “Siz benim hakkımı şimdi belirlemeyiniz.” *Anda munun künün bıçıp koygula.* “Öyleyse bunun gününü belirleyin.”
4. (değer, fiyat) koymak. *Oyo bıçıp, kalıñ cep.* “Değeri biçerek başlık parası aldılar.”

- TT. bıç-** : *1. belli bir biçim vererek kesmek. *Tahta biçmek.*
- *2. dikilecek kumaşı belli bir ölçüye ve modele uygun olarak makasla kesmek.
3. ekini, otu orakla, tırpanla, makine ile kesmek.
4. *mec.* yaylım ateşi ile öldürmek. *Zırhlı otomobilin mitralyözü tarafından biçilir biçilmez bilincini yitiriyor.*
5. *mec.* (değer, paha, fiyat) koymak.

Taranan metinlerden Köktürkçe *bıç-* “biçmek, kesmek” fiiline ait tek örnek bulunmuştur. Bu fiilin asıl anlamı için etimolojik sözlüğe de bakılmıştır. (Clauson, 1972:292-293). *bıç-* fiili Kırgız Türkçesinde sadece “kumaş kesmek” anlamında kullanılmaktadır, fakat başka anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır. Türkiye Türkçesinde ise “biçim vermek, kumaş kesmek” anlamında kullanılmakta, fakat bunun

yanında başka mecazi anlamlar da kazanark anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. bil- : bilmek, ayırt etmek, öğrenmek.

İnisi eçisin bilmez érti, oğlı kañın bilmez érti. "Kardeşler ağabeylerini bilmez idi, oğullar babalarını bilmez idi." (BK, D-18)

On-Oğ oğlıña Tatıña tegi bunı körü biliñ. "On-Ok oğullarına (ve) yabancılarına kadar (hepiniz) bunları görüp öğrenin." (KT, G-12)

Toruğ būqalı semiz būqalı ırağda bilser, semiz būqa, toruğ buqa tēyin bilmez érmış tēyin ança saķıntım. "(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş diye öylece düşündüm." (1T, B-6)

Bilmez bilgin, biltükümün ödükümün bunça bitig bitidim. "Bilinmeyen zekasını, bildiğimin (ve) düşündüğümün hepsini yazıt (olarak) yazdım." (KÇ, G-3)

Kırg. bil- : *1. bilmek, ayırt etmek, öğrenmek. *Özüñ bilbeseñ, bilgenden uk.* "Kendin bilmiyorsan, bilenden öğren." *Kolu kat bilet.* "Yazı yazmayı bilir."

2. emretmek, yönetmek. *Ayıldı özüñ bilgensip, arı çok kanday balasıñ.* "Nasıl arsız çocuksun ki, sanki bütün köyü kendin yönetiyorsun." *Erin bilgen katın.* "Kocasını yöneten kadın."

3. yardımcı fiil olarak yeterlilik bildiren birleşik fiiller yapar. *Tüşünö bilüü.* Anlayabilmek. *Ayta bilüü.* "Söyleyebilmek." (KTTS, 100.s; KOS, 1.c, 134.s.)

- TT. bil-** : *1. bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak. *Bu adam, bilmek için öğrenmiş olmaya ihtiyacı olmayan, bildiğini bilen, bilmediğini de şıp diye sezen bambaşka bir insandır.*
- *2. anlamak, ayırt etmek. *Tüylerinin renginden bilirim, hangi kuş hangi iklimden gelir.*
- *3. tanımak, hatırlamak. *Kadınıcığım aç. Ben geldim. Bilemedin mi?*
- *4. yeterli olmak. *Yani kısacası bu mükemmel dilimizi kimse bilmez, okumaz.*
5. bir iş yapmaya alışmış olmak, elinden gelmek. *İyi ütü bilir.*
6. sanmak, var saymak, farz etmek. *Ben de onu dost biliyordum. Bir hastanın hastalığına gereken önemi vermesi, doktorun ancak kendini o hasta ile birlikte hasta bilmesi ile sağlanabilir.*
7. sorumlu tutmak. *Ben arkadaşını bilmem, seni bilirim.*
8. inanmak. *Bilirim yaşamaz güneşte / Bilirim yaşamaz yan yana aşkla / Ne haksızlık / Ne korku.*
9. bazen "işine gelmek", "uygun bulmak" anlamında da kullanılır. *Mal almasını bildi de, parasını vermeyi mi bilmiyor? Ben öyle şey bilmem! Bildiğin gibi yap!*
10. yardımcı fiil olarak -a / -e ekli fiillerle yeterlilik bildiren birleşik fiiller oluşturur. *Anlayabilmek. Atlayabilmek. Gidebilmek. Görebilmek. Kapayabilmek. Konuşabilmek. Öğrenebilmek. Yazbilmek.*
11. saymak. *Teşekkürü borç bilirim.*
12. geniş zamanın olumsuz birinci tekil kişisi olarak **bilmem** biçiminde kullanılınca duraksama, şaşma, tereddüt anlamını verir. *Soğuktan veya üzüntüden mi, bilmem, gözlerinde yaşlar var. Bilmem, hiç denediniz mi? (TS, 298-299.s.)*

Köktürkçe bil- "bilmek, ayırt etmek, öğrenmek" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumuştur. Kırgız Türkçesinde "emretmek, yönetmek" anlamını kazanarak ve yardımcı fiil olarak anlam genişlemesine uğramıştır. Türkiye Türkçesinde ise hem yardımcı fiil olarak, hem de anlam bakımından Kırgız Türkçesinden daha fazla anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. bin- : (binek hayvana) binmek.

Kül Tigin Bayurğunıñ aq adğırığ binip oplayu tegdi. "Kül Tigin Bayırkuların ak aygırına binip süratle atılarak hücum etti." (KT, D-36)

Idil aqın binip, oplayu tegip, sança ıdıp, topulu ünti. "İdil kır atına binip, süratle atılarak saldırıp, mızraklayarak gönderip, delerek çıktı." (KÇ, D-7)

Kırg. min- : *1. (binek hayvana) binmek. *Kürpöñ-kürpöñ cügürtüp, külük minseñ bir kızık.* "Oraya buraya koşturarak yürük at binmek ne güzel."

2. herhangi bir taşıdı kullanmak veya taşıtta bulunmak. *Maşına minip zıpıldap, baratsam meykin talaada.* "Uçsuz bucaksız tarlada arabaya binerek uçarak gitsem." *Kayık mindik köldün ayluu tünündö.* "Mehtaplı gecede gölde kayığa bindik."

TT. bin- : *1. (binek hayvana) binmek. *Belki de atlara binerek dolaşırız.*

2. yüksek bir şeyin üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak.

3. bir yere gitmek için tren, vapur, uçak, otomobil gibi bir taşıtta yer almak. *Vapurlara, trenlere ihtiyarları itip, çocukları ezip biniyoruz.*
4. iş istenilmeyen veya beklenilmeyen bir biçim almak. *İş inada bindi.*
5. bir şey sıkışarak yanındakinin üstüne çıkmak. *Damar damara binmiş.*
6. fiyat artmak. *Pamuklara yüzde on bindi.*
7. eklenmek, katılmak. *Annemin dul maaşından ayrılmış bütçeme bir de posta masrafı binmişti her hafta.*

Köktürkçe bin- fiili sadece binek hayvanlar için kullanılan bir fiil iken çağ gelişmesiyle Kırgız ve Türkiye Türkçesinde asıl anlamının dışında "taşıtlara binmek" anlamını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde bu anlamlarının yanı sıra yukarıda verilmiş olan birkaç anlamı da kazanmıştır.

Kökt. buz- : bozmak, hezimete uğratmak.

Süsin buzdum, elin anta altım. "Askerlerini bozdum, ülkelerini orada zaptettim." (BK, D-34)

Altı çub Soğdağ tapa süledimiz buzdumuz. "Altı bölgesi Soğdakilere doğru sefer ettik (ve onları) bozguna uğrattık." (KT, D-31)

Selenge kudı yorıpan Karağan kısılta, ebin barkın anta buzdum. "Selenga (nehri boyunca) aşağıya yürüyüp Karağan geçidinde, evini barkını orada bozdum." (BK, D-37)

Kırg. boz- : *1. bir şeyi parçalamak, kırmak. *Eski tamdı buzup, cañı tam salıştı.* "Eski evi bozarak yeni ev yaptılar."
 *2. bozguna uğratmak.
 3. yoldan çıkarmak, saptırmak. *Bölüp-carıp eldi buzat, aytkanı uşak.* "İnsanları bölerek yoldan çıkarır, söylediği ise dedikodudur."
 4. zarar vermek, mahvetmek. *Bir kumalak bir karın maydı buzat.* "Bir tezek yuvarlağı bir tulum yağı bozar."
 5. kızlığına zarar vermek. (KTTS, 116.s.)

TT. boz- : *1. bırakmak, dağıtmak. *Tam biraz rahat edeceğim, işimi bozuyorsun.*
 *2. bozguna uğratmak, yenmek, mağlûp etmek. *Düşman ordusunu bozmak.*
 *3. bir yerin, bir şeyin düzenini karıştırmak. *Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbir, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak amacıyla kullanılamazlar. Bir insanın aklını bozabilmesi için evvelce bu aklın mevcut olması lâzım gelir.*
 *4. biçimini ve kullanılışını değiştirmek. *Eskileri bozuyor, beni, çocuğu giydiniyor.*
 5. bir şeyi kendisinden beklenilen işi yapamayacak duruma getirmek. *Bu iki radyo istasyonu birbirini bozuyor.*
 6. dokunmak, zarar vermek. *Bu yemek midemi bozdu.*
 7. mec. kötü duruma getirmek.
 8. geçersiz bir duruma getirmek. *Eğer nişanını bozduysa yazıklar olsun.*
 9. büyük parayı ufak birimlere ayırmak. *Bir milyon lira bozar mısın?*

10. *mec.* bir kimseyi beklemediği bir davranış karşısında bırakarak veya sözünü yalana çıkararak küçük çıkararak. *Adamcağızı fena bozdunuz.*
11. altını paraya çevirmek, bozdurmak.
12. bağ veya bostanın son ürününü toplamak. *Bostanı bozduk.*
13. kızlığına zarar vermek.
14. (-le) *mec.* aklını yitirecek derecede bir şeye düşkün olmak. *Adamcağız politika ile bozmuş.* (TS, 341.s.)

Köktürkçe buz- fiili Kırgız ve Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine de uğrayarak yukarıda belirtilmiş olan anlamları da kazanmıştır.

Kökt. kaç- : kaçmak
Begi kaçdı. "Beyi kaçtı." (O, 9)

Kırg. kaç- : *1. hızla koşarak ayrılmak, uzaklaşmak. *Kaçıp ketseñ, çaçıp ket.* "Kaçacaksan darmadağın ederek git." *Karıskır ör talaşa kaçtı.* "Kurt dağa tırmanarak kaçtı."

*2. kimseye bildirmeden bulunduğu yerden ayrılmak, uzaklaşmak. *Elinen kaçkandı börü ceyt.* "Halkından kaçanı kurt yer."

3. (kuşlar için) geri dönmemek üzere uçarak gitmek. *Kaçıp ketken bürküt.* "Kaçarak giden şahin." *Ötkön ömür-kaçkan kuş, kayrılıp kelbeyt ündösöñ.* "Geçen ömür uçarak giden kuş gibidir, seslensen de geri dönüp gelmez."

4. (hayvanlar için) dişisini arzulamak.

5. yan çizmek, destek köstek etmek. *Oroktan kaçkan ıraak çıçat.*
“Oraktan kaçan uzağa sıçar.”
6. (erkekler kızları) kaçırmak. *Kızdı tün içinde alıp kaçıp ketiştı.*
“Kızı geceleyin kaçırdılar.”
7. zayıflamak, zayıf düşmek. *Eti kaçıp, söök kalgan dene.*
“Zayıflayarak sadece kemiği kalmış vücut.”
8. (kadınlar için) kaçgöçe uymak. *Sakalduulardan ıyba kılğan kızdar, kayın agalarının kaçkan kelinder bosogonun kıcıgının şıkaalaşat.* “Yaşlılardan çekinen kızlar, kayınlarından kaçan gelinler eşiğin deliğinden gözetlerler.”
9. bir hali bildirmek için yardımcı fiil olarak da kullanılmaktadır. *Uyatı kaçuu.* “Utanmaz hale gelmek.” *Küçü kaçuu.* “Kuvvetsiz hale gelmek.”

- TT. kaç-** : *1. kimseye bildirmeden bulunduğu yerden ayrılmak, firar etmek. *Silâhını, hatta başındaki şapkasını bırakıp kaçıyor.* *Şeyhin çoraplı tabanını öpen hanımefendileri görünce iğrenmiş, bize kaçıp geldi.*
- *2. hızla koşup bir yere saklanmak. *Kahvecinin kedisi, hemen yere atlayıp boş havuzun içine kaçtı.* *Bir tehlike sezdiğin anda hemen eve kaçarsın.*
- *3. kendini göstermemek, rastlatmamaya çalışmak. *Alacaklıdan kaçmak.*
- *4. kaçınmak. *Ben zahmetten kaçmam.*
5. sızmak. *Kazandan islim kaçıyor.*
6. ipliği kopmak. *Çorabım kaçtı.*
7. (-e) girmek. *Kulağına su kaçmış.*
8. (-e) bir yana doğru kaymak. *Odanın halısı biraz sağa kaçmış.*

***9.** görünmeden gitmek, savuşmak, sıvışmak. *Arkadaşınız şimdi buradaydı, ne zaman kaçmış? Belki sirayet eder diye korkacaklar ve kaçacaklar.*

***10.** hızlı koşmak. *Biletlerini memurun elinden kaptı, kaçar gibi gişeden uzaklaştı.*

11. yok olmak. *Rahatı kaçmak. Neşesi kaçmak.*

12. (-e) yaklaşmak, benzemek, andırmak. *Mübalâğaya kaçmak. Bu mavi yeşile kaçıyor.*

13. (kadınlar için) kaçgöçe uymak. *Gelin bir evde kayın babasından kaçar, güvey, baldızının yüzünü tanımazdı.*

14. (kız, kadın için) yasalara ve aile isteklerine karşı gelerek evlenmek için evinden ayrılmak.

15. (renk için) ağarmak, uçmak.

16. sp. yarışçı diğerlerinden hızla ayrılıp arayı açmak.

17. sp. futbol veya basketbolde engelleyen adamdan kurtulmak veya pas alabilmek için boş alana koşmak.

18. bazı nitelik bildiren sözlerle birlikte "olmak" anlamıyla yardımcı fiil gibi kullanılır. *Bu söz soğuk kaçtı. Lâfife etmek istediği zaman biraz kabaya bile kaçardı.* (TS, 1146.s.)

Taranan metinlerden Köktürkçe kaç- "kaçmak" fiiline ait tek örnek bulunmuştur. Bu örnekten de fiilin asıl anlamı açıkça görülmektedir. Fakat metinlerden tek örnek bulunması dolayısıyla anlamı için etimolojik sözlüğe de bakılmıştır (Clauson, 1972:589). kaç- fiili Kırgız ve Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda belirtilmiş olan anlamları da kazanmıştır.

Kökt. kal- : 1. kalmak.

Anta kalmıſı yir sayu ƙop toru ölü yorıyur ertig. "Oralarda (nasılsa sağ) kalmıſ olanlarınız (da) her yönde bitkin ve mecalsiz bir halde yürüyor idiniz." (BK, K-7)

Ƙaſım Ƙağan uçduƘda inim Kül Tigin yiti yaſda kaltı. "Babam hakan vefat ettiğinde kardeſim Kül Tigin yedi yaſında kaldı." (KT, D-30)

2. çaresiz durumda olmak.

TabƘaç, OƘuz, Ƙıtanŷ, buçegü Ƙabıſsar kaltaçı biz. Çinliler, "Oğuzlar (ve) Kıtaylar, bu üçü birleſirlerse (biz) çaresiz kalırız." (1T, G-6)

Kırg. kal- : *1. bir yere gitmemek, yerinde bulunmak. *Al bugün üydö kaldı.* "O bugün evde kaldı."

*2. bırakmak, yapmamak. *Aſım kalsa kalsın, iſim kalbasın.* "Yemeğim kalırsa kalsın, iſim kalmasın."

*3. unutulmamak. *Elge kılğan cakſılık cerde kalbayı.* "Halka yapılan iyilik yerde kalmaz."

4. bir duruma sebep olmak. *Ekööſdün teſ köz caſıſña kalbaylı, kaalagan ceriſlerden turmuſ kütkülö.* "İkinizin de gözyaſınıza sebep olmayalım, istediğiniz yerde hayatınızı kurun."

5. sınıfta kalmak. *Ordunda kalıp kaldı.* "Sınıfta kaldı."

6. bırakmak. *Mergençilikten kalğanına eki cıl boldu.* "Avcılığı bıraktığına iki sene oldu."

*7. yaſamak, hayatını sürdürmek. *Alimandan Canbolot degen uul kaldı.* "Aliman'dan Canbolot adında bir oğlan kaldı."

8. yenilmek, kaybetmek. *Ŗahmat oynogondo eki colu kalıp kaldı.* "Satranç oynadığında iki kez kaybetti."

9. hareketin kısa sürede gerçekleştiğini bildiren yardımcı fiil olarak kullanılır. *Maşına toktoy kaldı.* “Araba duruverdi.” *Anın cürögünö korkunuç tüşö kaldı.* “Onun kalbine bir korku giriverdi.” (KTTS, 270.s; KOS, 1.c, 328-329.s.)

TT. kal-

: *1. olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek. *Güven oyundan sonra hükümet görevinde kaldı.* *Sıkı sıkı kucakladı ve öylece kaldı.*

*2. (zaman, uzaklık veya nicelik için) belirtilen miktarda bulunmak. *Bir ton kömür kaldı.* *Arabada yalnız dört çocuk kalmıştı.*

3. konaklamak, konmak. *Siz nerede kalıyorsunuz? Hemen karargâha yerleşmezsem, ne geri dönebilir, ne de otelde kalabilirdim.*

4. oturmak, yaşamak, eğlenmek. *Amerika’da yıllarca kaldı.* *Tam beş sene benimle beraber kaldı.*

*5. hayatını sürdürmek, yaşamak. *O aileden bir bu çocuk kaldı.*

*6. varlığını korumak, sürdürmek. *Eniştemizin iptidâî kalmış huyları da vardı.*

7. oyalanmak, vakit geçirmek. *Kısa bir süre tezgâhın önünde kaldı.*

8. sınıf geçmemek. *Çocukların içinde kalanlar da var geçenler de.*

9. işlemez, yürümez duruma gelmek. *O iş şimdilik kaldı.* *Araba yarı yolda kaldı.*

10. (-e) geriye atılmak, ertelenmek. *Gitmemiz cumaya kaldı.* *“Mahkeme ayın on sekizine kaldı.*

11. (-e) görevi veya yetkisi içinde olmak, düşmek, durumu itibarıyla aşağı seviyede bulunmak. *Bu iş size mi kaldı? İşimiz*

Allah'a kaldı. Ne günlere kaldık! "Paralı pullu, dünya güzeli gibi adam, kaldı kaldı da bu kokmuşu mı kaldı?

12. bir şeyle kaplanmak, bir şeye bulanmak. *Oda duman içinde kaldı.*

13. bir işi belli noktada bırakmak, ara vermek. *Bu gün iş maddesinde kaldık.*

***14.** (-den) geçmek. *Çiftlik ana babasından kalmış.*

15. (-den) geri kalmak, yapamamak. *Misafir geldi, gezmeden kaldık.*

16. belli bir gelirle geçinmek zorunda bulunmak. *Refika, valide, iki kerime kaldık mı biz iki bin kuruş tekaüt maaşına.*

17. yetinmek. *Yalnız dayak atmakla kalmadı, onu işinden de çıkardı.*

18. (olumsuz olarak) olmak, meydana gelmek. *Amasya'da iken karşılaştığımız vaziyet yalnız Şeyh Recep vakasıyla kalmadı.*

***19.** olmak, herhangi bir durumda bulunmak. *Fatma'nın yemek çantası olmasaydı, dün aç kalmıştık.*

20. herhangi bir durumu sürdürmek.

21. yardımcı fiil olarak kök veya gövdeleri sonuna **-e (-a)** eki almış fiillerle sürerlik bildiren birleşik fiiller oluşturur: *Oturakalmak. Bakakalmak. Şaşakalmak. Donakalmak.*

22. yardımcı fiil olarak bazı **-lp** ekiyle yapılmış zarf fiillerden sonra da gelerek sürerlik bildirir. *Bakıp kalmak. Oturup kalmak. Şaşırp kalmak. Donup kalmak. (TS, 1173-1174.s.)*

Köktürkçe kal- "kalmak, çaresiz kalmak" fiili hem Kırgız, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda belirtilmiş olan başka anlamları da kazanmıştır.

Kökt. keç- : geçmek, aşmak.

Kök Öngüg yoğuru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim.

"Gök Öng (ırmağını) geçerek ordu (ile) yürüyüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim." (BK, G-D)

Qurıgaru Yençü ügüz keçe Temir Kapıgka tegi süledim. "Batıda İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim." (KT, G-4)

Altun yışığ yolsızın aşdımız, Ertiş ügüzüg keçigsizin keçdimiz.
"Altay dağlarını yolsuzun aştık, İrtiş ırmağını geçitsizin geçtik."
(1T, K-11)

Anta kerü barıp, Yençü ügüzüg keçip, Temir Kapıgka, Tezikke tegi sülep ança kazgandı. "Ondan sonra tekrar gidip, İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı'ya, Tezik'e kadar ordu sevk edip, öylece kazandı." (KÇ, D-4)

Kırg. keç- : *1. geçmek, aşmak. *Aşuusu biyik too aştı, agını katuu suu keçti.*

"Geçidi yüksek dağ aştı, akışı hızlı ırmak geçti."

2. baştan geçirmek, görmek. *Közdön agıp monçok caş, emnelerdi keçpedi.* "Gözünden yaşlar akıp, neler görmedi."

3. vazgeçmek, kıymak, bırakmak. *Men biröödön keçsem keçem, bir tuuganımdan keçpeym.* "Ben bir insandan vazgeçebilirim, fakat kardeşimden vazgeçemem." *Üy-caydan da, bala-çakadan da keçken kişiler bar.* "Evi barkından da, çoluk çocuğundan da vazgeçen insanlar vardır."

4. affetmek, bağışlamak. *Cañılıpmin bir colu, keçip koyçu sen munu.* "Bir kez hata yapmışım, sen de bunu bağışla."
(KTTS, 312.s; KOS, 1.c, 383.s.)

- TT. geç- : *1. (-den) (yol, araç veya akarsu için) bir yerin yakınından veya içinden gitmek.
2. bir yerden başka bir yere gitmek. *Tam salıncağın yanından geçerken salıncağın ipine birden bire asıldı. Elindeki kitabı bırakıp bulundukları odaya geçtim.*
3. bir yandan girip öte yandan çıkmak. *İplik iğne deliğinden zor geçti. Tepsi delinmiş, çember gibi Orhan'ın boynuna geçmiştir.*
4. yol olarak kullanmak. *Eve giderken sizin sokaktan geçeriz.*
5. (bir duruma) uğramak, konu olmak. *Dayaktan geçmek. Muayeneden geçmek.*
6. bırakmak, vazgeçmek. *Huyulu huyundan geçmez. Ben kârdan geçtim, bari sermayeyi kurtarsam.*
7. (-de) yaşamak.
8. (-den) bir şeyi bundan böyle yapma durumunda olmamak. *Hakkın var, ne çare ki bizden geçti, diye söyleniyor.*
9. (-de) olmak, vuku bulmak, cereyan etmek. *Bu odanın içinde geçen aşk anları çok uzaklardaydı. Dünyada son zaferimizin geçtiği yer.*
10. (-i, -e; -den) (hastalık için) bulaşmak, sirayet etmek. *Ondan ona hastalık geçer.*
11. (-den, -e) herhangi bir durum, soya çekim yoluyla birinde görünmek. *Bu titizlik ona babasından geçmiş.*
12. bir yeri aşmak, öbür yana ulaşmak. *İstanbul'a gececek değil, parmağımı kımıldatacak takatım yok.*
13. (-e) yerini bırakıp başka yer almak. *Bu titizlik ona babasından geçmiş.*
14. (-den) bir konu üzerinde veya bir yerde çalışmış olmak. *Şimdiki tulûat artistlerinin çoğu aradan geçtiler.*

15. (-e) etki yapmak, işletmek. *Soğuk, ciğerime geçti. Başına güneş geçmiş.*
16. (-e) görev almak. *İktidara geçmek.*
17. (-e) kalmak, devrolmak.
18. (-i) geride bırakmak, aşmak. *Bizim yelkenli vapuru gececek. Ordu sınırı geçti. Çocuğun boyu babasını geçti.*
19. (-i; -le) tükenmek, bitmek, sona ermek. *Yavaş yavaş bu hırs geçer. Bereket versin ki öfkesi tez geçer.*
20. (-i) üstünlük sağlamak.
21. (-i) söylemeden veya bitirmeden atlamak. *O meseleyi geçelim. O bahsi geç!*
22. (-i) (zaman için) Aşmak, geride bırakmak, harcamak. *Bütün günüm seni takip etmekle geçti. Şehzadebaşı'na geldikleri zaman saat onu geçiyordu.*
23. (-i) bir müzik parçasını meşk ederek öğrenmek, çalmak veya söylemek.
24. (-i, -den) birinden meşk etmek. *Bu şarkıyı kimden geçtiniz.*
25. (haberi) bir iletişim aracı ile bildirmek. *Ankara haberlerini gazetesine geçiyormuş.*
26. sönmek. *Ocak sönmüş, koru bile geçmişti.*
27. (-e) yazılmak, girmek. *Tarihe geçmek. Kitaba geçmek.*
28. sürümü olmak, satılmak.
29. (-i, -e) konuşmada veya basında sözü edilmek. *Kısa süren bir hastalıktan sonra göçüp gideceğini hissetmiş, hatta ölümünün gazetelere bile geçmemesini istemişti.*
30. yürürlükte bulunmak, geçerli olmak. *Bu para artık geçmiyor.*
31. okulda, sınavda başarı göstermek. *Çocuk bu yıl geçti.*
32. (-e) bir yere gidip oturmak.
33. çok bekletilmekten çürümeye yüz tutmak. *Bu karpuz geçmiş.*

34. sıyrılmak, kurtulmak, işin içinden çıkmak. *Görmedim dedi, geçti.*
35. çekiştirmek, yermek. *Beni sana geçmişler / Vallahi ben demedim.*
36. argo. bazı kelimelerle birleşik fiil yapar. *Iska geçmek. Diskur geçmek.* (TS, 828-829.s.)

Köktürkçe keç- fiili daha çok “sudan geçmek” anlamını veren bir fiildir. Kırgız ve Türkiye Türkçesinde bu anlamını korunmakla birlikte anlam genişlemesine uğramıştır. Fakat keç- fiili Kırgız Türkçesine karşılaştırmalı Türkiye Türkçesinde daha çok anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda belirtilmiş olan bir çok anlamı kazanmıştır.

Kökt. kel- : gelmek.

Sıñar süsi ebig barķıg yulǵalı bardı, sıñar süsi süñüsgeli kelti.
“Yarı ordusu evimizi barkımızı yağmalamak için gitti, yarı ordusu da savaşmak için geldi.” (BK, D-32)

Ƙırķız ƙaǵanta Tarduş Inançu Çor kelti. “Kırgız hakanından Tarduş İnançu Çor geldi.” (KT, K-13)

Ol sabıg eşidip On-Oķ begleri bodunı ƙop kelti, yükünti. “O haberi alınca On-Ok beyleri ve halkı hep geldiler, boyun eğdiler.” (2T, B-8)

Ƙamıl balıƙƙa tegdim. Ƙunladım, altım. Süsi kelti. “Kamıl şehrine saldırdım. Yağmaladım, aldım. Ordusu geldi.” (O, 9)

Ƙaǵan inisi El Çor Tigin kelip, ulayu tört tigin kelip, Işbara Bilge Küli Çoruǵ yoǵlattı; bedizin bedizetti, olurttı. “Kağanın küçük

kardeşi gelerek ve dört prens gelerek İşbara Bilge Küli Çor'a cenaze töreni yaptırıldılar, heykelini süslettiler, diktiler." (KÇ,D-12)

- Kırg. kel-** : *1. gelmek, bir yerden diğer yere gitmek. *Konoktor ayılğan künü erte kelişti. "Misafirler çağırıldığı gün erken geldiler." Okuuçular mektepten tarap, üylörünö kelişti. "Öğrenciler okuldan çıkıp evlerine geldiler." Kelin caman emes, kelgen ceri caman. "Gelin kötü değil, geldiği yer kötü."*
2. (yaş için) doldurmak. *Cigittin bolor kezi zamandaşı, orolup on cetige kelgen kezi. "Yiğidin gerçek delikanlı olduğu çağı on yedisini doldurduğu zamandır."*
3. olmak, esmek. *Cakadan cıluu cel keldi, cıluu cel cerge dem berdi. "Yakadan ılık yel esti, ılık yel yere nefes verdi."*
4. kadar, bir şeyin ölçüsünü, sayısını, sınırını belirlemede söylenir. *Belden kelgen çöp. "Bele kadar ulaşan ot." Uzundugu on kilometrdey kelgen cer. "Uzunluğu on kilometre kadar olan yer." Algan aylığı cüz somço keleť. "Aldığı maaş yüz som¹ kadardır."*
5. olmak, kaliteyi, karakteri bildirmek için kullanılır. *Ayal booruker keleť. "Kadın merhametli olur." Cardılar kayırmduu keleť. "Fakirler hayırsever olurlar."*
6. bilinmek, hissedilmek. *Burkurap atırdın cıtı keleť. "Parfümün kuvvetli kokusu gelmektedir."*
7. dört dörtlük olmak, heybetli olmak. *Bardık müçösü kelgen at. "Her yeri dört dörtlük olan at."*
8. yardımcı fiil olarak istek, arzu bildirmek için kullanılır. *Bargım keleť. Gidesim gelir. Uykum keleť. Uyuyasım gelir. Ar dayım*

¹ som- Kırgız para birimi.

senin canında bolgum kelet. "Her zaman senin yanında olmak isterim."

9. oluşmak, meydana gelmek. *Cini keldi. "Sinirlendi."*
(KOS, 1.c, 368-369.s; KTTS, 303.s.)

- TT. gel-** : ***1.** bir yere gitmek, varmak. *İzmir'e gelince seni ararım. Şu karşıdan gelen dilber/Gelir amma neden sonra. Gurbetten gelmişim yorgunum, hancı.*
- *2.** geriye dönmek. *Adamı Ödemiş'ten aldım geldim, her masrafını çektim.*
- *3.** oturmaya, ziyarete gitmek. *Dün akşam amcamlar ziyarete geldi.*
- *4.** biriyle birlikte gitmek. *Ben İstanbul'a gidiyorum, benimle gelir misiniz?*
- 5.** isabet etmek. *Kurşun ayağına geldi.*
- 6.** varmak, ulaşmak. *Derslerin artık sonuna geldik. Telgraf geldi.*
- 7.** varlığını sürdürmek, yaşamak, intikal etmek. *Eski çağlardan bir çok anıt çağımıza kadar gelmiştir.*
- 8.** ortaya çıkmak, doğmak.
- 9.** belli bir süre dolmak veya belli bir zamana ulaşmak. *Vakit kuşluğu aşmış, öğleye geliyordu.*
- 10.** kadar olmak. *Boyu ancak omzuna geliyor.*
- 11.** çıkmak, yönelmek. *Merak etme, ondan kimseye kötülük gelmez.*
- 12.** izlemek, takip etmek. *Çocuklar arkadan geliyordu.*
- 13.** bir yerden alınıp bir yere ulaştırılmak. *Kahve Brezilya'dan geliyor.*
- 14.** katılmak, eklenmek, türemek. *Türkçede ekler kelimelerin sonuna gelir. Güzellik, güzel kelimesinden gelir.*

15. daha önce üzerinde durulmuş olan bir konuya yeniden dönmek. *Şimdi sözü burada kesip, asıl konumuza gelelim.*
16. sonuç çıkmak. *Bu davranışlardan ne gelir bilinmez.*
17. dayanmak, tahammül etmek. *Birazcık üşütmeye gelmiyor, hemen hastalanıyor.*
18. kendine yapılan herhangi bir davranış veya durumu iyi karşılamak. *Kadri o adamlardandır ki, iyi davranmaya, yüz vermeye gelmez. Bizim baştan savma işe gelmediğimizi bilirsin.*
19. (-e) bir şeye sonradan inanmak, doğruluğuna hak vermek, eğilim göstermek, kabul etmek. *Dediğime geldiniz mi?*
20. etkisini herhangi biçimde göstermek. *Buranın havası iyi geldi. Burası bana çok sıcak geldi.*
21. kazanılmak, sağlanılmak. *Çiftlikten onlara ayda beş yüz milyon lira gelir.*
22. uymak. *Bu ayakkabı sana küçük gelir.*
23. olmak, (-e) uğramak. *Felç gelmek. Başımıza bir belâ geldi.*
24. akmak. *Burnundan kan geldi. Musluktan su gelmiyor.*
25. düşmek, rast gelmek. *Okul, yolun sağına geliyor. Buraya ışık gelmiyor.*
26. görünmek, sanılmak. *Baygın da olsa yabancı bir kadını böyle kucağında tutmak ona pek ayıp bir şey gibi geldi.*
27. (-e) uygun düşmek. *Caddelerde oturmaya gelmez.*
28. (-e) başlamak, ortaya çıkmak.
29. mal olmak. *Bu bardakların tanesi yüz liraya geldi.*
30. (zaman gösteren sözlerle birlikte) başlamak, ulaşmak. *Saati gelince söylerim. Öyle bir zaman gelecek ki...*
31. ihtiyaç anlatan deyimler kurmaya yarar. *Uykusu gelmek.*
32. sürerlik fiili yapmaya yarar. *Alışageldiğimiz bir anlamı vardı.*

33. -mez, -mezlik ile birlikte yapmacık anlatan deyimler yapar.

Görmezlikten gelmek. İşitmezlikten gelmek.

34. yönelme durumundaki bazı kelimelere getirilerek birleşik fiil yapar. *Yola gelmek. Meydana gelmek. Hatıra gelmek. Akla gelmek.*

35. gelmek fiilinin olumlu emir kipi, bazen öğüt, istek anlatır. *Gel, işi uzatma da şunun isteğini yap. Gelsin, inattan vazgeçsin, yoksa hakkında iyi olmaz.*

36. gel, gelsin biçiminde “elinde ise” anlamında da kullanılır. *Sen gel de, bu işe kızma. Gelsin de, bu işin içinden çıksın bakalım.*

37. -dikçe... -eceği biçiminde kullanılan sıfat-fiil eklerinden sonra geldiğinde önceki fiille ilgili olarak pekiştirilmiş bir istek ve sürerlik bildirir. *Baktıkça bakacağı gelmek. Yedikçe yiyeceği gelmek.*

38. (sıralama gösteren kelimelerle ve sıralama sayı sıfatları ile) herhangi bir sırada bulunmak. *Başta gelmek. Önde gelmek. Birinci gelmek. (TS, 833-834.s.)*

Köktürkçe kel- “gelmek, bir yerden diğer yere gitmek” fiili Kırgız ve Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine de uğramıştır. Hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde bir çok anlam kazanmış, ayrıca yardımcı fiil fonksiyonları da bulunmaktadır.

Kökt. kız- : kızmak, hiddetlenmek.

Ekinti kün örtçe kızıp kelti. “İkinci gün ateş gibi kızıp (üzerimize) geldiler.” (2T, B-5)

- Kırg. kızı-** : *1. ısınmak, sıcaklığı artmak. *Kün kızıp, uluu şaşke bolgon ubak.* "Hava sıcaklığı artarak öğlen vakti oldu." *Abıldın denesi kızıp, terdep da kaldı.* "Abıl'ın vücudu ısınarak terledi."
- *2. öfkelenmek, hiddetlenmek. *Bargan sayın Kebek karıyanın kanı kızıp, uruşarga kişi tappayt.* "Gün geçtikçe ihtiyar Kebek öfkeli olup kavga etmek için insan bulamaz oldu."
3. artmak, heyecanlı hale gelmek. *Oturgandardın sözü kızıdı.* "Oturanların sözü heyecanlı hale geldi." *Zavoddo sotsiyalisttik meldeş kızıdı.* "Fabrikada sosyalist yarış arttı."
4. heyecanlanmak, bir işe kendini kaptırmak, kendini kaybetmek. *Belinen kıl komuzdu suurup alıp, Meñdibay kızıp kirdi küünü çertip.* "Mendibay belinden kopuzu çekerek alıp, ezgi çalarak kendini kaybetmeye başladı."
5. sarhoş olmak. *Kızıp kalgan ayal küyöösünün sözünö kulak kakkan cok, dagı da ırdap kirdi.* "Sarhoş olan kadın kocasının sözüne aldırmadan şarkı söylemeye devam etti." (KTTS, 388.s.)

- TT. kız-** : *1. (-ar) ısıtılan veya ısınan bir nesnenin sıcaklığı çok artmak. *Taşlar güneşten kızmıştı.*
- *2. mec. öfkelenmek, sinirlenmek. *Tamamıyla bir Fransız olduğunu anlayınız da şapka giydiğime kızmayınız, olur mu?*
3. (at, eşek gibi hayvanlar için) çiftleşmek istemek, kösnümek.
- 4.(dişi kuşlar için) zamanı gelip kuluçkaya yatma isteği göstermek. (TS, 1320.s.)

Köktürkçe *kız-* "kızmak, hiddetlenmek" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte yukarıda örneklerle açıklanmış olan başka anlamları kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. kon- : konmak, yerleşmek.

Yağru kontukda kisre anıyığ bilig anta öyür érmiş. "(Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra (da Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş." (KT, G-5)

Ötüken yerig konmuş teyin eşidip biryeki bodun, kıryağı, yıryağı, öñreki bodun kelti. "(Türk halkı) Ötüken toprağına yerleşmiş diye haber alıp güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki ve doğudaki halklar (üzerimize) geldiler." (1T, G-10)

Kırg. kon- : *1. (kuş, kelebek için) bir yere inmek. *Kuş kanatı menen uçat, kuyruğu menen konot.* "Kuş kanadıyla uçar, kuyruğuyla konar."

2. (uçak, toz için) belli bir yere inmek.

*3. bir yere göç ederek yerleşmek. *Kabilan Manas kök calga ayıl konsom dep cürdüm.* "Kahraman Manas bahadıra komşu olarak yerleşsem, diyerek düşünüyordum."

4. geceyi bir yerde geçirmek. *Cete albay Kürmöntügö konup kaldık.* "Varamayıp Kürmöntü'de geceyi geçirmek için kaldık."

5. (aşık için) düşmek.

6. mec. sahip olmak, ulaşmak. *İris, taalay, bak konup, cırgap catkan bizdin el.* "Rızk, mutluluk, bahta ulaşarak bizim halk çok rahattı." (KTTS, 328.s; KOS, 1.c, 400.s.)

TT. kon- : *1. (kuş, kelebek için) bir yere inmek. *Bir bülbül gelip konmuştu havuzun kıyısına.*

2. (uçak, toz için) bir yere inmek. *Konacak gibi oluyor, tekrar havalanıyor.*

3. yolculukta geceyi geçirmek için bir yerde kalmak, konuk olmak.

*4. kısa bir süre için bir yere yerleşmek, bir yeri yurt edinmek.

5. *mec.* bir şeyi emeksiz edinmek. *Ayşe de yarın öbür gün bir lise hocası olacak, belki de servete de konacaktı.*

Taranan metinlerden Köktürkçe kon- "konmak, yerleşmek" fiilinin "(kuş için) bir yere inmek" anlamı bulunmamıştır, fakat bu anlamı etimolojik sözlükte bulunmaktadır (Clauson, 1972:632). kon- fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte başka anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. kontur- : kondurmak, yerleştirmek.

İlgerü Qadırqan yışqa tegi, kirü Temir Qapıqqa tegi konturmış.
"Doğuda Kingan dağlarına kadar, batıda Demir Kapı'ya kadar (halklarını) yerleştirmişler." (BK, D-4)

İlgerü Qadırqan yışığ aşa bodunuğ ança konturtumız, ança itdimiz. "Doğuda Kingan dağlarının ötesine (kadar) halklarımızı öylece yerleştirdik, öylece örgütledik." (KT, D-21)

Kırg. kondur- : *1. (kuş, kelebek vb. için) bir yere inmesine sebep olmak, müsaade etmek.

2. geceyi geçirmesine müsaade etmek. *Kalaanın baarın kıldırdım, kondurbayt eç kim üyünö.* "Bütün şehri gezdim, hiç kimse evinde kalmama müsaade etmedi."

*3. oturtmak, yaşatmak. *Caman erge mal bütsö, canın koñşu kondurbayt.* "Kötü yiğid varlıklı olursa, yanına komşu oturtmaz."

4. çıkarmak, almak. *Etti kondurgula.* "Eti çıkartın." *Kazandı kondurgula.* "Kazanı çıkartın."

5. taşımak. *Koluna kondurup cüröt.* "Kollarında taşıyor."
(KOS, 1.c, 401.s.)

TT. kondur- : *1. (-i, -e) konmak işini yaptırmak. *Koca dağın başına ne güzel bir yapı kondurmuşuz, ama gel gör ki yolunu unutmuşuz.*
2. gelişigüzel takmak, iliştmek. *Başına çiçekler kondurmuş.*
3. mec. üzerine yormak. *At olalım, insan olalım ihtiyarlığı kolay kolay üstümüze konduramayız.*
4. birden yapıvermek veya söyleyivermek. *Öpücüğü kondurdu.*
(TS, 1352.s.)

Taranan metinlerden Köktürkçe kontur- "konmak, yerleşmek" fiilinin "(kuş için) bir yere inmek" anlamı bulunmamıştır, fakat bu anlamı etimolojik sözlükte bulunmaktadır (Clauson, 1972:636). kontur- fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte başka anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. kör- : 1. görmek. *Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boltı.*
"Gören gözlerim görmez gibi, eren aklım ermez gibi oldu."
(KT, K-10)
"Kelür érser körü kelür, kelmez érser tılığ sabıg alı olur" tedi.
"(Düşman) gelir ise görülüp gelir, gelmez ise haberlerini alarak oturun!" dedi. (1T, K-8)
2. yaşamak, geçirmek, tanık olmak. *On-Oğ bodun emgek körti.*
"On-Ok halkı ıstırap gördü." (KT, D-19)
Ɔapğan Ɔağan elinte Ɔarıp edgü beñi körti. "Kapgan Kağan kendi halkında yaşlanarak mutluluk gördü." (KÇ, B-3)

Azıg üküşüg körtüg érti. "Azı çoğu gördü idi." (O, 7)

3. tabii olmak, bağımlı olmak. *Tabğaçğı begler Tabğaç atın tutupan Tabğaç kağanğa körmış.* "Çin hizmetindeki Türk beyleri Çin unvanlarını alarak Çin hakanına tabii olmuşlar." (BK, D-7)

Çop maña körti, işig küçüg bérür. "(Bu halkların) hepsi bana bağımlı oldular, (bana) hizmet ediyorlar." (KT, D-30)

Türk bodun Tabğaçğa körür érti. "Türk halkı (o zaman) Çin'e bağımlı idi." (1T, B-1)

4. bakmak. *Olurtuğuma, ölteçiçe saşınığma Türük begler bodun ögirip sebinip toñıtmış közi yügerü körti.* "Tahta oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere eğilmiş gözleri yukarıya baktı." (BK, D-2)

On-Oğ oğlıña Tatiña tegi bunı körü biliñ. "On-Ok oğullarına (ve onlara tabi) yabancılara kadar (hepiniz) bunu görün (ve) öğrenin." (BK, K-15)

- Kırg. kör-** : ***1.** görmek, gözle görmek. *Körbös töönü da körböyt.* "Görmez deveyi de görmez." *Ata körgön ok bıçat, ene körgön ton bıçat.* "Babasını gören ok bıçer, anasını gören kürk bıçer."
- *2.** yaşamak, geçirmek, tanık olmak. *Kurdaşım Manas barında körbögöndü körgönmün, Abıkenin tuşunda ar corukka köngönmün.* "Arkadaşım Manas var iken her şeyi yaşadım, Abıke devrinde ise her şeye boyun eğdim."
- *3.** bakmak. *Enesin körüp, kızın al.* "Anasına bak, kızını al."
- 4.** saymak. *Köp körüü.* "Çok olarak saymak." *Az körüü.* Az olarak saymak. *Mingeniñ cakşı at bolso, alıstı cakınday kör.* "Bindiğin at iyi olursa, uzağı yakın gibi gör."

5. birisini suçlamak. *Caman katın terisin cıybay, itten köröt, başın cuubay, bittin köröt.* “Dağınık kadın derisini toplamaz, köpeği suçlar, saçını yıkamaz, biti suçlar.”
6. doğurmak. *Kanış köpkö çeyin töröby cürüp, karıgan kezde bir bala kördü.* “Kanış uzun zaman doğum yapmadı, yaşı ilerlediği zaman bir oğlan doğurdu.”
7. gezmek. *Körbögön ceri kalbadı.* “Gezmediği yer yok.”
8. çok değer görmek. *Közü menden başka eç kimdi körböyt.* “Gözü benden başka hiç kimseyi görmez.”
9. ziyaret etmek. *Tuugandarın körüp keldi.* “Akrabalarını ziyaret etti.”
10. başına gelmek. *Akırı uşunu körmök bolçusuñ.* “İşte, sonunda bunu görecektin.”
11. emir bildiren yardımcı fiil olarak kullanılır. *Kılıp kör.* “Yap.” *Belinen karmap büktöy kör.* “Belinden tutarak katla.”
12. isimlerle birlikte birleşik fiil yapar. *Cakşı körüü.* “Sevmek.” *Caman körüü.* “Sevmemek.” (KTTS, 349.s; KOS, 1.c, 427-428.s.)

TT. gör-

- *1. görmek göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek. *Merdivenin başındaki paravanın arkasında garip bir sahne gördüm.*
- *2. anlamak, kavramak, sezmek. *İşin kötü bir sonuca varacağını gördü. Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen göreceksin.*
- *3. belirli bir zamanın içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak. İzlemek. *Durumu kötü görmek. Hangi memlekete gitsen, resmî makamlar kadar halkın da rağbetini görüldük.*

- *4. bir şey hakkında bir yargıya varmak, değerlendirmek. *Durumu kötü görmek. Bunların lâkırdılarından Muslih, nasıl yaşamış, ne günler görmüş olduklarını anlayamıyordu.*
5. sahne olmak, geçirmek. *Bu ova çok savaş gördü.*
6. yanına gidip konuşmak. *Bu gün müdürü göreceğim.*
7. yapmak, etmek. *İş görmek. Masraf görmek.*
8. (-den, -i) kendisine yapılmak, bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak.
9. (-den) almak. *Birinden ders görmek.*
10. bir şeye erişmek. *Cebi para görmek. Yardım görmek.*
11. çok değer görmek. *Gözü yalnız parayı görüyor.*
12. bir işleme uğramak. *Teftiş görmek. Tedavi görmek.*
13. (yer için) yüzü bir yöne doğru olmak, bakmak. *Ev güneş görüyor.*
14. ziyaret etmek.
15. karşılaşmak, rastlaşmak.
16. gözlerin görmediği durumlarda başka duyu organlarıyla algılamak. *Körler parmaklarıyla görürler.*
17. (olumsuz) bir işin hiç yapılmadığını belirtir. *Köşk kim bilir ne kadar zamandan beri su, süpürge görmemişti.*
18. saymak, herhangi bir şey gibi görmek.
19. gezmek. *Oraları gördüm. Buralar o kadar güzel ki, biz buradayken gelip görmezsen, sonradan belki bir daha hiç gelip göremezsın.*
20. vermek. *Madem ikramiye kazandın, bizi de gör.*
21. sp. Karşı oyuncunun yapacağı vuruşu önceden kestirip ona göre durum almak. (TS, 876.s.)

Köktürkçe kör- fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde “tabi olmak, bağımlı olmak” anlamını kaybetse de, asıl anlamlarını korumuş ve bunların dışında başka bir çok anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. kod-, kot- : koymak, bırakmak.

Edgü özlik atın, kara kişin, kök teyeñin sansız kelürüp kop kodtı.

“Cins has atlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını sayısız (miktar)da getirip (hediye olarak) hep bıraktılar.” (BK, G-12)

Türk bodun, kanın bulmayın Tabğaçda adrıltı, kanlantı; kanın kodup Tabğaçka yana içikdi. “Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin’den ayrıldı; han sahibi oldu; (fakat) hanını bırakıp Çin’e yeniden bağımlı oldu.” (1T, B-2)

Kırg. koy- : *1. bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek. *Stoldun üstünö koy.* “Masanın üzerine koy.”

2. yapmamak. *Koy, balam, anday kılba.* “Yapma oğlum, öyle yapma.”

3. vurmak, yumruk atmak.

4. müsaade etmek, izin vermek. *Oyundu saga kim koyuptur.* “Oynamak için sana kim müsaade etti.”

5. tayin etmek, işe yerleştirmek. *Kızmatka koy.* “Göreve koy.” *Sokurdan sakçı koysoñ, eliñdi coogo çaptırarsıñ.* “Eğer kör birisini koruma olarak koyarsan, halkını düşman zapteder.”

6. (ölen birisini) gömmek. *Egordun söögün mürzögö koygondo, Aşır da katıştı.* “Egor’un naaşını gömdüklerinde Aşır da orda bulundu.”

7. çıkarmak. *Ot koy.* "Ateş çıkart." *Ört koy.* "Yangın çıkart."
(KTTS, 322.s; KOS, 1.c, 393.s.)

- TT. koy-** : *1. bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek.
Başkalarını nasıl mikroskop altına koydunsa, kendini de öylece koy. *Öteki elini doktorun omzuna koydu.*
2. bir kimseyi işe yerleştirmek, birine iş sağlamak. *Bu işe kimi koyacağız?*
3. bırakmak. *İçeri kimseyi koymuyorlar.*
4. katmak, eklemek. *Mal üstüne mal koymak için içi giden bir kişidir.*
5. (imza, tarih, adres) yazmak.
6. uyulması gereken kuralları belirlemek, ortaya çıkarmak.
Orduda yaşayan manevi kuvveti de meydana koyuyor.
7. etkilemek, dokunmak. *Bu söz ona çok koymuş.*
8. (bütçede) bir şey veya kimse için kullanmayı belirlemek, ayırmak. *Giderlerini iki ay içinde yerine koydu.*
- *9. bırakmak, terk etmek. *Gündüz olsun gece olsun, iki dakikalık bir fırsat buldu mu Allahısmarladık, sütnineyi koydunsa bul!*
(TS, 1372.s.)

Köktürkçe kod- "koymak, bırakmak" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte başka anlamlar da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. öl- : ölmek

Ol yergerü barsar, Türuk bodun, ölteçi sen! "O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin!" (BK, K-6)

İçikigme içikdi, bodun boltı; ölügme ölti. "Tabi olanlar tabi oldu, halk oldu; ölenler öldü." (BK, D-37)

Kağanı ölti, bodunı küñ kul boltı. "Kağanı öldü, halkı carıye köle oldu." (KT, D-20)

Türk bodun ölti, alkıntı, yokı boltı. "Türk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu." (1T, B-3)

Yanıduş yolta yeme ölti kök. "Bozguna uğrayanları da yollarda ölüp kaldılar." (1T, G-9)

- Kırg. öl-** : *1. ölmek, vefat etmek: *Tirüümdö atagın kaday bolso, ölgöndö atagım oşondoy bolsun.* "Hayattayken şöhretim nasıl olursa, ölünce de şöhretim öyle olsun." *Ölgönünön kalganı dagı kirdi soguşka.* "Ölmüş olanlarından kalanı yine savaşa girdi."
2. (ay, güneş) tutulmak.
3. çok fena rezil olmak. *Cakınıñ bolso içkiçten, uyatıñdan ölösüñ.* "Yakının ayyaş olursa, utancından ölürsün."
4. yararı olmamak, boşuna gitmek. *Bügünkü küñüm böödö öldü.* "Bugünkü günüm boşuna gitti."
5. çok beklemek, sonunda olmak. *Ölgöndö bir balam boldu.* "Sonunda bir oğlum oldu." (KTTS, 481.s; KOS, 2.c, 92.s.)

- TT. öl-** : *1. yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek.
2. (bitki için) solmak. *Bu çiçekler dayanmaz, çabuk ölür.*
3. *mec.* bazı sebeplerle çok sıkıntı veya acı çekmek.
4. *mec.* değerini, geçerliliğini, gücünü yitirmek, kullanılmamak. *Bu usul öldü artık. Ölmüş diller.* TS, 1725.s.

Köktürkçe öl- "ölmek" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte birkaç mecazi anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. ölür- : öldürmek.

Çaça Sengün sekiz tümen sü birle süñüşdüm, süsin anta ölürtüm. "(Orada) General Çaça (kumandasında) seksen bin (kişilik bir) ordu ile savaştım, askerlerini orada öldürdüm." (BK, D-26)

Oza kelmış süsin Kül Tigin ağıtıp Tongra bir uğuş alpağı on erig Tonga Tigin yoğınta egirip ölürtümüz. "Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük." (KT, K-7)

Yabğusın, Şadın anta ölürti. "Yabgularını, Şadlarını orada öldürdü." (2T, B-7)

Küli Çor yeti yaşıña yegir ölürti, toğuz yaşıña azıglıq toñuz ölürti. "Küli Çor yedi yaşında ceylan öldürdü, tokuz yaşında azılı domuz öldürdü." (KÇ, D-6)

Kırg. öltür- : *1. öldürmek. *Cakşını söz öltüröt, camandı tayak öltüröt.* "İyi söz öldürür, kötüyü dayak öldürür."

2. boşa gitmesine sebep olmak. *Otpuskamdın on künün öltürdü.* "İznimin on günün öldürdü." (KTTS, 482.s; KOS, 2.c, 93.s.)

TT. öldür- : *1. bir canlının hayatına son vermek. *Öldüreçeği, lâf söyleteceği adamı diri diri fırına kor, gözünün önünde yakardı.*

2. (bitki için) solup kurumasına sebep olmak. *Susuzluktan çiçekleri öldürdü.*

3. *mec.* (bazı şeylerin) diriliğini, tazeliğini veya setliğini gidermek. *Soğanı tuzla ezip öldürmek.*
4. çok üzme veya aşırı yormak. *Bu yol bizi öldürdü. Ölüm bir eve girince sağ kalanları da biraz öldürüyor.*
5. (zaman anlatan kelimelerle) boşuna geçmek. *Bütün bir günü öldürdük.*
- *6. ölmesine yol açmak. *Bu adamı içki öldürdü.*
7. sağlığını bozmak, rahatsızlık vermek. *Bu hava bizi öldürüyor.*
8. *mec.* yok olmasına, ortadan kalkmasına, azalmasına yol açmak. *Savaş birtakım sanayi kollarını öldürdü.*
9. *mec.* etkisini ve gücünü azaltmak. *Sırf kendi için okuyan, gezen, eğlenen bir aydın, kendini yaşarken öldürmüyor mu? (TS, 1725.s.)*

Köktürkçe ölür- “öldürmek” fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak birkaç mecazi anlamı kazanmıştır.

Kökt. sür- : 1. sürmek, sevk etmek.

Yana ağıtıp sū sūrti. “Yeniden hezimete uğratıp ordu sürdü.” (KÇ, D-8)

2. uzaklaştırmak.

Sūñüglüg kıntan kelipen süre eltdi? “Mızraklı (düşman) nereden gelip de (seni yerinden yurdundan) sürüp kaçtı.” (KT, D-23)

Kırg. sür- : 1. bir şeyin yüzeyini ince şekilde yontmak. *Melmidlegen talaa sıdırgı menen sürgöndöy tüz.* “Uçsuz bucaksız tarla planya ile yontulmuş gibi dümdüz.”

2. silmek. *Abılkasım atının conun çop menen sürö ketti.* "Abılkasım atının sırtını ot ile sildi."
- *3. kovmak, uzaklaştırmak. *Ayığışkan duşmandardı aybat menen sürölük.* "Taşkınlık eden düşmanları heybet ile uzaklaştıralım."
4. dağıtmak. *Atır cıttuu cel cürüp, cöö tumandı tuş-tuş tarapka sürö baştadı.* "Mis kokulu yel eserek çökmüş sisi her tarafa dağıtmaya başladı."
- *5. önüne katıp götürmek, sevk etmek. *Cılkıladı berki betke sürüp kele koy.* "Atları bu taraftaki yamaca sürüver."
6. herhangi bir durum içinde bulunmak. *Erkek ayal car bolup, ömür sürsö teñ kızık.* "Erkek kadın evlenerek hayat sürdürürlerse bir başka güzel." (KOS, 2.c, 173.s; KTTS, 553.s.)

TT. sür-

- : *1. yönetip yürütmek, sevk etmek.
- *2. önüne katıp götürmek. *Koyunları sürmek.*
3. uzatmak, ileri doğru itmek. *Önüne bir kâğıt sürdü.* *Kahveyi ısıtıyor, suyu dolduruyor, cezveyi sürüyor, fincanı boşaltıyor.*
4. dokundurmak, değdirmek. *Elinizi oraya sürmeyiniz.* *Yüzümü saçlarına sürmek için başımı eğdim.*
- *5. uzaklaştırmak, oturduğu, bulunduğu yer veya ülkeden ceza olarak başka bir yer veya ülkeye göndermek, nefyetmek. *Mütarekede İngilizler onu Malta'ya sürdüler.*
6. bir maddeyi bir yüzey üzerine ince bir tabaka olarak yaymak veya dökmek; serpmek. *Avucuna doldurup kokluyor; ensesine, şakaklarına, boynuna sürüyor.*
7. bir malı satışa sunmak, piyasaya çıkarmak. *Kışlık etekleri piyasaya sürdüler.* *Satılamayan ne kadar bayat, bozuk mal varsa pansiyonerlere sürerler.*
8. yasal olmayan yolla piyasaya para çıkarmak.

9. (-i) herhangi bir durum içinde bulunmak. *Saltanat sürmek. Dört duvar arasında bir memur hayat sürüyordu. Leylâ on sekizini sürüyor.*
10. (-i) pulluk veya sabanla toprağı işlemek. *Öküzünün biri ölünce tarlasını süremedi.*
11. olmaya devam etmek. *Fırtına üç gün sürdü. Baygınlığım ne kadar sürdü bilmiyorum. Trenin sarsıntısı olmasaydı bu uyku belki de uzun sürecekti.*
12. zaman geçmek. *Çok sürmez, her şey düzelir.*
13. zaman almak. *Bu iş iki saat sürer. Her odanın ziyareti bir saat sürmüştü. O, ancak bir gün bir gece sürmüş hastalıktan sonra bir sabah ölüvermiştir.*
14. yetişip ortaya çıkmak, bitmek, yeşermek. *Bu gölgeli yerlerde otlar bütün bir yaz mevsimi yeniden yeniye sürer, rutubetli toprakta bir bir arkasına yoncalar fışkırır, çayırlar kabarırdı.*
15. (özne olarak iç veya karın kelimelerini aldığıında) olağandan daha çok, daha sık ve sulu dışkı çıkarmak. (TS, 2055.s.)

Köktürkçe sür- "sürmek, uzaklaştırmak" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan anlamları da kazanmıştır.

Kökt. töküt² : dökmek, akıtmak.

² Taranan metinlerden Köktürkçe **töküt-** fiilinin kökü olan **tök-** "dökmek, akıtmak" fiiline ait örnek bulunmamıştır. Fakat **töküt-<tök-ü-t-** fiili ettirgenlik ekiyle yapılmış fiil olmasına rağmen anlamı değişmemiştir (Clauson, 1972:477).

Tün udımatı, küntüz olurmatı, kızıl kanım töküti, kara terim yügürti işig küçüg bértim ök. "Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmadan kızıl kanımı akıtarak, kara terimi döktürerek hizmet ettim." (2T, D-2)

- Kırg. tök-** : *1. sıvıyı başka bir yere boşaltmak, akıtmak. *Suu tögüü.* "Su dökmek." *Kan tögüü.* "Kan akıtmak."
2. (yağmur) şiddetli şekilde yağmak. *Fabrikaga cetkende camgır tögüp ciberdi.* "Fabrikaya ulaştığımızda yağmur şiddetli şekilde yağdı."
3. ödemek. *Akça töktü.* "Para ödedi." *Nalog töktü.* "Vergi ödedi."
4. belli bir yere boşaltmak.
5. açığa vurmak. *Abiyirin tögüü.* "Rezil etmek."
6. (aşıklar) irticalen şiir söylemek. *Telegey kelin, ugup tur, Toktogul³ tögüp ırdasın.* "Ey, gelinler, hepiniz dinleyin, Toktogul irticalen şarkı söylesin."
- TT. dök-** : *1. sıvı veya tane durumunda olan şeyleri bulundukları yerden, kattan başka bir yere boşaltmak. *İhtiyar karısı pırıl pırıl kalaylı maşrapa ile ona su dökecek.*
2. belli bir yere boşaltmak. *Sigara tablasını dökmek.*
- *3. akıtmak, düşürmek. *Annem bunu sezdiği gün, babamın arkasından döktüğü yaşları unutacak kadar bedbaht olur.*
4. (-e) saçmak, serpmek. *Tavuklara yem döktü.*
5. salmak, bırakmak.
6. (-i) üstünde bulunan bir şeyi düşürmek. *Tavuk tüyünü döküyor. Yapraklarını dökmüş iki söğüt ağacı.*

³ Toktogul- XX. asırda yaşamış ünlü Kırgız aşığı.

7. (-i) teninde kızamık, kızıl, su çiçeği hastalıklarında olduğu gibi kırmızı lekeler çıkmak.
8. (-i) maden, mum eriyiği veya çimento, alçı gibi şeyleri kalıba akıtarak biçim vermek, döküm yapmak. *Heykel ilkin çamurdan yapılıyor, sonra kalıbını çıkarıp, tunçtan dökecekler.*
9. (-i) sulu hamuru kızgın yağ veya tepsinin içine akıtarak pişirmek. *Lokma dökmek. Kadayıf dökmek.*
10. (-i) bir yere çokça bir şey yığmak, taşımak. *Sınıra asker dökmek.*
11. Bol bol vermek, ödemek, sarf etmek. *Para dökmek.*
12. çok söylemek. *Dil dökmek.*
13. bir şeyi yok etmek için atmak. *Satılmayan hamsileri denize döktüler.*
14. (-i) çok sayıda öğrenciyi sınavda veya bir üst sınıfa geçirmede başarısız saymak. *Sınıfın yarısını döktüler.*
15. (-e) bir işte veya bir konuyu ele alış biçiminde değişiklik yapmak. *Şimdi maşallah açılmaya başladım diye söylenirsin, işi ahbaplığa dökersin, olur gider.*
16. (-i) mec. açığa vurmak, söylemek, ortaya koymak. *Acaba biraz anlatsan; derdini döksen olmaz mı?*
17. yakmak, tutuşturmak. *Sabah ve akşam kahvaltıları için mangal döktürdü. Mangal yakmak denmezdi. Mangalı dök, tutuştur derdi.*
18. kullanmak, harcamak, sarf etmek. *Dimağ ve beden cevherlerini döken çocukları hesaplı bir kalori ile beslemek lâzımdı.*

Taranan metinlerden Köktürkçe. töküt- < tök-ü-t- “dökmek, akıtmak” fiiline ait tek örnek bulunmuştur. Bu sebepten fiilin kökü

olan tök- fiilinin anlamı için etimolojik sözlüğe başvurulmuştur (Clauson, 1972:477). tök- “dökmek, akıtmak” fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan bir çok anlamı da kazanmıştır.

Kökt. түш- : düşmek, inmek

Ol at anta tüşdi. “O at orada düştü.” (KT, K-4)

Teñri yarlıkadı, yanydımız, ügüzke tüşdi. “Tanrı buyurdu, (Oğuzları) bozguna uğrattık, ırmağa düştüler.” (1T, G-9)

Ol sabıg eşidip kağanım “Ben ebgerü tüşeyin” tedi. “Bu sözleri işitip kağanım “Ben karargaha ineyim” dedi.” (1T, K-6)

Kırg. түш- : *1. düşmek, inmek. *Erteñden baştap kırmançılardan başka işööçülör toodon cakaga tüşüşöt.* “Yarından itibaren çiftçilerden başka işçiler de dağdan bayıra incekler.” *Kıçan kunandan ırgıp tüştü.* “Kıçan taydan atlayarak indi.” *Kolumdagı bıçak kapıstan cerge tüşüp ketti.* “Elimdeki bıçak aniden yere düşüverdi.”

2. binmek. *Ak coolugun delbiretip, colooçular tuşkön maşınanı uzatıp turat.* “Beyaz örtüsünü sallayarak yolcuların bindiği arabayı uğurlayarak duruyordu.”

3. olmak, başlamak. *Kış tüştü.* “Kış başladı.” *Karañğı tüştü.* “Karanlık oldu.” *Suuk tüştü.* “Soğuk başladı.”

4. basmak, örtmek, kaplamak. *Çüydün talaasına boz tüşüp turdu.* “Çüy’ün tarlasını kurağı basmıştı.”

5. belli bir seviyeden aşağıda olmak, sarmak. *Kızdardın çaçtarı beş örüm bolup caağınan tüşüp tursa kaday caraşçu ele.*

"Kızların saçları örgülü şekilde yanaklarından sarktığına ne kadar güzel yakışırdı."

6. uğramak, yakalanmak. *Köp coylogon tülkü kapkanga tüşpöy koyboyt.* "Çok gezen tilki bir gün mutlaka tuzağa takılır."

7. izi kalmak, fotoğraf çektiirmek. *Eki kün murun uşul cılgadan Abdılada cañı tüşkön attın izin körgön.* "İki gün önce Abdılada bu çay yatağından yeni düşmüş at izini görmüştü."

8. aydınlık olmak. *Toktoguldun mañdayı üzüktün cırtıgınan tüşkön aydın şoolasına tuura keldi.* "Toktogul'un alnı keçenin deliğinden düşen ay ışığına denk geldi."

9. tedavi görmek. *Tabıpka tüşüp ayıkçu, köküröktöğü çer emes.* "İçindeki sıkıntı tabibe gidip tedavi olunacak hastalık değil."

10. güreş, yarış gibi yarışmalara, oyunlara katılmak. *Küröşkö tüşüü.* "Güreş yapmak." *Oyunga tüşüü.* "Oyuna katılmak."

11. yıkanmak. *Suuga tüşüü.* "Suya girmek." *Monçogo tüşüü.* "Banyo yapmak."

12. akla gelmek, hatırlamak. *Oygo tüşöt caşçılık, uzun caşap barganda.* "Uzun yaşayınca bazen gençlik çağın aklına gelir."

13. belli bir fiyat, değeri göstermek için kullanılır. *Kımbat tüştü.* "Pahalıya geldi." (KTTS, 633.s; KOS, 2.c, 287.s.)

TT. düş-

*1. yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek. *Boşlukta bütün cisimler aynı hızla düşer.* *Havada uçan kuş vurulmuş gibi birdenbire sokağa düşüyor.*

*2. durduğu, bulunduğu, tutunduğu yerden ayrılarak veya dayanağını, dengesini yitirerek yukarıdan aşağıya inmek. *Çocukken ağaçtan düşüp ayağım kırılmıştı da ağlayamamıştım.*

3. yere devrilmek, yere serilmek. *Çocuk koşarken yere düştü.*

4. hava taşıtları kaza sonucu hızla yere inerek yere çarpmak.

5. vücuda bol gelen giysi aşağı kaymak.

6. yağma. *Dağlara kar düştü.*

7. vurmak, değmek, rastlamak. *İnce uzun dallı badem ağaçlarının alaca gölgeleri sahile inen keçi yoluna düşüyordu.*

8. vakti gelmeden (ölü) doğmak.

9. atlanmak, aradan çıkmak, eksik kalmak. *Kitabın yeni baskısında buradan bir kelime düşmüş.*

10. (-i) çıkarmak, eksiltmek. *Gündelikleri yarı yarıya düşmüştü.*

11. bir zorunluluk sebebiyle bulunduğu yerden ayrılmak, gitmek. *Bir lokma ekmek uğruna çoluk çocuğu ile gurbet ellere düşmüştü.*

12. aşırı ilgi veya sevgi göstermek. *Sen bu işin üstüne çok düşün.*

13. uğramak, kapılmak. *Şüpheye düşmek. Kadınlar yeni baştan telâşa, heyecana, korkuya düştüler.*

14. yakışmak, uygun gelmek. *Bu resim buraya iyi düştü.*

15. yakışık almak. *Bu konuşmayı yapmak size düşer. Övünmesi de komşulara, arkadaşlara düşer.*

16. ödevi veya yetkisi içinde bulunmak. *Bana arada bir bakkaldan tuz, limon almak düşüyor, o kadar.*

17. bulunmak. *Birlikte evden çıkmışlar, limanda iskelenin karşısına düşen kahveye doğru yürümüşlerdi.*

18. biriyle yaşamak, çalışmak, birlikte olmak durumunda kalmak. *Çocuk iyi bir öğretmene düştü. O asker, gittiğimiz yerde bir aralık benim bölüğüme düşmüştü. Saffet Hanım ne talihsiz kadınmış ki Fahim Bey gibi bir kocaya düştü.*

19. bir bölüşme sonunda payına ayrılmak. *Mirastan on bu ev düştü.*

20. kötü bir sebeple istenmeden bir yerde bulunmak. *Tımarhaneye düşmek. Bu yaşta mahkemelere düşmek.*
21. iş başından uzaklaşmak. *Kabine düştü.*
22. hızı, gücü, değeri azalmak. *Arabanın hızı düştü. Paranın değeri düştü.*
23. (ısı ve basınç için) eksilmek, azalmak. *Isı sürekli olarak düşüyor. İki gün içinde ateş düştü; ağrılar, sızılar hafifledi.*
24. düşkünleşmek. *Babam balıkçı amma, vaktiyle zenginmiş efendim. Sonradan düşmüştü.*
25. bir yere ansızın gelmek, damlamak, tesadüfen gelmek. *Bir raslantı sonucu aralarına düşmüştüm.*
26. belirli zamana rastlamak. *Babasının Sütölçe'de yeni bir ev alması bu tarihlere düşer.*
27. fırsat çıkmak. *Bir kelepir düştü.*
28. olmak, olumsuz bir duruma girmek. *Yorgun düşmek. Zayıf düşmek. Şehit düşmek. Esir düşmek.*
29. savaşta savunulmaz duruma gelerek teslim olmak: *Medine'nin düştüğünü söylemek istedim.*
30. bazı deyimlerde "yürümek, birlikte gelmek" anlamlarında kullanılır. *Önüne, peşine, arkasına düşmek.*
31. bayağılaşmak.
32. alışmak, müptela olmak. (TS, 659.s.)

Köktürkçe tüş- "düşmek, inmek" fiili Kırgız ve Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumuş ve anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda belirtilmiş olan bir çok anlamı kazanmıştır.

Kökt. түшүр- : indirmek, düşürmek

Asıngalı tüşürtümüz. Tırmanmak için (askerleri atlardan) indiriyorduk. (1T, K-3)

- Kırg. tüşür-** : *1. düşürmek. *Kitepti kolumdan tüşürüp aldım.* “Kitabı elimden düşürdüm.”
- *2. indirmek. *Bolboy catıp Kanıbekti atınan tüşürdüm.* “İsrar ederek Kanıbek'i atından indirdim.”
3. işten almak, makamından almak.
4. elde etmek, kazanmak. *Soodadan tüşürüp algan akça.* “Ticaretten kazandığı para.”
5. korkutmak. *Al karañgıda kapıstan çıga kalıp cürögün tüşürdü.* “O karanlıkta aniden çıka gelip korkuttu.”

- TT. düşür-** : *1. düşmesine yol açmak, düşmesine sebep olmak.
2. değerini, fiyatını indirmek.
3. azaltmak.
4. (taş, solucan için) vücuttan atmak. *Çocuk solucan düşürüyor.*
5. iskat etmek. *Bakanlar kurulunu düşürmek.* (KTTS, 634.s; KOS, 2.c, 289.s.)
6. (-i, -den) değerli bir şeyi ucuz ve kolay ele geçirmek. *Bu güzel halıyı bedestenden çok ucuza düşürdüm.*
7. zayıf bırakmak, gücünü azaltmak. *Annemi verem iyiden iyiye düşürmüştü.* (TS, 661.s.)

Köktürkçe *tüşür-* “indirmek, düşürmek” fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak başka anlamlar da kazanmıştır. Türkiye Türkçesinde ise “attan indirmek” anlamın kaybetse da başka anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. uç-

: 1. uçmak.

2. vefat etmek. *Ol bilmedükügin üçün, yablağıñın üçün, eçim Kağan uça bardı.* "O cehaletiniz yüzünden, kötü tavır ve hareketleriniz yüzünden, amcam Hakan vefat etti." (BK, D-20)

Kül Tigin Konı yılka, yiti yegirmike ucdı. "Kül Tigin Koyun yılında, on yedinci (gün)de vefat etti." (KT, K-D)

Igar oğlanıñızda, taygunuñızda yegdi igidür ertigiz. Uça bardıgız. "(Halkınızı) değerli evladınızdan, tay (gibi) oğullarınızdan daha iyi besliyor idiniz. Uçup gittiniz." (KT, G-D)

Kırg. uç-

: *1. (kuş, kanatlı böcek vb. için) kanatları yardımıyla havaya yükselmek, havada durmak. *Karagay-Bulak, Çoñ-Ak-Suu, köldön uctu köp ak kuu.* "Karagay-Bulak, Çoñ-Ak-Suu adındaki göllerden çok kuğu uçtu."

2. (uçak vb. için) havaya yükselmek, hava ile bir yere gitmek.

3. hızlı koşmak. *Tuyaktın çañı burkurap, tulparım uçať zırkırap.* "Toynağından buram buram toz kalkıp, tulparım (bir çeşit rahvan at) uçar süratle."

4. yüksek yerden düşmek veya yuvarlanmak. *Zoodon uçkan oşol künkü, kara mergen esimde.* "Yüksek kayadan uçan o zamanki esmer avcı hala aklımda."

5. ileri doğru atılmak, hızlı ilerlemek. *Kündöp güldöp algalap, tempter menen uçabız.* "Gün geçtikçe gelişerek ilerleyip, yüksek tempo ile uçarız."

6. sevinmek, heyecanlanmak. *Köñülü kökkö uctu.* "Gönlü göğe uçtu (çok sevindi)."

*7. ölmek, vefat etmek. *Kükügüm uctu elimden, külpötüm ketti cerimden.* "Guguk kuşu (şairi) vefat etti halkımın, neşesi gitti yurdumun."

8. gaz veya buhar durumuna geçmek. *Boyok uçup, çok bolup kaldı.* “Boya buharlaşarak yok oldu.” (KTTS, 652.s; KOS, 2.c, 312.s.)

TT. uç-

- : *1. (kuş, kanatlı böcek vb. için) hareketli kanatları yardımıyla havada düşmeden durmak, havada yol almak. *Biraz havalanıp bir başka kayaya kadar uçtu.*
- 2. (uçak vb. için) özel mekanizma ile yerden yükselmek, havada yol almak.
- 3. gaz veya buhar durumuna geçmek.
- 4. solarak yok olmak. *Rengi birdenbire uçtu.*
- 5. şaka. aşırılmak. *Bizim kitaplar uçmuş.*
- 6. rüzgâr veya başka bir itici güçle yerinden ayrılıp uzağa gitmek. *Bu gece tahta perde uçmuş.*
- 7. yüksek yerden düşmek veya yuvarlanmak.
- 8. mec. çok sevinmek.
- 9. yok olmak, ortadan kaybolmak. *Bütün kararları uçmuştu. Yüzünde iradesiz hatlar belirdi.*
- 10. belirlemek. *Sakalı yeni çıkmış, yüzünde çocukça ifadeler uçuyordu.*
- 11. patlayıcı madde ile parçalanmak.
- 12. uçar gibi dalgalanmak. *Elleri trençkotunun cebinde, gözlerini karşı kıyıya dikmiş, saçları savrulurcasına geriye uçuyor.*
- 13. çok hızlı gitmek. *Hele bir asfalta çıkalım görürsünüz bey, derdi. Uçar bu bizim külüstür.*
- 14. hava yolu ile gitmek. *Yarın İstanbul’a uçuyorum.*
- *15. (dinî inanışa göre) ruh ölümden sonra göğe yükselmek.
- 16. argo. keyif verici veya uyuşturucu madde aldıktan sonra hayal âlemine dalıp gitmek. (TS, 2273.s.)

Taranan metinlerden Köktürkçe uç- fiilinin sadece mecazi anlamı olan “vefat etmek” anlamına ait örnekler bulunmuş, asıl anlamı olan “(kuşlar, kanatlı böcekler vb. için) uçmak, göğe yükselmek” anlamına ait örnek hiç bulunmamıştır. Bu sebepten uç- fiilinin asıl anlamı için etimolojik sözlüklere (Clauson, 1972:19; Sevortyan, 1974:612) başvurulmuştur. uç- fiilinin Köktürkçedeki iki anlamı hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde yaşamakla birlikte anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle verilmiş olan bir çok anlamı kazanmıştır.

Kökt. ur- : 1. vurmak, silahla yaralamak.

Yarıkınta yalmasında yüz artuğ okun urtı, yüziñe başıña bir tegmedi. “(Kül Tigin’i) zırhından (ve) kaftanından yüzden fazla okla vurdular, (ama) yüzüne (ve) başına bir (ok bile) değmedi.” (KT, D-33)

Bir erig okun urtı, eki erig udşuru sançdı. Ol tegdükde, Bayırkuniñ aq adğırığ, udlıqın sıyu urtı. “Bir eri okla vurdu, iki eri (de) kovalayıp mızrakladı. O hücumda, Bayırkuların ak aygırını, uyluğunu kırıp vurdular.” (KT, D-36)

Qarluk yegren ermelig arqasin sıyu urtı. “Karluk kestane rengindeki hızlı koşan atın arkasını kırıp vurdular.” (KÇ, D-9)

2. taş a yazmak, hakketmek

Türük bodunuğ tirip il tutsıqıñın bunta urtum; yañılıp ölsikiñin yeme bunta urtum. Neñ neñ sabım erser beñgü taşka urtum. “Türk halkı (senin) dirilip (nasıl) devlet sahibi olacağını buraya hakkettim; yanılıp (nasıl) öleceğini de buraya hakkettim.

(Söyleyecek) her ne sözüm (var) ise (bu) ebedi taşa hakkettim.”
(BK, K-8)

3. koymak, yerleştirmek

“Yelme *ğargu edgüti urğıl. Basıtma!*” temiş. “Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi yerleştir. Baskına uğratma!” demiş.
(1T, K-10)

- Kırg. ur-** : *1. dövmek. *Adilet bolsoñ tekşerçi, kedeydi baylar urğanın.* “Eğer adilsen zenginlerin fakirleri dövdüğünü denetle.” *Üyündö kötö, talaada urbayt.* “Evi kalabalık olanı dışarıda dövmezler.”
- *2. bir şey atmak. *Aysuluu karap turup art cagınan, bir kezde alma menen urup kaçtı.* “Aysuluu arkasından bakarak bir süre sonra elma ile vurarak kaçtı.”
- *3. bir şey ile çarpmak. *Balkanı katuu urdu.* “Çekici sert vurdu.”
4. hızlı şekilde içmek. *Çürök sungan şaraptan üç canayak urdu ele.* “Çürök ikram edilmiş olan şaraptan üç bardak içiverdi.”
5. hızlı koşmak veya yürümek. *Uyku albastan ura cürüp, tün kattı.* “Bütün gece hiç uyumadan hızlı gitti.”
6. (Allah) çarpmak, yoldan çıkmak, azmak. *Erdi kuday urarda, elüüsündö caş bolot.* “Erkeği Allah çarparsa, elli yaşında genç olur.” *Al urgan, ayagandı bilebi?* “O azgın, acımayı bilir mi ki?”
7. anlatmak. *Kana, Sake, kep ura otur.* “Haydi, Sake, bir şeyler anlatarak otur.”
8. işaret koymak, iz bırakmak. *Geologdor bolso, “balanča cerde kömür bar” dep gana belgi uruşat.* “Jeologlar ise sadece “bu yerde kömür var” diyerek işaret koyarlar.”
9. kurmak, örmek. *Kümüştön dubal urganday.* “Sanki gümüşton duvar örülmüş gibi.”

10. saplamak, batırmak. *Özüñö bıçak ur, oorubasa kişige ur.*
 “Kendine bıçak sapla, ağrımazsa başkasına sapla.”

TT. vur-

- *1. elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla indirmek. *Masaya vurmak. Birinin başına vurmak.*
- *2. ses çıkarmak için, bir şeyi başka bir şey üzerine hızlıca değdirmek. *Cama vurmak. Kapılarını vurmadan, kartını göstermeden, kademeye aldırmadan odalara giriyor.*
- 3. etkisi bir yere kadar uzanmak, sokulmak, girmek, duyulmak, yansımak, aksetmek. *Yıkık damından içeriye parça parça güneş vurur.*
- *4. (-i, -e) hızla değmek, çarpmak. *Kolumu duvara vurmuşum.*
- 5. (-i, -e) mat. çarpma işlemini yapmak. *İkiyi dörde vurursak sekiz eder.*
- 6. (-i, -e) sürmek. *Duvara boya, tahtaya cilâ vurmak. Yaki vurmak.*
- 7. (-i, -e) bağlamak, takmak, koymak. *Bir yere destek vurmak. Yama vurmak. Seni buradan ellerine kelepçe, ayaklarına zincir vurup öyle götürcekler!*
- 8. (-i, -e) olduğundan başka bir biçime çevirmek veya olduğundan başka biçimde görünmek. *İşi şakaya vurmak. Deliliğe vurmak. Bohçacı ve yazmacı kadınların tuhafılığına vurarak etrafını alırlar.*
- 9. (-i, -e) batıcı veya kesici cisimleri saplamak, kakmak. *Bıçak vurmak. İğne vurmak.*
- 10. (-i, -e) uygulamak, basmak, koymak. *Damga vurmak.*
- 11. *mec.* çok etki etmek, yaralamak.
- 12. ses çıkarmak, ses vermek, çalmak.

13. (-i) argo. herhangi bir biçimde haksız yoldan para almak, soymak. *Birinin on milyon lirasını vurmak.*
14. argo. içki içmek.
15. (-i) amaçladığı şeye rast getirmek.
- *16. (-i) hızla çarpmak. *Ayağını güm güm yere vurarak.*
- *17. (-i) silâhla yaralamak, öldürmek. *Bir gün kızı kurtarmışlar, ayıyı vurmuşlar, kızı saraya götürmüş, padişahın oğluna vermişler.*
18. dokunmak, hasta etmek. *Kömür başına vurdu.*
19. (soğuk, dolu gibi şeyler için) zarar vermek. *Sebzeleri soğuk vurdu. Meyveleri dolu vurdu.*
20. vurur durumunda olmak, çarpmak. *Kalbi öylesine kapacakmış gibi vuruyordu.*
21. çıkmak, isabet etmek. *Piyango vurmak.*
22. üzerinde görünmek, üzerine düşmek. *Ağacın gölgesi duvara vuruyor.*
23. desteklemek, dayamak. *Akşam olunca kapının desteğini vurduk.*
24. çıkmak, görünmek. *Su dışarı vurdu.*
25. sırtına, omzuna yerleştirmek veya bir şeyi başka bir şey üzerine koymak. *Yatağını, yorganını bir denk yapıp, babadan kalma çiftesini omzuna vurdu, Florina'ya yerleşti. Hamalın biri sırtına koca bir ayna vurmuş, götürüyordu.*
26. Tavla oyununda pulu kırmak.

Köktürkçe ur- fiilinin esas anlamlarından olan “hızla çarpmak, dövmek” anlamlarına ait örnek taranan metinlerden bulunmamıştır. Dolayısıyla bu anlamları için etimolojik sözlüklere başvurulmuştur (Clauson, 1972:194; Sevortyan, 1974:599).

Köktürkçe ur- fiili her iki Türkçede de asıl anlamlarını korumuştur. Kırgız Türkçesinde “silahla yaralamak, yerleştirmek, hakketmek”, Türkiye Türkçesinde ise “yerleştirmek, hakketmek” anlamlarını kaybetse de buna yakın bir çok anlamı kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

Kökt. yat- : yatmak, yığılı olmak.

Ƙanıñ ügüzçe yügürti, süñüküg tağça yatdı. “Kanınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı.” (BK, D-20)

Ögüm Ƙatun ulayu öglerim, ekelerim, keliñünüm, Ƙunçuyларım, bunça yeme tirigi küñ boltaçı érti, ölügi yurtta yolta yatı Ƙaltaçı értigiz. “(Kül Tigin olmasaydı) annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacak idi, ölenler (de) yazıda yabanda yata kalacak idiniz.” (KT, K-9)

Usın buntutu yurtta yatı Ƙalır érti. “(Önceleri) uykusu kaçarak yurttan yata kalıyordu.” (1T, D-2)

Kırg. cat- : *1. bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak. *Barpı terezenin tübündö catkan Abdıldanı körö koydu.* “Barpı pencerenin yanında yatan Abdıl da’yı görüverdi.”

*2. belli bir yerde bulunmak. *Koon darbız bıdırıp, catısa saydın taşınday.* “Kavun karpuz cıvıdayarak nehir yatağındaki taşlar gibi yatıyorlar.”

*3. yatay duruma gelmek, eğilmek. *Buuday catıp kalıptır, munu oruu oñoy emes.* “Buğday yatmış, bunu biçmek kolay değil.”

*4. geceyi bir yerde geçirmek. *Şaarda beş kün cattım.* “Şehirde beş gün yattım.”

5. uygun olmak, yakışmak. *Uşul da adamgerçilikke catabı? "Bu insanlığa hiç uygun mu?"*
6. cinsel ilişkide bulunmak.
7. hastalık sebebiyle yatakta yatmak.
8. hapse girmek.
9. –**GAn** sıfat-fiil eki ile "çok fena" anlamını bildirir. *Catkan bir uuru. "Çok fena hırsız." Catkan uşakçı. "Çok fena dedikoducu."*
10. yardımcı fiil olarak sürerlik bildiren birleşik fiiller yapar. *Kat cazıp cataf. "Mekturp yazıyor." Erteñ ekzamen bergeni catabız. "Yarın sınav vereceğiz." (KTTS, 196.s; KOS, 1.c, 239.s.)*

TT. yat-

- : *1. bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak. *Arka üstü yattım, kuşu seyretmeye başladım. Dört nal giden atların köpüklü boynuna bir daha yatmayacak.*
- *2. uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek.
3. yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek. *Rüzgârdan bütün ekinler yattı. Gemi sağa yattı.*
4. hastalık sebebiyle yatakta kalmak. *Gün geçmeden bronşiti, çarpıntısı tutar, yatak yorgan yatar. Burada bir hastanede yatıyor.*
- *5. geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak. *Bu gece nerede yatacağız? Tavuk pazarındaki handa yatmakta devam ediyor.*
6. boş yere beklemek. *Mallar depoda yatıyor.*
7. işlemez, çalışmaz durumda kalmak. *Gemi limanda yatıyor.*
8. bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek. *Turşu sirkede yatıyor.*
9. hapsedilmek.
- *10. (ölü) gömülmüş olmak. *Burada şehitler yatıyor. Mezarlık sevilerinin altında ninelerim, teyzelerim yatarlardı.*

11. düz bir duruma gelmek, düzleşmek. *Kumaş iyice ütülenince yattı.*
12. mec. bulunmak, var olmak. *Her ayrıcalık hevesinin kökeninde bir kompleks, bir göstermecilik duygusu yattığı görülür.*
13. olumsuz veya başarısız bir sonuç almak. *Takım bu sezon yattı.*
14. hlk. işsiz kalmak, çalışmamak.
15. (-le) cinsel ilişkide bulunmak.
16. bir düşünceyi veya bir öneriyi benimsemek, razı olmak.
17. heves etmek, eğilmek. *Çalı süpürgelerinin kırmızı çiçeklerindeki bal kokusuna yatmışlardı. (TS, 2411.s.)*

Köktürkçe yat- "yatmak" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumuş ve anlam genişlemesine uğrayarak yukarıda örneklerle verilmiş olan anlamları da kazanmıştır.

Kökt. yè- : yemek

Keyik yèyü, tabışğan yèyü olurur értimiz. "Geyik yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk." (1T, G-1)

- Kırg. ce-** : *1. yemek yemek, karın doyurmak. *Albanı akim cedi, tayaktı cetim cedi.* Helvayı bey yedi, dayağı yetim yedi.
2. birisinin hakkını elde etmek. *Kudaydan korkuşsa, senin emgegiñdi cespes.* "Allahtan korkarlarsa, senin hakkını yemezler."
3. aşındırmak, oymak, götürmek, eksiltmek. *Kolumdu akitaş cep ketti.* "Elimi kireç yedi." *Satar menen Avaz kıyan cegen aňdan*

ötö albay buydala tüşüştü. "Satar ile Avaz selin oyduğu çukurdan geçemeyip afalladılar."

4. bitirmek, tüketmek, harcamak. *Al bütün düynösün ce çok kıldı. "O bütün varlığını harcayarak yok etti."*

5. uğramak. *Camandan til ukkança, cakşidan tayak ce. "Kötü insandan azar işitmektense, iyi insandan dayak ye."*

6. yasal yoldan ceza almak.

- TT. ye-** : *1. ağızda çiğneyerek yutmak. *Yemek, emek ister. Adam o kadar çabuk yiyor ki, hizmetçi ekmek yetiştiremiyor.*
2. aşındırmak, kemirmek, oymak, delmek. *Güve yün giysi yemiş. Neclâ onun böyle kendinden geçercesine çalıştığını gördükçe, üzüntüden tınaklarını yiyor.*
3. ısırarak. *Sivrisinekler çocuğun kollarını yemiş.*
4. batmak, çizmek, kaşıdırmak, dalamak.
5. (hoşa gitmeyen kötü bir duruma) uğramak, tutulmak. *Kendini topladı ama, fena yerinden gagayı yedi sanırım.*
6. hakkı olmayan ve kendisine yasak edilmiş bulunan bir şeyi kabul etmek. *Haram yemek. Rüşvet yemek.*
7. harcamak, tüketmek, bitirmek. *Varlığını kumarda yedi. Mirası sen yedin, zahmeti ben çekiyorum, diye lâtife ediyordu.*
8. yasal yoldan cezalandırılmak.
9. mec. gücünü kırmak, perişan etmek, mahvetmek.
10. birine alacağını vermemek, ödememek. *Bu adam benim yüz bin liramı yedi.*
11. biri için başkasına para harcatmak. *Dalkavuklar çok parasını yemişler.*
12. harcanmak, kullanılmak, sarf edilmek. *Yapımına başlanan bu yapı günde 5 ton çimento yiyor.*

13. sürekli üzme, tedirgin etme. *Bu dert beni viyor.*

Köktürkçe ye- “yemek” fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte yukarıda örneklerle açıklanmış olan birçok mecazi anlamı kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

2. ANLAM DARALMASI

a. Kırgız Türkçesinde Anlam Daralması

Kökt. basın- : yenilmek, ezilmek.

*“Üküş teyin neke karkur biz? Az teyin ne basınalı? Tegelim!”
tidim. “(Düşman) çok diye niye korkuyoruz? Azız diye niye
yenilelim? Saldıralım!” dedim.” (2T, B-4)*

Kırg. basın- : ezilmek. *Öksük menen kelatam, ömürümçö basınıp. “Bütün hayatım boyunca fakirlikten dolayı ezilerek yaşıyorum.” (KTTS, 91.s.)*

Taranan metinlerden Köktürkçe basın- fiiline ait tek örnek bulunmuştur. Bu fiil Köktürkçede “(genel olarak) ezilmek, yenilmek” anlamlarında kullanılırken Kırgız Türkçesinde daha dar anlamdaki “bir insanın bir eksiklikten dolayı ezilmesi” anlamında kullanılmakta ve “yenilmek” anlamını yitirerek anlam daralmasına uğramıştır.

Kökt. id- (it-, yid-) : göndermek, yollamak.

Yegirmi yaşırma, Basmıl Idukkut uğuşum bodun erti, "Arkış idmaz" teyin süledim. "Yirmi yaşırma, Basmıl Iduk Kut'u akraba kavmim idi, "Kervan göndermiyor" diye sefer ettim." (BK, D-25)

Meniñ sabımın sımadı, Tabğaç kağanıñ içreki bedizçig idtı. "(Çinliler) benim sözümü kırmadılar (ve) Çin hakanının has sanatçılarını gönderdiler." (KT, G-12)

Ol sabıg eşidip kağanı ol sabıg idtım. "Bu sözleri işidip, kağana bu haberi gönderdim." (1T, K-9)

Uzun yelmeg yeme idtım ok, arıuy karguğ olıurtdum ok. "Uzak mesafelere keşif devriyeleri gönderdim, gözetleme kulelerini (yerli yerince) koydurdum." (2T, D-2)

Kırg. iy- : *tezlik bildiren yardımcı fiil.*

Ay-aalamdı bu doñuz sorup iye taştadı. "Bütün dünyayı bu domuz yutuverecekti."

Muştap iydi. "Yumruklayıverdi." *Kolundagı cıgaçtı cerge taştap iydi.* "Elindeki tahta parçasını yere bırakıverdi." (KOS, 1.c, 296.s.; KTTS, 253.s.)

Köktürkçe id- (it-, yid-) "göndermek, yollamak" fiili Kırgız Türkçesinde anlam daralmasına uğramış ve yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır.

Kökt. olur- :1. oturmak, yaşamak.

Ötüken yir olurup arkış tırkiş ısar, neñ buñuğ yok. *Ötüken yış olursar beñgü il tuta olurtaçı sen.* "Ötüken topraklarında oturup (buradan Çin'e ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen, hiç

derdin olmaz. Ötüken dağlarında oturursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin.” (KT, G-8)

Yigirmi kün olurup bu taşka, bu tāmka kıp Yolluğ Tigin, bitidim.
“Yirmi gün oturup bu taşta, bu duvara hep Yolluğ Tigin, (ben) yazdım. (KT, G-D)

Çuğay kıuzın, Kıara Kıumuğ olurur ertimiz. “Çuğay (dağlarının) kuzeyinde, Kara Kum'da oturuyor idik.” (1T, B-7)

Keyik yéyü, tabışğan yéyü olurur ertimiz. “Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yazşıyorduk.” (1T, G-1)

Ol sabın eşidip, tün yeme udisıkıım kelmez erti, kün yeme olursıkıım kelmez erti. “(Türgiş Kağanının) bu sözlerini işitince gece uyuyasım gelmiyordu, (gündüz) oturasım gelmiyordu.” (1T, D-5)

2. tahta oturmak, hüküm sürmek.

*Kişi oğlın ta üze eçüm apam Bumın Kağan, İştemi Kağan olurmuş.
Olurupan, Türuk [b]odunıng ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş.*
“İnsan oğullarının üzerinde (de) atalarım dedelerim Bumın Hakan, İstemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş (ve) düzenleyivermişler.” (BK, D-3)

Teñri teg Teñride bolmış Türuk Bilge Kağan, bödke olurtum.
“(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde tahta oturdum.” (BK, K-1)

Teñri yarlıkaduğın üçün, özüm kıutum bar üçün kağan olurtum.
“Tanrı lütufkar olduğu için, kendimin (de) talihim olduğu için (hakan) olarak tahta oturdum.” (BK, K-7)

Men tokuz yegirmi yıl şad olurtum, tokuz yegirmi yıl kağan olurtum, il tutdum “Ben on dokuz yıl şad (olarak) hüküm sürdüm,

on tokuz yıl (da) hakan (olarak) hüküm sürdüm, devlet yönettim.”
(BK, G-9)

Ekin ara idi oğsuz Kök Türuk iti ança olurur ermiş. “(Bu) iki (sınır) arasında pek örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) Köktürkleri düzene sokarak öylece hüküm sürerler imiş.” (KT, D-3)

Neñ yılsıg bodunğa olurmadım. İçre aşsız, taşra tonsuz, yabız yablağ bodunta üze olurtum. “(Ben) hiç de zengin ve müreffeh (bir) halk üzerine hükümdar olmadım. (Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum. (KT, D-26)

Türuk Bilge Kağan, Türuk Sir bodunuğ, Oğuz bodunuğ igidü olurur. “Türk Bilge Kağan, Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturuyor.” (2T, K-4)

Kırg. otur- : *1. belli bir yere oturmak, yerleşmek. *Dastorkon cıynalgandan kiyin Burulça caylanıp oturup alıp söz baştı.* “Sofra kaldırıldıktan sonra Burulça rahat bir şekilde oturarak sözüne başladı.”

*2. yardımcı fiil olarak sürerlik bildiren birleşik fiiller yapar. *Nasten kitep tandap oturup Akbar cönündö oylundu.* “Nasten kitap seçerken Akbar hakkında düşündü.”

Köktürkçe otur- fiili Kırgız Türkçesinde “yaşamak, tahtta oturmak, hüküm sürmek” anlamlarını yitirerek anlam daralmasına uğramıştır. Kırgız Türkçesinde sadece “oturmak” anlamı ve yardımcı fiil fonksiyonu bulunmaktadır.

Kökt. yont- : yürütmek, ilerletmek, geliştirmek.

Edgü bilge kişig, edgü alp kişig yortmaz êrmiş. “İyi ve akıllı kişileri, iyi ve cesur kişileri ilerletmezler imiş.” (BK, K-4)

Bunça yirke tegi yortdım. “Bunca diyara kadar ordularımı yürüttüm.” (KT, G-4)

Ol sabıg eşidip sü yortdım. “Bu haberi duyunca orduyu yürüttüm.” (1T, K-11)

Kırg. cürgüz- : yardımcı fiil olarak yapmak, etmek.

Kuruluş işterin cürgüzüü. İnşaat işlerini yapmak. *Kontrol cürgüzüü.* “Kontrol etmek.”

Köktürkçe yort- “yürütmek, ilerletmek” fiili Kırgız Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak sadece yardımcı fiil olarak “yapmak, etmek” kullanılmaktadır.

b. Türkiye Türkçesinde Anlam Daralması

Kökt. ağır- : ağrımak, hastalanmak.

Uluğ oğlum ağırip yok bolça Kuğ, Senğünüg, balbal tike bértim.
“Büyük oğlum hastalanıp ölünce Ku’yu, Generali, balbal (olarak) dikiverdim.” (BK, G-9)

TT. ağır- : ağrımak, ağrılı olmak. *Başı ağırmak. Dişi ağırmak.* (TS, 44.s.)

Köktürkçe ağır- fiili Türkiye Türkçesinde “hastalanmak” anlamını yitirerek anlam daralmasına uğramıştır.

Kökt. egir- : kuşatmak, çevirmek.

Anta Tongra yılpagutı bir uğuşuğ Tonga Tigin yoğinta egire tokıdım. "Orada Tongra (boyu) alplerinden bir grubu Tonga Tigin'in cenaze töreninde çevirip kuşatarak dövdüm." (BK, D-31)
Kül Tigin Az yağızın binip oplayu tegip bir erig sançdı, tokuz erig egire tokıdı. "Kül Tigin Az yağızına binip sabırsızca hücum ederek bir eri mızrakladı, dokuz eri (de) kuşatarak dövdü. (KT, K-6)

Oza kelmiş süsin Kül Tigin ağıtıp Tongra bir uğuş alpağı on erig Tonga Tigin yoğinta egirip ölürtümüz. "Süatle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük." (KT, K-7)

TT. eğır- : yün, pamuk gibi şeyleri iğ ile büküp iplik durumuna getirmek. (TS, 676.s.)

Köktürkçe egir- "çevirmek, kuşatmak" fiili Türkiye Türkçesinde sadece "iğ ile çevirerek iplik yapmak" anlamında kullanılarak anlam daralmasına uğramıştır.

Kökt. teg- : 1. hücum etmek, saldırmak.

Töngker tağda tegip tokıdım, üç tümen süg ölürtüm. "Töngker dağına hücum edip vuruştum, otuz bin askeri öldürdüm." (BK, G-8)

Kül Tigin Azman ağığ binip oplayu tegdi. "Kül Tigin Azman kır (at)ına binip sabırsızca hücum etti." (KT, K-5)

"Az tēyin ne basınalım? Tegelim!" tēdim. Tegdimiz. "Azız diye niye yenilelim? Saldıralım!" dedim. Saldırdık. (2T, B-4)

Şamıl balıkkı tegdım. "Kamıl şehrine hücum ettim." (O, 9)
İdil aķın binip, oplayu tegi, sança ıdıp, topulu ünti. İdil kır atına
binip, atılarak saldırıp, mızraklayarak gönderip, delerek çıktı.
 (KÇ, D-7)

Teñri yer bulğakın üçün, ödiñe küni tegdük üçün, yağı boltı. "Gök
(ile) yer (arasındaki) karagaşa nedeniyle ödlerine haset girdiği
için (bize) düşman oldular." (BK, D-30)

2. değmek, varmak, erişmek.

İlgerü Şantung yazıķa tegi süledim, taluyķa kiķig tegmedim,
birgerü Toķuz Ersinke tegi süledim, Tüpütke kiķig tegmedim.
"Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize az kala
durdum, güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e az
kala durdum." (KT, G-3)

Bolçuķa tañ üntürü tegdimiz. "Bolçu'ya tan atarken vardık."
 (1T, K-11)

Türük bodun Temir Kapiğķa, Tinsi Oğlı Tinsi Oğlı aytığma tağķa
tegmış idi yok érmiş. "Türk halkının Demir Kapı'ya "Tanrı Oğlu"
"Tanrı Oğlu" denilen dağlara kadar vardığı hiç yok imiş."
 (2T, G-3)

TT. değ- : ***1.** aralık kalmayıncaya kadar birbirine yaklaşmak, dokunmak,
 temas etmek. *Elim ateşe değdi. Başı tavana değiyor. Kapıdan bir*
an birbirimize değerek girdik.

***2.** ulaşmak, erişmek. *Mektup elime değmedi. Yaşı on beşine*
değince...

***3.** istenilen yere düşmek, rast gelmek, isabet etmek.
 (TS, 542.s.)

Köktürkçe teg- fiili Türkiye Türkçesinde “hücum etmek, saldırmak” anlamını yitirerek anlam daralmasına uğramıştır.

Kökt. yügür- : koşmak, akmak.

Ʒanıñ ügüzçe yügürti, süñüküg tağça yatdı. “Kanınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı.” (BK, D-20)

TT. yügür- : koşmak. (DS, 4327.s.)

Taranan metinlerden Köktürkçe yügür- fiilinin sadece “akmak” anlamına ait örnek bulunmuştur. Asıl anlamı olan “koşmak” anlamı için etimolojik sözlükten yararlanılmıştır (Clauson, 1972:914). yügür- fiili Türkiye Türkçesi yazı dilinde yaşamamakta, fakat Anadolu ağızlarında bulunmaktadır. Ağızlarında sadece esas anlamı olan “koşmak” anlamı korunmuştur. yügür- fiili Türkiye Türkçesinde “akmak” anlamını akybederek anlam daralmasına uğramıştır.

c. Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Anlam Daralması

Kökt. arı- : azalmak, tükenmek, mahvolmak, yorulmak.

Antağıñın üçün igidmiş Ʒağanıñın sabın almatın yir sayu bardıǵ, Ʒop anta alƷıntıǵ arıltıǵ. “Öyle olduğun için (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden, rızalarını) almadan her yere gittin, oralarda hep mahvoldun (ve) tükendin.” (BK, K-7)

Kırg. anl- : yorulmak. *Attı arıganda kör, cigitti karıganda kör.* "Atı yorulduğunda gör, yiğidi yaşlandığında gör." *Cata berse at arıyt, cürö berse col arıyt.* "Yattıkça at yorulur, gittikçe yol uzar." (KOS, 1.c, 72.s; KTTS, 63.s.)

TT. anl- : yorulmak. (DS, 320.s.)

Köktürkçe arıl- fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde "azalmak, tükenmek, mahvolmak" anlamlarını yitirerek anlam daralmasına uğramıştır.

Kökt. ét- : yapmak, tanzim etmek, düzene sokmak, örgütlemek.

Kañım kağan, eçim kağan olurtuķında tórt buluñdaķı bodunuğ nençe étmiş, nençe yaratmış. "Babam Hakan, amcam Hakan tahta oturduklarında dört bucaktaki halkları defalarca tanzim etmiş, defalarca düzene sokmuşlar." (BK, K-9)

Soğdaķ bodun éteyin téyin Yinçü ügüzüģ keçe Temir Kıpıģa tegi süledimiz. "Soğdak halkını düzene sokayım diye İnci (Sır Derya)' ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer ettik." (KT, D-39)

Olurupah Türük bodunuğ yiçe étđi, yiçe igitti. "(Tahta) oturup Türk halkını yeniden düzenledi (ve) yeniden besleyip doyurdu." (BK, D-14)

Qurıgaru Kenģü Tarmanķa tegi Türük bodunuğ anķa konturtumız, anķa étđimiz. "Doğuda Kengü Tarman'a kadar Türk halkını böylece yerleştirdik, böylece örgütledik." (KT, D-21)

Süñüş bolsar, çerig éter érti. "Savaş olursa, ordu düzenler idi." (KÇ, B-9)

Keligme beglerin bodunun etip yığıp, azça bodun tezmiş erti, On-Oğ süsin sületdim. "(Bize) gelen beylerini ve halkını derleyip toplayıp, biraz halk kaçıp gitmiş idi, On-Ok ordusunu sefere çıkarttım." (2T, B-8)

Kırg. et- : etmek, yapmak. *Çoñ ene azır cay süylöp, neberesine ötköndü bayan etti. "Büyükanne şimdi yavaş konuşarak torununa geçmiş beyan etti." Çoñdordun cemesi Orusbektin sezimine taasir etti. "Büyüklerin kızması Orusbek'in duygularını etkiledi." (KOS, 2.c, 468.s; KTTS, 772.s.)*

TT. et- : etmek, yapmak.

a) bir işi yapmak. *Kahvaltı etmek. Şemsi, sıra düştükçe emlak komisyonculuğu ediyordu.*

b) bir durumu ortaya çıkarmak. *İşi berbat etmek.*

c) (iyi kötü zarflarıyla) davranmak. *İyi ettiniz de geldiniz. Böyle söylemekle kötü ettiniz.*

ç) (olumsuz olarak) bir ihtiyacı karşılamak. *İnsan susuz edemez. O zamanlar denize girmeden edemediği için bu nezleyi bir türlü geçiremediğini anlattı.*

d) (-i) bulmak, erişmek. *Akşamı etmek. Hemşehrileri gelir, kemençe gibi bir çalgıyla sabahı ederlerdi.*

e) (-i, -den) birini bir şeyden yoksun bırakmak.

f) vermek. *Armağan etmek.*

g) eşit değer kazanmak. *İki iki daha dört eder.*

ğ) herhangi bir değerde olmak. *Bu kitap bin lira eder. Kira dahil olduğu hâlde aylık masrafımız tam beş lira ediyordu. Gözümde milyon olsa da, kalp para ile metelik etmez.*

ı) (neler, çok, az gibi bilgisiz sıfatlarla) kötülükte bulunmak. *Felek bana neler etti. Kaynanası ona çok etti. Ah, iki bardak süt sen bana neler ettin?*

i) (tümleç olarak yatak, alt gibi kelimelerle) küçük veya büyük aptesini yapmak. *Çocuk altına etti.*

Köktürkçe ét- fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak "tanzim etmek, düzene sokmak, örgütlemek" anlamlarını kaybetmiş, daha çok yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılmaktadır.

Kökt. kılın- : yaratılmak, doğmak, vücuda gelmek, vücuda getirilmek.

Anta kisre inisi eçisin teg kılınmaduğ erinç, oğlı kañın teg kılınmaduğ erinç. "Ondan sonra kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamış şüphesiz, oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz." (BK, D-6)

Üze kök teñri asra yağız yer kılıntukda, ekin ara kişi oğlı kılınmış. "Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış." (KT, D-1)

Bilge Tunyukuk, ben özüm, Tabgaç ilñe kılınım. "Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum." (1T, B-1)

Kırg. kılın- : kılınmak, yapılmak. *İşterdin baarı kılınıp büttü.* "Bütün işler yapıldı." (KOS, 1.c, 488.s.)

TT. kılın- : kılınmak, yapılmak. (TS, 1291.s.)

Köktürkçe kılın- fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde sadece asıl anlamı “yapılmak” anlamını korumuş, “yaratılmak, doğmak, vücuda gelmek, vücuda getirilmek” anlamlarını yitirerek anlam daralmasına uğramıştır.

Kökt. yulı-, yul- : yağmalamak, yağma etmek.

Sıñar süsi ebig barķıǵ yulǵalı bardı, sıñar süsi süñüşgeli kelti.

“Yarı ordusu evimizi barkımızı yağmalamak için gitti, yarı ordusu da savaşmak için geldi.” (BK, D-32)

“Az teyin ne basınalım? Tegelim!” tédim. Tegdimiz. Yulıdımız.

“Azız diye niye yenilelim? Saldıralım!” dedim. Saldırdık. Yağmaladık.” (2T, B-4)

Kırg. cul- : *1. yolmak, koparmak. *Cıldızkan kara kıyak çöptördön culup aldı.*
“Cıldızkan çayır nanelerinden koparıp aldı.”

TT. yol- : *1. çekerek yerinden çıkarmak, koparmak. *Tavuğun tüylerini yolmak. Saçını yolmak. Üstünü başını yolmak.*

Taranan metinlerden Köktürkçe yulı- fiilinin asıl anlamı olan “yolmak, koparmak” anlamına ait örnek bulunmamıştır. Fiilin asıl anlamı için etimolojik sözlükten yararlanılmıştır (Clauson, 1972:918). Bu fiil Kırgız ve Türkiye Türkçesinde asıl anlamını korumakla birlikte “yağmalamak, talan etmek” anlamını kaybederek anlam daralmasına uğramıştır.

Kökt. yügürt- : akıtmak, koşturmak

Tün udımatı, küntüz olurmatı, kızıl kanım töküti, kara terim yügürti işig küçüg bértim ök. "Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmadan, kızıl kanımı döktürerek, kara terimi akıtarak hizmet ettim." (2T, D-2)

Teñri yarlıkazu, bu Türük bodun ara yarıqlıg yağıg yeltürmedim, tügünlüg atıg yügürtmedim. "Tanrı esirgesin, bu Türk halkı içinde zırhlı düşmanların akınına imkan vermedim, (kuyruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturtmadım." (2T, D-4)

Kırg. cügürt- : koşturmak. (KOS, 1.c, 272.s.)

TT. yügürt- : koşturmak. (DS, 4327.s.)

Köktürkçe yügürt- "koşturmak, akıtmak" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesi ağızlarında sadece "koşturmak" anlamını koruyarak ve "akıtmak" anlamını kaybederek anlam daralmasına uğramıştır.

3. BAŞKA ANLAMA GEÇİŞ

a. Kırgız Türkçesinde Başka Anlama Geçiş

Kökt. adrı- : ayrılmak, uzaklaşmak.

Elig yaşıma Tatabí bodun Kıtanýda adrıltı. "Elli yaşımda Tatabí halkı Kıtay'lardan ayrıldı." (BK, G-7)

Türk bodun, kanın bulmayın Tabğaçda adrılı, kanlantı. “Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin’den ayrıldı, han sahibi oldu.” (1T, B-2)

“Teñri Bilge Kağanta adrılmalım, azmalım!” tēyin ança ötledim.
“Tanrı Bilge Kağandan ayrılmayalım, sapmayalım!” diye öylece öğüt verdim.”s (O, 11)

Kırg. ayrıl- : 1. yırtılmak, parçalanmak. *Korkkondon cürök ayrılbayt, kubangandan mañday carıl*bayt. Korkmaktan kalp yırtılmaz, sevinmekten alın yarılmaz. *Cürögüm çooçup ayrılıp, cüdödüm caman kaygırıp.* “Korkudan kalbim parçalandı, kederden fena zayıfladım.”

2. kaybetmek, yitirmek. *Corgo mingen coldoşunan ayrılat, köp çaşagan kurdaşınan ayrılat.* “Rahvan at binen yoldaşını kaybeder, uzun yaşayan arkadaşını kaybeder.”

Akkuladan ayrılsañ, senin aylañ ne bolot? “Akkula’yı⁴ yitirsen, senin halin ne olur?” (KOS, 1.c, 33.s.)

Köktürkçe *adrıl-* fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını yitirerek yukarıda örneklerle açıklanmış başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. ağ- : yükselmek, tırmanmak.

Selenge kud yorıpan Karağan kısılta, ebin barkın anta buzdum, yışka ağdı. “Selenga (nehri boyunca) aşağıya yürüyüp Karağan geçidinde, evini barkını orada bozdum, dağa tırmandılar.” (BK, D-37)

⁴ Akkula- “Manas” destanında baş kahraman Manas’ın atı.

- Kırg. oo-** : 1. eğilmek, sarkmak. *Akbar oop tüşüp kalbaganday kılıp kuyuşkandadı da, torunu koyo berdi.* "Akbar kuskunu sarkarak düşmeyecek şekilde bağladı ve doru atı serbest bıraktı."
2. yer değiştirmek. *Cerinen oogongo ceti cılı konuş cok.* "Yerini değiştirene yedi yıl mahal yok."
3. geçmek, yönelmek, dönmek. *Söz ölkö, front cagına oogondo, Andrey serpilip, çıyrıldı.* "Söz ülke, cepheye yöneldiği zaman Andrey silkinerek kuruldu." (KTTS, 466.s.)

Köktürkçe ağ- fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını yitirerek yukarıda örneklerle açıklanmış başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. ağdır- : yükseltmek, çıkartmak, tırmandırmak.

Yoşaru, at yete, yadağın, ıgaç tutunu ağturtum. "Yukarıya doğru, atları yedeğe alarak, ağaçlara tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım." (1T, K-1)

Kırg. oodur- : 1. eğmek, sarkıtmak. *Oodura tartıp saldı.* "Eğerek çekti."

2. yer değiştirmek.

3. geçirmek. *Özü cakka küç oodurup algan.* "Kuvveti kendi tarafına geçirmişti." (KOS, 2.c, 72.s.)

Köktürkçe ağdır- fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını yitirerek yukarıda örneklerle açıklanmış başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. aya- : korumak, himaye etmek.

Kül Tiginin altunun, kumüşin, ağışın, barımın dört bir yılķısın ayağma Tuyğut bu [...] begim tigin yügerü Tefiri bolça [...] taş bitidim. “Kül Tigin’in altınlarını, gümüşlerini, servetini, malını dört bin (attan oluşan) sürülerini koruyan Tuygut beyim prens yukarıda Tanrı olunca (... mezar) taşını yazdım.” (KT, G-B)

Kırg. aya- : 1. acımak. *Coo ayagan-caraluu.* Düşmana acıyan yaralanır.

Dinardı azır çoñ ene öz içinen ayadı. Dinar’a şimdi büyük annesi kendi içinden acıdı.

2. esirgemek, kıyamamak. *El çetine coo kelse, can ayagan ciyitpi!* “Halka düşman saldırırsa, canını kıyamayan da yiğit midir!” *Berem, berbey kantip koyoyun, Andreyden ayagan tamak kurusun.* “Vereceğim, nasıl vermeyeyim ki, Andrey’den esirgenen yemek yere batsın.” (KTTS, 73.s.)

Köktürkçe aya- fiili Kırgız Türkçesinde “korumak” anlamını yitirmiş ve yukarıda örneklerle açıklanmış anlamları kazanmıştır.

Kökt. kabış- : birleşmek, buluşmak.

Ol üç kağan ögleşip “Altun yış üze kabışalım!” têmış. “Bu üç kağan birbirine akıl danışıp “Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler. “ (1T, D-3)

“Üçegün kabışıp sülelim, edi yok kışalım!” têmış. “Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) tümüyle yok edelim!” demişler. (1T, D-4)

Tabğaç, Oğuz, Kıtanı, buçegü kabıssar kaltaçı biz. “Çinliler, Kıtaylar (ve) Oğuzlar, bu üçü birleşirlerse (biz) çaresiz kalırız. (1T, G-5)

Kırg. kooş- : yaklaşmak, yakın olmak. *Şarip cañı üydögülörgö da kooşo albadı.* “Şarip yeni evdekilere de yaklaştı.” (KTTS, 333.s.)

Köktürkçe kabış- “birleşmek, buluşmak” fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamından uzaklaşarak “yaklaşmak” anlamını kazanmıştır.

Kökt. okı- : çağırmak, davet etmek.
...a okıgalı kelti. “... davet etmek için geldiler.” (BK, D-28)

Kırg. oku- : 1. öğrenim görmek, eğitim almak. *Bir kündü beker ketirbey, bilim al, oku, baldarım.* “Çocuklarım, bir gününüzü bile boşa harcamadan eğitim alın, okuyun.”
2. yazılmış bir şeyi sesli olarak okuyarak veya göz atarak öğrenmek. *Gazeta, kitep okugandar da bar.* “Gazete, kitep okuyanlar da var.”
4. (şarkı, türkü veya şiir vb. için) sesli olarak veya ezgi ile söylemek. *Radçenko ünün biyik çıgarıp, ırdı da okup berdi.* “Radçenko yüksek sesle şiir de okudu.”
7. Kuran veya duayı herhangi bir amaçla açık veya gizli söylemek, üfürükçülük etmek. *Kuran okudu.* “Kuran okudu.” *Dua okudu.* “Dua okudu.” *Namaz okudu.* “Namaz okudu.”

Taranan metinlerden Köktürkçe okı- “çağırarak, davet etmek” fiiline ait tek örnek bulunmuştur. Etimolojik sözlüklerde de bu fiilin asıl anlamı “yüksek sesle seslenmek, davet etmek” anlamlarında geçmektedir. Günümüzdeki “okumak” anlamının sonradan kazanıldığı da belirtilmiştir (Clauson, 1972:79, Sevortyan, 1974:439-441). okı- fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını yitirmiş ve günümüzdeki “okumak” anlamını kazanmıştır.

Kökt. olurt- : tahta oturtmak, oturtmak, yerleştirmek.

Türük bodun atı küsi yoğ bolmazun tēyin, özümin ol Teñri қаған olurtdı. “Türk halkını adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttu.” (BK, D-21)

Қаған қаған olurtdum. “(Onu ben) Kapgan Kağan (olarak) tahta oturtum.” (2T, D-1)

Қаған inisi El Çor Tigin kelip, ulayu dört tigin kelip, Işbara Bilge Küli Çoruğ yoğlattı; bedizin bedizetti, olurttı. “Kağanın küçük kardeşi El Çor Tigin ve dört prens gelerek Işbara Bilge Küli Çor’a yas tuttular, heykelini yazdırıp yerleştirdiler. (KÇ, D-12)

Kırg. olturt-, oturt- : dikmek. *Ceñin caman oturtup koyuptu.* “Yenini kötü dikmiş.” (KOS, 2.c, 85.s.)

Köktürkçe olurt- “tahta oturtmak, oturtmak, yerleştirmek” fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamlarını kaybederek sadece “dikmek” anlamını kazanmıştır.

Kökt. tolğat- : acıtmak, ıstırap vermek, eza cefa etmek.

Beglerig bodunuğ yeme igidiñ; emgetmeñ tolğatmañ. "Beyleri (de), halkı da (iyi) besleyin; eza (ve) cefa etmeyin. (BK, K-13)

Kırg. tolgot- : (doğum yaparken) sancı çekmek. *Apendinin ayalı törömök bolup tolgoto baştağı.* Apendi'nin karısının doğum yapma zamanı gelerek sancı çekmeye başladı. (KTTS, 604.s; KOS, 2.c, 247.s.)

Köktürkçe tolğat- "acı çekmek, eza cefa etmek" fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını yitirerek "sancı çekmek" anlamını kazanmıştır.

Kökt. sök- : sökmek, geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak.

Süñüg batımı ıarığ söküpen, Kögmen yışığ toğa yorıp Kırkız bodunuğ uda basdım. "Mızrak batımı karı sökerek, Kögmen dağlarını aşip Kırgız halkını uykuda iken bastım." (BK, D-27)

At üze bintüre ıarığ sökdüm. "(Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm." (1T, K-1)

Kırg.sök- : 1. dikişi veya örgüyü çözmek.

2. (hayvanın) kaburgalarını parçalamak, ayırmak. *Manek cañı soyulgan koydun kabırgaların sögüp catkan.* "Manek daha yeni kesilmiş koyunun kaburgalarını ayırıyordu." (KTTS, 540.s.)

Köktürkçe sök- "sökmek " fiili Kırgız Türkçesinde "geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak" anlamını kaybetmiş ve yukarıda belirttiğimiz iki anlamı kazanmıştır.

Kökt. tutun- : tutunmak.

Yoķaru, at yete, yadağın, ıgaç tutunu ağturtum. “Yukarıya doğru, atları yedeğē alarak ağaçlara tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım.” (1T, K-1)

Kırg. tutun- : evlatlık edinmek. *Tuubasañ da eneke, tutunup meni bagıp al.* “Anneciğim doğurmazsan da, beni evlatlık edin.”

Köktürkçe *tutun-* “tutunmak” fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamından uzaklaşarak “evlatlık edinmek” anlamını kazanmıştır.

Kökt. tüzül- : anlaşmak, ilişkileri düzeltmek.

Bu yerde olurup Tabğaç bodun birle tüzültüm. “Bu yerde oturup Çin halkı ile (ilişkileri) düzelttim.” (BK, K-3)

Kırg. tüzül- : 1. oluşmak. *Komissiya tüzüldü.* “Komisyon oluştu.”

2. sağlanmak. *Cakşı şart tüzülgön.* “İyi bir koşul sağlanmış.”

Köktürkçe *tüzül-* “anlaşmak, ilişkileri düzeltmek” fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamlarını yitirerek yukarıda verilmiş olan başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. udi- : uyumak.

Kañımız eçimiz kazğanmış bodun atı küsi yoķ bolmazun téyin Türük bodun üçün tün udimadım, küntüz olurmadım. “Babamızın (ve) amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım.” (BK, D-22)

Ol sabıg eşidip tün udısıkim kelmedi, küntüz olursıkim kelmedi.
 “Bu haberi işitip gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi.” (1T, G-5)

Tün udımatı, küntüz olurmatı, kızıl kanım töküti, kara terim yügürti işig küçüg bertim ök. “Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmadan, kızıl kanımı akıtarak, kara terimi döktürerek hizmet ettim.” (2T, D-1)

- Kırg. uyu-** : 1. koyulaşmak, pıhtılaşmak. *Eñkeyip kolun körsöm alıp öydö, uyugan kan toluptur çengelime.* “Eğilerek elini yukarı kaldırıp baktığımda, avucum pıhtılaşmış kanla doldu.”
2. buram buram yükselmek. *Aldınan uyugan kalıñ çañ çıktı.* “Önünden buram buram yükselen yoğun toz çıktı.”
3. toplanmak, bir araya gelmek, kalabalık olmak. *Uluu suunun boyunda, uyugan koşun kol catat.* “Büyük nehrin kıyısında kalabalık asker ordusu bulunmaktadır.”
4. inanmak. *Kanıbektin aytkanına uyup turam.* “Kanıbek’in söylediklerine inanmaktayım.”
5. uyuşarak ağrımak. *Esen kıstıkkın demin çıkarıp, talıgansıp uyugan belin tüzödü.* “Esen sıkışan nefesini açıp, uyuşarak ağrıyan belini düzeltti.” (KTTS, 655.s; KOS, 2.c, 315.s.)

Köktürkçe udı- “uyumak” fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamını yitirerek yukarıda örneklerle açıklanmış olan anlamları kazanmıştır.

Kökt. ün- : çıkmak, tırmanmak; yükselmek, kalkmak
İdil aķın binip, oplayu tegip, sança ıdıp, topulu ünti. "dil kır atına binip, atılarak saldırıp, mızraklayarak gönderip, delerek çıktı."
 (KÇ, D-7)

Kırg. ön- : 1. bitmek. *Ak buuday ölbös üröndön önöt.* "Buğday ölmez tohumdan biter."
 2. gelişmek, çoğalmak, büyümek. *Alsız elek-östük, öndük, alp bolduk.* "Güçsüz idik, çoğaldık, geliştik (ve) güçlü olduk."
 3. bulunmak. *Kurgan ene, el kıdırat, önböyt artık eçteme.* "Zavallı ana halk arasını dolaşır, fakat fazla bir şey bulunmaz."

Köktürkçe ün- "çıkmak, tırmanmak, yükselmek, kalkmak" fiili Kırgız Türkçesinde asıl anlamlarını yitirerek başka anlamlar kazanmıştır.

Kökt. yoğla- : yas tutmak.

Bunça bodun kelipen sıgtamış, yoğlamış. "Bunca halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar." (BK, D-5)

Anın üçün bunça bodun kuburap yoğladı. Onun için bu kadar halk toplanıp yas tuttular. (KÇ, G-2)

TT. yokla- : 1. el ile dokunarak incelemek. *Hem kendimi, hem etrafımda gördüğüm eşyayı elimle yokladım.*
 2. bakmak, gözden geçirmek, kontrol etmek.
 3. durum, bilgi, niyet vb.yi belirlemeye veya anlamaya çalışmak.
Kalbimi ne zaman yokladım, ona dair bir iz bulamadım.

4. ziyaret veya sağlığını sormak amacıyla birine gitmek. *Beni arada bir yoklayın ve sormadan bana gelin!*
5. ara sıra etkisini göstermek. *İlaç aldığım halde ağrılarım yinir beni yokluyor.*
6. aramak, araştırmak. *Odaların köşe bucağını yoklamaya başladılar.*

Köktürkçe yogla- "yas tutmak " fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamından uzaklaşarak başka anlamlarda kullanılmaktadır.

Kökt. yon- : 1. yürümek.

Ol yılka Türgiş tapa Altun yışığ aşı Ertiş ügüzüg keçe yorıdım. "O yıl Türgişlere doğru Altay dağlarını aşarak (ve) İrtiş ırmağını geçerek yürüdüm." (BK, D-27)

Kök Öngüg yoğuru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim. "Gök Öng (ırmağını) geçerek ordu ile yürüyüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim." (BK, G-D)

Süñüg batımı qarığ söküp en Kögmen yışığ toğa yorıp Kırkız bodunuğ uda basdımız. "Mızrak batımı karı söküp, Kögmen dağlarını aşarak yürüyüp, Kırgız halkını uykuda iken bastık." (KT, D-35)

2. ordu ile sefere çıkmak;

Taşra yorıyur tēyin kü eşidip balıkdaki tağıkmış, tağdaki inmiş, tirilip yetmiş er bolmış. "(İlteriş) baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar." (KT, D-12)

Sabı anteg: "Öngdün қағанару сү yorılım" tēmiş, "Yorımasar, bizni, қағанı alp ērmış, ayğuçısı bilge ērmış, қаған neng ērser

bizni ölürteçik ök” *temiş*. “Sözleri şöyle idi: “Doğu kağanına karşı sefer edelim” demiş, “Sefer etmezsek, bizi, kağanı cesur imiş, sözcüsü akıllı imiş, ne zaman olsa bizi mutlak öldürecek” demiş.” (1T, K-5)

Teñriken eýln anta yorımış, işig küçin bérmiş érti. “Dindar hakan ardı sıra orada sefer etmiş, işini gücünü vermiş idi.” (O, 5)

3. ilerlemek, gelişmek.

Türk Sir bodun, yerinte idi yorımazun. “Türk Sir halkı, ülkesünde, asla gelişmesin.” (1T, G-4)

- Kırg. cür-** : 1. (araba, gemi vb. için) bir yere veya yöne doğru gitmek. *Cürüp baratkan parahoddun tütünü*. “Gitmekte olan geminin dumanı.”
2. esmek. *Kök betine cıldız caynap, sıdırım şamal cürdü*. “Gök yüzüne yıldızlar çıkıp, hafif rüzgar esti.”
3. belli bir yerde bulunmak, gün geçirmek, yaşamak, kalmak. *Bazarda cürgön ele*. “Pazarda gün geçiriyordu.” *Şaarda cürgön*. “Şehirde yaşıyordu.”
4. birisinin altında çalışmak, hizmet etmek. *Neçen cıl kızmatın kılıp, malay cürdük*. “Nice yıllar işini yapıp, hizmetçi olarak çalıştık.”
5. satranç vb. oyunlarda sırası gelince oynamak.
6. faaliyette olmak, işlemek, geçerli olmak. *Cürüp turgan zakondor*. “İşlemekte olan kanunlar.”
7. olmak. *Sabak cürüp catat*. “Ders oluyor.”
8. sevgili olmak, çıkmak. *Eköö kaçantın beri cürö başatşıptır?* “İkisi ne zamandan beri çıkmaya başlamışlar?”
9. yardımcı fiil olarak sürerlik bildirir. *Şaarda okup cüröt*. “Şehirde okuyor.” *Künügö kelip cüröt*. “Her gün geliyor.”

Köktürkçe yor- fiili Kırgız Türkçesinde “yürümek” anlamını kaybederek başka anlamlar kazanmıştır.

b. Türkiye Türkçesinde Başka Anlama Geçiş

Kökt. alk- : bitirmek, tamamlamak

Barkın, bedizin bitig taşın Biçin yılğa, yitinç ay yiti otuzğa kop alkdımız. “Türbesini, resimlerini-heykellerini (ve) kitabe taşını Maymun yılında, yedinci ayın yirmi yedisinde hep bitirdik.” (KT, K-D)

TT. alk- : yok etmek, tüketmek. (DS, 223.s.)

Köktürkçe alk- fiili Türkiye Türkçesi yazı dilinde yaşamamakta, fakat Türkiye’de Manisa ağzında bu fiil yaşamakta ve Köktürkçedeki asıl anlamından uzaklaşarak başka anlam kazanmıştır.

Kökt. basın- : yenilmek, ezilmek.

“Üküş teyin neke kırkır biz? Az teyin ne basınalım? Tegelim!” *tidim.* “(Düşman) çok diye niye korkuyoruz? Azız diye niye yenilelim? Saldıralım!” dedim.” (2T, B-4)

TT. basıl- : basmak işine konu olmak veya basmak işi yapmak. *Basım evinde dizilip basılan dergi için sadece elli lira alır.*

Taranan metinlerden Köktürkçe basın- fiiline ait tek örnek bulunmuştur. Bu fiil Köktürkçede “(genel olarak) ezilmek, yenilmek” anlamlarında kullanılırken Türkiye Türkçesinde asıl anlamından tamamen farklı bir anlam, “yayınlanmak” anlamını kazanmıştır.

Kökt. igid- (igit-) : beslemek, bakmak, doyurmak.

Olurupan Türuk bodunuğ yiçe itdi, yiçe igitti. “(Tahta) oturup Türk halkını yeniden düzenledi (ve) yeniden besleyip doyurdu.” (BK, D-14)

Anta kisre, Teñri yarlıkazu, kutum bar üçün, ülügüm bar üçün, ölteçi bodunuğ tırgürü igittim. “Ondan sonra, Tanrı esirgesin, ilahi lütfüm olduğu için, kismetim olduğu için, ölecek halkı diriltilip doyurdum.” (KT, D-29)

İğar oğlanıñızda, taygunuñızda yegdi igidür értigiz. “(Halkınızı) değerli evladınızdan, tay (gibi) oğullarınızdan daha iyi besliyor idiniz.” (KT, G-D)

Türuk Bilge Kağan, Türuk Sir bodunuğ, Oğuz bodunuğ igidü olurur. “Türk Bilge Kağan, Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturuyor.” (2T, K-4)

TT. eği-

1. birinin akla uygun, fiziksel ve moral gelişmesi üzerine etki yapacak çeşitli davranış yatkınlıkları, bilgi ve görgü aşılayarak, önceden tespit edilmiş amaçlara göre onun belirli bir yönde gelişmesini sağlamak, terbiye etmek. *Çocukları eğitmek.*
2. (hayvan için) istenilen davranışları yapabilecek biçimde yetiştirmek. (TS, 677.s.)

Köktürkçe *igid-* (*igit-*) “beslemek, bakmak, doyurmak” fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamın kaybetmiş ve “terbiye etmek, yetiştirmek” anlamlarını kazanmıştır.

Kökt. kötür- : kaldırmak, yükseltmek.

Türük bodun yoḡ bolmazun tēyin, bodun bolḡun tēyin, ḡañım İleriş Ḳaḡanıḡ öḡüm İlbiḡe Ḳatunuḡ teñri töpüsinte tutup yügerü kötürti erinḡ. “Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İleriş Hakanı (ve) annem İlbiḡe Hatun’u göḡün tepesinde tutup (daha) yukarı kaldırdılar şüphesiz.” (BK, D-10)

Türük bodun atı küsi yoḡ bolmazun tēyin ḡañım Ḳaḡanıḡ, öḡüm Ḳatunuḡ kötürüḡme Teñri, il berigme Teñri, Türük bodun atı küsi yoḡ bolmazun tēyin, özümin ol Teñri ḡaḡan olurtdı. “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam Hakanı, annem Hatun’u yücelten Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttı. (KT, D-25)

- TT. götür-** : 1. (-i, -den, -e) taşımak, ulaştırmak veya koymak. *Birinden birine mektup götürmek. Haber götürmek. Hamalın biri, sırtına koca bir ayna vurmuş, götürüyordu.*
2. (-i, -e) bir kimseyi bir yere kadar yanında yürütmek.
3. bir şeyi yakından uzaḡa götürmek.
4. (-i) yerinden ayırıp uzaḡa atmak veya yok etmek. *Bir mermi bacaḡını götürdü. Duvarı su götürdü.*
5. (-i) öldürmek. *Hastalık çok insan götürdü.*
6. (-i) dâyanmak, katlanmak, tahammül etmek.

7. (-i, -e) birinin yanında yürüyüp ona bir yere kadar arkadaşlık etmek. *Beni evime kadar götürdü.*
8. bir sonuca vardirmek. *Bitirmeden şunu da söyleyeyim, ahlaka, gerçek ahlaka götüren başlıca yollardan biri de aşktır.*
9. güvenlik görevlileri tarafından yakalanmak. *Onu evinden alıp götürmüşler.*
10. mec. kaybolmasına, yok olmasına yol açmak.
11. yok olmasına sebep olmak, ifna etmek. *Eksiler artıları götürdü.*
12. argo. tümüyle sahip olmak. (TS, 881.s.)

Köktürkçe kötür- "kaldırmak, yükseltmek" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamından uzaklaşarak yukarıda örneklerle açıklanmış olan başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. kubura- : toplanmak, bir araya gelmek.

Anın için bunça bodun kuburap yoğladı. "Onun için bu kadar halk toplanıp yas tuttular." (KÇ, G-2)

TT. kavra- : 1. (-i) elle sıkıca tutmak. *Üstüne bol zencefil ektirdiğim salep fincanını iki elimle kavramıştım. Çocuğu koltuk altlarından kavrayıp kaldırdı.*

2. mec. her yönünü anlamak, iyice anlamak, tam anlamak. *Insanoğlu gerçeğin bir parçasını kavradı mı, bütününü kavradığı düşünce kapılır. Sıcaktan o kadar bunalmıştık ki uğuldayan kulaklarımız, eski usul sac kapıya asılı iri çingırağın sesini kavrayamadı.* (TS, 1244.s.)

Kökt. kubran- : toplanmak.

İda taşda kalmış kubranıp yeti yüz boltı. "Dağda kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kiş) oldu." (1T, B-4)

TT. kavran- : kavranmak işi yapılmak. (TS, 1244.s.)

Kökt. kubrat- : derlemek, toplamak.

Kağan olurun yok çıganı bodunuğ kop kubrattım. "Tahta oturup yoksul (ve) fakir halkı hep derleyip topladım." (BK, K-7)

İlgerü kırıgaru sülep tirmiş kubratmış. "Doğuya (ve) batıya sefer edip (adam) toplamış (ve) yığmış." (KT, D-12)

TT. kavrat- : kavramasını sağlamak. (TS, 1244.s.)

Köktürkçe kubura-, kubran- "toplanmak, bir araya gelmek", kubrat- "derlemek, toplamak" fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını yitirerek yukarıda örneklerle açıklanmış olan başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. töri-, törü- : yaratılmak, doğmak.

Öd Teñri aysar kişi oğlu kop ölgeli törimiş. "Zaman Tanrısı (öyle) buyurunca insanoğlu hep ölümlü yaratılmış." (KT, K-10)

TT. türe- : 1. oluşmak, ortaya çıkmak, meydana çıkmak, parçalanıp çoğalmak. *Halide Hanım'ın hikayesinden sonra türeyen bugünkü Turan lokantaları, Turan berberleri, Turan ocakları bütün payitahtı sarmış.*

2. gr. (bir kökten) çıkmak.

Köktürkçe “doğmak, yaratılmak” anlamlarındaki töri-, törü- fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamlarını yitirerek yukarıda verilmiş olan başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. ud- : takip etmek, kovalamak, sürmek.

Tarduş Şadra udı yanîydımız. “Tarduş Şad’a doğru kovalayarak bozguna uğrattık.” (2T, B-6)

TT. uy-

: 1. ölçüleri birbirini tutmak. *Ayakkabı ayağına iyi uydu.*

2. renk, biçim vb. yönünden birbirini tutmak, uygun düşmek. *Kravat ceketine uymuş.*

3. zevke, anlayışa uygun düşmek. *Sizin tutumunuz bizim görev anlayışımıza uyuyor.*

4. bir inanca, bir anlayışa, bir duruma veya egemen bir güce uygun davranışta bulunmak. *Şu acaip sevdaları bırak, muhite uy, zamana uy, hayatını mükemmel kazanırsın.*

5. bağlı kalmak, tabi olmak. *birtakım kayıt ve şartlara uymak zorundaydı.*

6. uygun düşmek, münasip olmak. *Her cihette birbirine uyacak kadın erkek bulmak dünyada kabil değildir.* (TS, 2294.s.)

Köktürkçe ud- “takip etmek, kovalamak, sürmek” fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını yitirerek yukarıda örneklerle açıklanmış olan başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. üz- : kırmak, koparmak, kesmek.

Yuyka erkli topulğalı uçuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz; yuyka, kalın bolsar topulğuluş alp érmış, yinçge yoğun bolsar üzgölük alp érmış. “(Bir şey) yufka iken (onu) delmek kolay imiş, ince olanı (da) kırmak kolay; yufka, kalın olursa (onu) delmek zor imiş, ince yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş.” (1T, G-6, 7)

TT. üz- : 1. üzüntü vermek. *Hayal içinde yüzen insanlar etrafındakileri üzerler. Onu biraz üzerim, ama zekasına da bayılırım.*

2. bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak. *Zaten semersiz hoşuma gitmiyordu, odunlar eşeğin sırtını üzüyordu.*

Köktürkçe üz- fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamını yitirerek yukarıda örneklerle açıklanmış başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. una- : doğru bulmak, onaylamak, tasvip etmek.

Apa Tarğanıgaru içre sab ıdmış: “Bilge Tunyukuk anıyığ ol, üz ol. Sü yorılım, tedeçi. Unamañ!” “Apa Tarkan’a (ise) gizli mesaj göndermiş: “Bilge Tunyukuk, aksi mizaçlıdır, öfkeliidir. Orduyu sevk edelim, diyecektir. Kabul etmeyin!” (1T, K-11)

TT. una- : 1. saymak, değer vermek, önem vermek.

2. anlamak. (DS, 4039.s.)

Köktürkçe una- fiili Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmasa da, Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır. Fakat Anadolu ağızlarında asıl anlamından uzaklaşarak başka anlamlar kazanmıştır.

Kökt. yan- : dönmek.

Men özüm kağan olurtuğuma, yir sayu barmış bodun, ölü yitü, yadağın yalañın yana kelti. “Ben kendim hükümdar olduğumda, her yere gitmiş olan halk , öle yite, yayan yapıldak dönüp geldi.” (KT, D-28)

ƘırƘızda yanımız. “Kırgızlardan döndük.” (1T, K-5)

Yanığma yağığ kelürür ertim. “Dönen düşmanı (geri) getirirdim.” (2T, D-3)

- TT. yan-** : 1. birleşiminde karbon bulunan maddeler, ısı ve ışık yayarak kül durumuna geçip yok olmak. *Yanan ormanların yerine yeni orman yetiştirilir.*
2. ateş durumuna geçmek, tutuşmak. *Kömür yandı. Ocaktaki odun yandı.*
3. ısı, ışık veren bir konuma geçmek. *Gece oldu, ışıklar yandı, yatsı vakti geldi.*
4. bütünü veya bir bölümü ateş veya sıcaklığın etkisi ile bozulmak, kömür durumuna geçmek. *Yemek yandı. Ekmek yandı.*
5. ısı etkisiyle vücudun bir yanı yara olmak, kızarmak veya rengi koyulaşmak. *Ateşe dokundu, eli yandı. Güneşten kolları yandı.*
6. (vücut veya nesneler için) ısı artmak. *Ateşler içinde, günlerce titreyerek yanar. Odamız yaz günleri çinkodan damın altında yanar durur.*
7. parlamak, parıldamak. *Birkaç batarya top, kızgın güneş altında pırl pırl yanıyor.*
8. birtakım etkenlerin etkisiyle işe yaramaz duruma gelmek *Kumaş boyadan yanmış. Ekinler dondan yanmış.*

9. yanık acısına benzer bir acı duymak. *Boğazım yanıyor. Biberden ağzım yandı.*
10. *mec. çok üzölmek. Herife bir tokat, yahut bir yumruk yerleştiremediğine bile yandı durdu. O günler yandık. Günlerce, haftalarca, üstümüze memleket yıkılmış gibi bir can bunaltısı içinde kıvrandık.*
11. *mec. çok sevmek, büyük bir aşk ile sevmek.*
12. *mec. hükümsüz kalmak, değerini yitirmek. Vaktinde değıştirilmeyen kâğıt paralar yandı.*
13. *mec. zarara, kötölüğe uğramak. Benden iyi bilirsin ya, adamın sırtında damgası oldu mu yandı, hiçbir yerde barınamaz artık. Maazallah, birimize kitaptan rastgele bir şey soracak olsa, yandığımız gündü.*
14. *mec. (çocuk oyunlarında) oyun dışı olmak.*
15. *mec. bir bir sıralamak, dile getirmek, dert dökmek, anlatmak. Yazı yazmak, hayatımı anlatmak, kalbimi dökmek ihtiyacıyla yanıyorum. Her kime derdim yanarım / Yana yana gez derler.*
16. *kendini göstermek, çabalamak. Çocuklar, kendilerini beğendirmek için yanıyorlar. (TS, 2385-2386.s.)*

Köktürkçe yan- fiili Türkiye Türkçesinde asıl anlamı olan “dönmek” anlamını kaybetmiş ve yukarıda örneklerle açıklanmış olan başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. yazukla- hata etmek, suç işlemek.

*“İgideyin” tiyin sağıntım bodun yazukla [.....
biry e Tabğaçda atı küsi yok boltı. “Besleyip doyurayım” diye*

düşündüm... halk ... günah ... güneyde Çin'de adı sanı yok oldu.”
(BK, D-36)

TT. yazıkla- : acımak, üzülmek. (DS, 4217.s.)

Taranan metinlerden Köktürkçe yazukla- “hata etmek, suç işlemek” fiiline ait tek örnek bulunmuştur. Bu fiil Türkiye Türkçesinde yaşamamakta⁵, fakat Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. yazukla- fiili Türkiye Türkçesi ağızlarında asıl anlamından uzaklaşarak “acımak, üzülmek” anlamını kazanmıştır.

Kökt. yel- : (atı) dört nala sürmek, koşturmak

Buñadıp kağan “Yelü kör” temiş. “Sıkılıp kağan “Sürün atları” demiş.” (1T, K-2)

Kün yeme tün yeme yelü bardımız. “Gece gündüz dört nala gittik.” (1T, K-3)

TT. yel- : *hık.* aceleyle, telaşla koşmak. (TS, 2427.s.)

Köktürkçe yel- “atı dört nala sürmek” fiili Türkiye Türkçesinde bu anlamını yitirmiş ve “aceleyle, telaşla koşmak” anlamına geçmiştir.

Kökt. yeltür- : akın ettirmek, koşturmak.

⁵ Fakat fiilin kökü olan **yazık** kelimesi yaşamaktadır.

Teñri yarlıķazu, bu Türük bodun ara yarlıķlıķ yaķıķ yeltrmedim, tgnlķ atıķ yķrtmedim. “Tanrı esirgesin, bu Türk halkı iķinde zırhlı düşmanların akınına imkan vermedim, (kuyruķu) dķml (düşman) atlarını koşturmadım.” (2T, D-4)

TT. yeldir- : *hlk.* aceleyle koşturmak, koşturmak. (TS, 2425.s.)

Kktrkķe yeltür- “akın ettirmek, koşturmak” fiili Türkiye Trkķesinde “aceleyle koşturmak, koşturmak” anlamına geķmiştir.

c. Kırgız Trkķesi ve Türkiye Trkķesinde Başıka Anlama Geķişı

Kökt. akıt- : 1. bırakmak.

Kl Tigin ebıķ başılayu akıttımız. “Kl Tigin’i karargahın başında bıraktık.” (KT, K-8)

2. akın etmek, akın ettirmek.

Tn akıtdımız. “Geceleri akın ettik.” (1T, K-11)

Kırg. aķız- : akıtmak, akmasını saķlamak. (KOS, 1.c, 20.s.)

TT. akıt- : akmasını saķlamak, akmasına yol aķmak, dökmek. (TS, 60.s.)

Kktrkķe akıt- fiili hem Kırgız Trkķesi, hem de Türkiye Trkķesinde asıl anlamlarını yitirerek başıka anlamlar kazanmıştır.

Kökt. asın- : tırmanmak.

Asınğalı tüşürtümüz. "Tırmanmak için (askerleri atlardan) indiriyorduk." (1T, K-3)

Kırg. asıl- : 1. asılarak ölmek. Asılsañ, asıl cıgaçka asıl. "Asılarak ölecekse asıl ağaca asıl."

2. birisine asılmak, peşini bırakmamak. Asılğan uuru almayınca koyboyt. "Asılan hırsız mutlaka alacaktır." Maga asılba. "Beni rahat bırak." (KTTS, 66.s.)

TT. asıl- : 1. (-e) asmak işi yapılmak veya asmak işine konu olmak. Yan yana asılmış aynı boyda tablolar gördük.

2. bir yere tutunup sarmak.

3. tutup çekmek. Çocuk annesinin eteğine asıldı.

4. bir şey isterken karşısındaki tedirgin edecek derecede ileri gitmek üstelemek, ısrar etmek.

5. hızla eline almak. Hemen küreklere asıldı.

6. boynuna ip geçirip sallandırılarak öldürülmek, idam edilmek.

7. karşı cinsin ilgisini çekmek için çarpıcı davranışlarda bulunmak.

Bir kıza asılmak.

8. ısrarla üzerine gitmek, sonuna kadar mücadele etmek. Bir işe asılmak. (TS, 143.s.)

Köktürkçe asın- "tırmanmak" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamını kaybederek yukarıda açıklanmış olan başka anlamları kazanmıştır.

Kökt. bulğa- : ortalığı karıştırmak, düzeni bozmak.

Beş Balıkda tört süñüş süñüşdükde Küli Çor oplayu tegip bulğayu Tabğaçka bunça süñüşüp alpin erdemin üçün kü bunça tutdı. "Beş Balık'da dört savaş gerçekleştirdikten (sonra) Küli Çor atılarak saldırıp düzenini bozduğu Çin'e karşı bu kadar savaştığı, cesurluğu ve yiğitliği için bunca şöhrete sahip oldu." (KÇ, B-11)

Kırg. bulga- : 1. kirletmek, pisletmek. *Ötügü caman tördü bulgayt, oozu caman eldi bulgayt.* "Çizmesi pis olan baş köşeyi kirletir, ağız pis olan halkı kirletir."

2. (gururunu, namusunu) lekelemek. *Al caman kılığı menen atasının atın bulgadı.* "O, bu kötü davranışlarıyla babasının adını lekeledi." (KTTS, 118.s.)

TT. bula- : 1. bir nesnenin her yanını bir şeye değdirerek üstünü onunla kaplamak, bir nesneyi başka bir maddeye batırmak. *Balığı una bulamak.*

2. (-i) kirletmek. *Çocuk üstünü başını çamura bulamış.* (TS, 353.s.)

Köktürkçe bulğa- "ortalığı karıştırmak, düzeni bozmak" fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde asıl anlamından uzaklaşarak başka anlamlar kazanmıştır.

Kökt. sağın- : düşünmek, kaygılanmak.

Türük begler bodun ança sağınıñ, ança biliñ. "Türk beyleri (ve) halkı şöylece düşünün (ve) şöylece bilin." (BK, D-33)

Eki Şad ulayu iniygünüm, oğlanım, beglerim bodunum közi kaşı yablaq boltaçı tēp sakıntı. “İki Şad başta olmak üzere kardeşlerimin, oğullarımın, beylerimin (ve) halkımın gözleri, kaşları berbat olacak diye kaygılandım.” (KT, K-11)

Toruş būqalı semiz būqalı ıraşda bilser, semiz būqa, toruş buqa tēyin bilmez ērmiş tēyin ança sakıntı. “(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş diye öylece düşündüm.” (1T, B-6)

Kırg. sagın- : özlemek, özlem duymak. *Kurbular, köptön beri Capardın sozolontup ırdaganın sagındık. “Arkadaşlar, uzun zamandan beri Capar’ın içtenlikle şarkı söyleyişini özledik.”*

Sagingan teñtuştarıma uçuraştım. “Özlediğim arkadaşlarımla selamlaşarak görüştüm.”

TT. sakın- : 1. herhangi bir korku veya düşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak, içtinap etmek. *Günahtan sakınmak. Gençliğinde gerçekten delifişek, gözünü daldan budaktan sakınmaz bir aşkermiş.*

2. olabileceği düşünülen kötülöklere karşı önlemler almak. *Hastalıktan sakınmak. Soğuktan sakınmak. Bir insanı, yanında uşak gibi kullandıracak her işten sakın.*

3. korumak, esirgemek, gözetmek. *Kendini tramvay ve otomobil tehlikelerinden sakınarak yürüdü.*

Köktürkçe sakın- fiili hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde “düşünmek, kaygılanmak” anlamını yitirerek başka anlamlar kazanmıştır.

Kökt. urtur- : hakkettirmek, taş üzerine yazdırtmak.

Taş tokıtdım, köñülteki sabımın urturtum. “Ebedi taş kazdırtım, (üzerine) gönlümdeki sözlerimi hakkettirdim.” (BK, K-14)

Añar adınçığ barķ yaraturtum; için taşın adınçığ bediz urturtum. “Onlara olağanüstü bir türbe yaptırtım; içine (ve) dışına olağanüstü resim ve heykeller hakkettirdim.” (KT, G-12)

Beñgü taşığ urturtum. “Ebedi taşı hakkettirdim.” (O, ek-3)

Kırg. urdur- : dövdürmek. *Urgan kişi döñ menen, urdurğan kişi col menen.*

“Döven kişi tepeden, dövdüren kişi yoldan gider.” Sooronbay

Erkinbaydın uulun urdurğan eken, al üyünö barıp ölüptür.

“Sooronbay Erkinbay’ın oğlunu dövdürmüş, o da evine varınca ölmüş”.

TT. vurdur- : vurmasına yol açmak. *Hafif sesli bütün aletleri susturup davulu sabaha kadar vurdurmak istiyorum.*

Köktürkçe urtur- < ur-tur- fiili sadece “hakkettirmek, taş üzerine yazdırtmak” anlamında kullanılmış bir fiildir. Kırgız Türkçesinde “dövdürmek” anlamı bulunmakta, Türkiye Türkçesinde ise “vurmasına yol açmak, bir şeye vurdurmak” anlamında geçmekte ve aslından tamamen farklı anlamlar kazanmıştır.

B. ANLAM DEĞİŞMESİNE UĞRAMAYAN FİİLLER

a. Kırgız Türkçesinde Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller

Kökt. <i>abla-</i> "avlamak"	Kırg. <i>uula-</i>
Kökt. <i>ağrı-</i> "ağrılamak, hastalanmak"	Kırg. <i>ooru-</i>
Kökt. <i>kışla-</i> "kışlamak, kışı geçirmek"	Kırg. <i>kışta-</i>
Kökt. <i>kigür-</i> "girdirmek, sokmak"	Kırg. <i>kiyir-</i>
Kökt. <i>ökün-</i> "pişman olmak, üzülme"	Kırg. <i>ökün-</i>
Kökt. <i>sığta-</i> "ağlamak, yas tutmak"	Kırg. <i>sıkta-</i>
Kökt. <i>tıd-</i> "engel olmak, tutmak"	Kırg. <i>tıy-</i>
Kökt. <i>tıñla-</i> "dinlemek"	Kırg. <i>tıñda-</i>
Kökt. <i>tor-</i> "açlıktan ölmek"	Kırg. <i>tor-u-k</i>
Kökt. <i>töri-, törü-</i> "yaratılmak, doğmak"	Kırg. <i>törö-l-</i>
Kökt. <i>tut-</i> "tutmak, yakalamak"	Kırg. <i>tut-</i>
Kökt. <i>tutuz-</i> "tutturmak, yakalatmak"	Kırg. <i>tutkuz-</i>
Kökt. <i>tuy-</i> "duymak, hissetmek"	Kırg. <i>tuy-</i>
Kökt. <i>una-</i> "doğru bulmak, onaylamak"	Kırg. <i>ina-</i>
Kökt. <i>üz-</i> "kırmak, koparmak, kesmek"	Kırg. <i>üz-</i>
Kökt. <i>yağut-</i> "yaklaştırmak"	Kırg. <i>cuut-</i>
Kökt. <i>*yaz-ı-n-</i> "yanılmak, hata etmek"	Kırg. <i>caz-</i>
Kökt. <i>yeltür-</i> "akın ettirmek, koşturmak"	Kırg. <i>celdir-</i>
Kökt. <i>yugur-</i> "yoğurmak"	Kırg. <i>cuur-</i>

b. Türkiye Türkçesinde Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller

Kökt. <i>eb-</i> "acele etmek"	TT. <i>iv-</i>
Kökt. <i>élet-, élt-</i> "iletmek, götürmek"	TT. <i>ilet-</i>

Kökt. <i>ir-</i> “ermek, erişmek”	TT. <i>er-</i>
Kökt. <i>irtür-</i> “erdirmek”	TT. <i>erdır-</i>
Kökt. <i>karı-</i> “yaşlanmak”	TT. <i>karı-</i>
Kökt. <i>kazgan-</i> “kazanmak, fethetmek”	TT. <i>kazan-</i>
Kökt. <i>olurt-</i> “oturtmak”	TT. <i>oturt-</i>
Kökt. <i>ög-</i> “övmek”	TT. <i>öv-</i>
Kökt. <i>ögtür-</i> “övdürmek”	TT. <i>övdür-</i>
Kökt. <i>ötle-</i> “öğüt vermek”	TT. <i>ötle-</i>
Kökt. <i>sözleş-</i> “sözleşmek, konuşmak”	TT. <i>sözleş-</i>
Kökt. <i>tez-</i> “kaçmak”	TT. <i>tez-</i>
Kökt. <i>tuşul-</i> “rast gelmek”	TT. <i>tuşul-</i>
Kökt. <i>yara-</i> “yaramak, uygun olmak”	TT. <i>yara-</i>

c. Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller

Kökt. <i>aç-</i> “acıkmak”	Kırg. <i>aç-, aç-ı-k-</i>	TT. <i>ac-ı-k-</i>
Kökt. <i>altız-</i> “aldırmak”	Kırg. <i>aldır-</i>	TT. <i>aldır-</i>
Kökt. <i>atla-t-</i> “ata bindirmek”	Kırg. <i>atta-n-dır-</i>	TT. <i>atla-n-dır-</i>
Kökt. <i>ba-</i> “bağlamak”	Kırg. <i>ba-y-la-</i>	TT. <i>ba-ğ-la-</i>
Kökt. <i>başla-</i> “başında olmak”	Kırg. <i>başta-</i>	TT. <i>başla-</i>
Kökt. <i>bedizet-</i> “süsletmek”	Kırg. <i>bezet-</i>	TT. <i>bezet-</i>
Kökt. <i>bintür-</i> “bindirmek”	Kırg. <i>mingiz-</i>	TT. <i>bindir-</i>
Kökt. <i>boğuzlan-</i> “boğazlanmak”	Kırg. <i>muuzdal-</i>	TT. <i>boğazlan-</i>
Kökt. <i>buñad-</i> “sıkılmak”	Kırg. <i>muñay-</i>	TT. <i>bunal-</i>
Kökt. <i>ebir-</i> “evirmek”	Kırg. <i>üyür-</i>	TT. <i>evir-</i>
Kökt. <i>ér-</i> “olmak”	Kırg. <i>e-, i-</i>	TT. <i>i-</i>
Kökt. <i>eşid-</i> “işitmek, duymak”	Kırg. <i>eşit-</i>	TT. <i>işit-</i>

Kökt. <i>kelür-</i> "getirmek"	Kırg. <i>keltir-</i>	TT. <i>getir-</i>
Kökt. <i>kir-</i> "girmek, tabi olmak"	Kırg. <i>kir-</i>	TT. <i>gir-</i>
Kökt. <i>kıd-</i> "kıymak, öldürmek"	Kırg. <i>kıy-</i>	TT. <i>kıy-</i>
Kökt. <i>kıl-</i> "kılmak, yapmak"	Kırg. <i>kıl-</i>	TT. <i>kıl-</i>
Kökt. <i>kılıçla-</i> "kılıçla öldürmek"	Kırg. <i>kılıçta-</i>	TT. <i>kılıçla-</i>
Kökt. <i>korķ-</i> "korkmak"	Kırg. <i>kork-</i>	TT. <i>kork-</i>
Kökt. <i>küzed-</i> "korumak"	Kırg. <i>küzöt-</i>	TT. <i>gözet-</i>
Kökt. <i>ol-</i> "olmak, var olmak"	Kırg. <i>bol-</i>	TT. <i>ol-</i>
Kökt. <i>oz-</i> "öne geçmek"	Kırg. <i>oz-</i>	TT. <i>oz-</i>
Kökt. <i>ötün-</i> "rica etmek"	Kırg. <i>ötün-</i>	TT. <i>ötün-</i>
Kökt. <i>sebin-</i> "sevinmek"	Kırg. <i>süyün-</i>	TT. <i>sevin-</i>
Kökt. <i>sı-</i> "kırmak"	Kırg. <i>sı-n-dır-</i>	TT. <i>sı-</i>
Kökt. <i>tê-</i> "demek, söylemek"	Kırg. <i>de-</i>	TT. <i>de-</i>
Kökt. <i>teg-ür-</i> "değdirmek"	Kırg. <i>tiydir-</i>	TT. <i>değdir-</i>
Kökt. <i>telin-</i> "delinmek"	Kırg. <i>teşil-</i>	TT. <i>delin-</i>
Kökt. <i>têr-</i> "toplamak"	Kırg. <i>ter-</i>	TT. <i>der-</i>
Kökt. <i>têril-</i> "toplanmak"	Kırg. <i>teril-</i>	TT. <i>deril-</i>
Kökt. <i>tik-</i> "dikmek"	Kırg. <i>tik-</i>	TT. <i>dik-</i>
Kökt. <i>tile-</i> "istemek"	Kırg. <i>tile-</i>	TT. <i>dile-</i>
Kökt. <i>tir-</i> "dirilmek, yaşamak"	Kırg. <i>*tir-i-l-</i>	TT. <i>*dir-i-l-</i>
Kökt. <i>tiril-</i> "dirilmek"	Kırg. <i>tiril-</i>	TT. <i>diril-</i>
Kökt. <i>tod-</i> "doymak"	Kırg. <i>toy-</i>	TT. <i>doy-</i>
Kökt. <i>toķı-</i> "vurmak, dövmek"	Kırg. <i>*tok-mok-to-</i>	TT. <i>*tok-mak</i>
Kökt. <i>tu-</i> "kapanmak"	Kırg. <i>*tu-man</i>	TT. <i>*du-man</i>
Kökt. <i>tutun-</i> "tutunmak"	Kırg. <i>tutun-</i>	TT. <i>tutun-</i>
Kökt. <i>tüke-</i> "bitirmek"	Kırg. <i>tügö-t-</i>	TT. <i>tüke-t-</i>
Kökt. <i>yanŷ-</i> "yaymak"	Kırg. <i>cay-</i>	TT. <i>yay-</i>
Kökt. <i>yañıl-</i> "hata etmek"	Kırg. <i>cañıl-</i>	TT. <i>yanıl-</i>
Kökt. <i>yarat-</i> "yaratmak"	Kırg. <i>carat-</i>	TT. <i>yarat-</i>

Kökt. <i>yaşa-</i> “yaşamak”	Kırg. <i>caşa-</i>	TT. <i>yaşa-</i>
Kökt. <i>yet-</i> “yedmek”	Kırg. <i>*ceŋ-e-le-</i>	TT. <i>yed-</i>
Kökt. <i>yıǵ-</i> “yıǵmak”	Kırg. <i>cıy-</i>	TT. <i>yıǵ-</i>
Kökt. <i>yit-</i> “yitmek”	Kırg. <i>cit-</i>	TT. <i>yit-</i>
Kökt. <i>yitür-</i> “yitirmek”	Kırg. <i>citir-</i>	TT. <i>yitir-</i>
Kökt. <i>yükün-</i> “boyun eğmek”	Kırg. <i>cügün-</i>	TT. <i>yükün-</i>
Kökt. <i>yüküntür-</i> “baş eğdirmek”	Kırg. <i>cügündür-</i>	TT. <i>yükündür-</i>
Kökt. <i>yüz-ü-t-</i> “yüzdürmek”	Kırg. <i>cüz-dür-</i>	TT. <i>yüz-dür-</i>

KÖKTÜRKÇEDEN KIRGIZ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE FİİLLERİN KARŞILAŞTIRMALI TABLOSU

KÖKTÜRKÇE	KIRGIZ TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
1. abla- avlamak KÇ, B-9	uula- avlamak KTTS, 651.s.	avla- avlamak TS, 165.s.
2. aç- (I) açmak 1T, K-4	aç- açmak KTTS, 70.s.	aç- açmak TS, 18.s.
3. aç- (II) acıkmak ¹ BK, K-6	aç-, açık- acıkmak KOS, 1.c, 81-82.s. KTTS, 71.s.	acık- acıkmak TS, 9.s.
4. adrl- ayrılmak BK, G-7 1T, B-2 O, 11	ayrıl- yırtılmak, kaybetmek KOS, 1.c, 33.s. KTTS, 31.s.	ayrıl- ayrılmak TS, 180.s.
5. ağ- yükselmek, çıkmak BK, D-37	oo- ağmak KTTS, 466.s.	ağ- ağmak TS, 44.s.
6. ağıt- hezimete uğratmak, kaçtırmak BK, D-31 KT, K-7 KÇ, D-7	—	—

¹ Köktürkçe **aç-** "acıkmak" fiili Kırgız Türkçesinde **aç-, açık-** < **aç-ı-k-** şekillerinde yaşarken, Türkiye Türkçesinde bu fiilin kökü **acık-** < **aç-ı-k-** fiilinde yaşamaktadır. (Clauson, 1972: 19; Sevortyan, 1974: 208)

7. ağrı- ağrımak, hastalanmak BK, G-9	ooru- ağrımak, hastalanmak KTTS, 469.s.	ağrı- ağrımak, ağrılı olmak TS, 44.s.
8. ağtur- ağdırmak, çıkartmak 1T, K-1	oodur- ağdırmak KOS, 2.c, 72.s.	ağdır- ağdırmak TS, 34.s.
9. akıt-² akın etmek, akın ettirmek KT, K-8 1T, K-11	agız- akıtmak KOS, 1.c, 20.s.	akıt- akıtmak, dökmek TS, 60.s.
10. al- almak, zapt etmek, fethetmek, evlenmek BK, K-7, 10; D-28 KT, G-7, D-8, 36 1T, K-8 O, 9 KÇ, D-10	al- almak, zapt etmek, fethetmek, evlenmek, kısaltmak, eksiltmek KTTS, 39-40.s.	al- almak TS, 89-90.s.
11. alk- bitirmek, tamamlamak KT, K-D	_____	alk- yok etmek, tüketmek DS, 223.s.
12. alkın- tükenmek mahvolmak, yok olmak azalmak BK, K-7; KT, G-9 1T, B-3; O, 8	_____	_____

² Köktürkçe **akıt-** < **ak-ı-t-** fiili **-t-** ettirgen çatı eki ile **ak-** fiilinden yapılmıştır (Tekin, 2000:96). Aynı fiil Kırgız Türkçesinde **-z-** ettirgen çatı ekiyle (Kudaybergenov, Tursunov, Sıdıkov, 1980:361), Türkiye Türkçesinde ise **-t-** ettirgen çatı ekiyle yapılmıştır (Ergin, 1998:211).

13. altız ³ - aldirmek, yakalatmak, getirtmek KT, D-38	aldır - aldirmek, yakalatmak, getirtmek KOS, 1.c, 49.s.	aldır - aldirmek, getirtmek, yakalatmak TS, 77.s.
14. ançula - takdim etmek, teslim etmek KT, D-32	_____	_____
15. anyıt - korkutmak, tehdit etmek BK, D-41	_____	_____
16. ar - aldatmak BK, K-4 KT, G-5	_____	_____
17. arıl ⁴ - azalmak, tükenmek, mahvolmak, yorulmak BK, K7 KT, G-9	arı - yorulmak KOS, 1.c, 72.s. KTTS, 63.s.	arıl - yorulmak DS, 320.s.
18. artat - tahrip etmek, yıkmak BK, D-19 KT, D-22	_____	_____
19. artur - aldanmak BK, K-5 KT, G-6	_____	_____

³ Köktürkçe **altız** < **al-tız**- fiili **-tız** < **-t-iz**- ettirgen çatı eki ile **al**- fiilinden yapılmıştır (Tekin, 2000:97). Kırgız ve Türkiye Türkçesinde ise aynı fiil **-dır**- ettirgen çatı ekiyle yapılmıştır (Kudaybergenov, Tursunov, Sıdıkov, 1980:361; Ergin, 1998:212).

⁴ Köktürkçe **arıl** < **ar(ı)-l**- fiilinin kökünü Clauson (1972:193) **ar**- şeklinde, Sevortayan (1974:160) hem **ar**-, hem de **arı**- şekillerinde, Gabain (1995:261) ise **arı**- şeklinde göstermiştir. Kırgız Türkçesinde de başka Türk lehçelerinde olduğu gibi **arı**- şeklinde yaşamaktadır. Bundan dolayı çalışmamızda bu fiilin kökü **arı**- olarak alınmıştır. Bu fiil Türkiye Türkçesi yazı dilinde yaşamasa da, Anadolu ağızlarında **arıl**- şeklinde yaşamaktadır.

20. asın- tırmanmak 1T, K-3	asıl- asılmak KTTS, 66.s.	asıl- asılmak TS, 143.s.
21. aş- aşmak BK, D-27 1T, K-2	aş- aşmak, geçmek, artmak, fazla olmak KTTS, 71.s.	aş- aşmak TS, 153.s.
22. atlan- ata binmek KÇ, D-8	attan- ata binmek, gitmek mücadele veya bir işe çıkmak, yönelmek KTTS, 68.s.	atlan- ata binmek, at edinmek TS, 160.s.
23. atlat- ata bindirmek atlandırmak 1T, K-1	attandır- ata bindirmek KTTS, 68.s.	atlandır- ata bindirmek TS, 160.s.
24. ay-⁵ söylemek, söz- cülük etmek, beyan et- mek KT, K-10 1T, B-5 KÇ, D-2	ayt- < ay-ı-t- söylemek, demek KTTS, 31.s.	ayt- < ay-ı-t- söylemek, anlatmak, nakletmek, ko- nuşmak, türkü söylemek DS, 421.s.
25. aya- korumak, hima- ye etmek KT, G-B	aya- acımak, esirge- mek, kıyamamak KTTS, 73.s.	aya- korumak, menet- mek, dayatmak, serbest bırakmak, saymak DS, 406.s.
26. ayt- söylemek, de- mek 1T, D-7	ayt- söylemek, demek KTTS, 31.s.	ayt- söylemek, anlatmak, nakletmek, konuşmak, tür- kü söylemek DS, 421.s.

⁵ Köktürkçe **ay-** "söylemek" fiili Kırgız ve Türkiye Türkçesinde aynı şekilde yaşamamaktadır. Fakat bu fiilin kökünü Kırg. **ayt- < ay-ı-t-** ve TT. **ayt- < ay-ı-t-** fiillerinden görmekteyiz. (Clauson, 1972: 268-269; Sevortyan, 1974: 111-112)

27. az- azmak, yoldan çıkmak, sapmak O, 11	az- azmak, yoldan çıkmak, sapmak, zayıflamak, fakirleşmek KTTS, 22.s.	az- azmak, yoldan çıkmak, sapmak TS, 185.s.
28. ba- ⁶ bağlamak 1T, K-3	bayla- bağlamak KTTS, 78.s.	bağla- bağlamak TS, 196-197.s.
29. bar- varmak, gitmek BK, D-35 KT, G-8; D-39 1T, K-2, 7 O, 12 KÇ, D-4	bar- varmak, gitmek KOS, 1.c, 108.s. KTTS, 86.s.	var- varmak, ulaşmak TS, 2332-2333.s.
30. bas- basmak, baskır yapmak BK, D-32 KT, D-35 2T, B-3 O, 1	bas- basmak, baskın yapmak, yürümek, gitmek, kaplamak, örtmek, yayınlamak KTTS, 89.s.	bas- basmak, baskın yapmak, ayakta durmak, örtmek, kaplamak, tabetmek, yayınlamak TS, 226.s.
31. basık- bastırmak, içine sokmak, batırmak KT, K-8	_____	_____
32. basın- yenilmek, ezilmek 2T, B-4	basın- ezilmek KTTS, 91.s.	basıl- basmak işine konu olmak TS, 223.s.
33. basıt- baskına uğramak 1T, K-10	_____	_____

⁶ Köktürkçe **ba-** "bağlamak" fiili Kırg. **bayla-** < **ba-y-la** ve TT. **bağla-** < **ba-ğ-la-** şekillerinde yaşamaktadır. (Clauson, 1972: 292)

34. başad- başında olmak, yedmek, liderlik etmek BK, G-8, 11		
35. başla- başlamak, liderlik etmek, başında olmak BK, D-33 KT, K-11	başta- başlamak, başında olmak, liderlik etmek KTTS, 93.s.	başla- başlamak, başında olmak TS, 239.s.
36. bedizet- süsletmek BK, G-B KT, G-11 KÇ, D-12	bezet- süsletmek KOS, 1.c, 123.s.	bezet- süsletmek TS, 284.s.
37. bér- vermek, evlendirmek BK, D-17; G-7 KT, D-12; G-5 1T, B-2 O, 6 KÇ, B-1	ber- vermek KTTS, 97.s. KOS, 1.c, 128.s.	ver- vermek TS, 2343-2344.s.
38. bıç- biçmek, kesmek BK, G-12	bıç- biçmek, kesmek KTTS, 134.s. KOS, 1.c, 173.s.	bıç- biçmek, kesmek TS, 290.s.
39. bil- bilmek, ayırt etmek, öğrenmek BK, D-18 KT, G-12 1T, B-6 KÇ, G-3	bil- bilmek, öğrenmek, ayırt etmek, yönetmek KTTS, 100.s. KOS, 1.c, 134.s.	bil- bilmek, anlamak, ayırt etmek, saymak TS, 298-299.s.

40. bin- binmek KT, D-36; K-3 KÇ, D-7	min- binmek KOS, 2.c, 28-29.s. KTTS, 429.s.	bin- binmek TS, 301.s.
41. bintür- bindirmek 1T, K-1	mingiz- bindirmek KOS, 2.c, 29.s.	bindir- bindirmek TS, 300.s.
42. biti- yazmak, hak- ketmek BK, G-B KT, G-13, G-D 2T, D-8 O, ek-1 KÇ, K-3	_____	_____
43. bitit- yazdırmak, yazdırtmak BK, K-15	_____	_____
44. boğuzlan- boğaz- lanmak, öldürölmek 1T, K-2	muuzdal- boğazlanmak, öldürölmek KTTS, 440.s.	boğazlan- boğazlamak TS, 322.s.
45. bol- olmak, mevcut olmak, var olmak BK, D-31; B-3; K-14 KT, G-1; K-11; D-7 1T, G-6; D-3; 2T, D-6	bol- olmak KTTS, 105.s.	ol- olmak TS, 1680-1681.s.
46. boşğur- öğretmek, akıl vermek; yapmak, düzene sokmak BK, D-12; K-5 KT, D-13; G-7	_____	_____

47. bul- bulmak, elde etmek KT, D-31 1T, D-6; B-2	_____	bul- bulmak TS, 355-356.s.
48. bulğa- ortalığı karıştırmak, düzeni bozmak KÇ, B-11	bulga- kirletmek KTTS, 118.s.	bula- bulamak TS, 353.s.
49. bulna- esir almak, tutsak etmek KÇ, D-10	_____	_____
50. buntut- saptırmak, azdırtmak, kaçtırmak (?) 1T, D-2	_____	_____
51. buñad- sıkılmak, sıkıntı içinde olmak 1T, K-2	muñay- üzölmek, sıkılmak KTTS, 438.s.	bunal- sıkılmak TS, 358.s.
52. buz- bozmak, hezi-mete uğratmak KT, D-31 BK, D-34, 37	buz- bozmak KTTS, 116.s.	boz- bozmak, karıştırmak, zarar vermek TS, 341.s.
53. eb- acele etmek KÇ, B-8	_____	iv- acele etmek, çabuk davranmak TS, 1126.s.
54. ebir- evirmek, döndürmek BK, D-25 1T, K-2, 4	üyür- evirmek, döndürmek KTTS, 659.s. KOS, 2.c, 320.s.	evir- evirmek, döndürmek TS, 745.s.
55. egir- kuşatmak, çevirmek BK, D-31 KT, K-6, 7	iyir- eğirmek, kuşatmak, çevirmek KTTS, 246.s.	eğir- iğ ile iplik yapmak TS, 676.s.

56. emget- eziyet etmek BK, K-13	_____	_____
57. ert- geçmek 2T, B-9	_____	_____
58. ertin- vazgeçmek BK, D-19 KT, D-22	_____	_____
59. ertür- yaptırmak BK, K-10; G-10 KT, K-D	_____	_____
60. et- böğürmek, ses çıkarmak, gümbürdemek BK, B-4, 5	_____	_____
61. élet- (élt-) iletmek, alıp götürmek 1T, K-8; D-1	_____	ilet- iletmek, götürmek, ulaştırmak TS, 1068.s.
62. élsire- devletsiz kalmak BK, D-11 KT, D-13	_____	_____
63. élsiret- devletsiz bırakmak KT, D-15	_____	_____
64. ér- olmak, mevcut olmak BK, D-6, 18 KT, D-3; G-13 2T, G-6 O, 3, 10 KÇ, B-9	e-, i- olmak, mevcut olmak KTTS, 249.s, KOS, 2.c, 445.s.	i- olmak, mevcut olmak TS, 1076.s.

65. eşid- (eşit)- işitmek, duymak BK, D-18 KT, D-12 1T, G-5; 2T, B-7	eşit- işitmek, duymak KOS, 2.c, 471.s.	işit- işitmek, duymak TS, 1116.s.
66. ét- tanzim etmek, düzene sokmak, yapmak, örgütlemek BK, K-9; D-14 KT, D-21, 39 2T, B-8 KÇ, B-9	et- etmek, yapmak KOS, 2.c, 468.s. KTTS, 772.s.	et- etmek, yapmak TS, 471.s.
67. içğın- kaybetmek, bırakmak, elden çıkarmak BK, D-7, 11 KT, D-6, 13 O, 1, 2 KÇ, D-13		
68. id- göndermek, yollamak (bk. id- , yıd-) BK, D-25 KT, G-12 1T, K-9; 2T, D-2 O, 2 KÇ, D-7	iy- <i>tezlik bildiren yardımcı fiil</i> KOS, 1.c, 296.s. KTTS, 253.s.	
69. it- göndermek, yollamak (bk. id-)		
70. içger- tabii kılmak, bağımlı kılmak BK, D-25, 26		

71. içgin- bağımlı olmak KÇ, D-8	_____	_____
72. içik- bağımlı olmak, tabii olmak BK, D-9 KT, D-38 1T, K-4	_____	_____
73. igid- (igıt-) besle- mek, bakmak, doyurmak BK, D-14 KT, D-29; G-D 2T, K-4	_____	eğit- eğitmek TS, 677.s.
74. ille- devlet kurmak BK, D-7 KT, D-6	_____	_____
75. in- inmek BK, D-11 KT, D-12 1T, K-2	_____	in- inmek TS, 1088.s.
76. ir- ermek, erişmek, varmak KT, G-13	_____	er- erişmek, kavuşmak TS, 723.s.
77. irtür- erdirmek KT, D-40	_____	erdır- erdirmek TS, 718.s.
78. itin- kendini düzene sokmak, örgütlenmek BK, D-9 KT, D-10	_____	_____
79. kabış- birleşmek, buluşmak 1T, D-3, 4; G-5	kooş- yaklaşmak, yakın olmak KTTS, 333.s.	kavuş- kavuşmak, bir- leşmek TS, 1245.s.

80. kaç- kaçmak O, 9	kaç- kaçmak KTTS, 297.s. KOS, 1.c, 361.s.	kaç- kaçmak TS, 1146.s.
81. kağanla- kağan yapmak BK, D-7 KT, D-7 O, 2	_____	_____
82. kağansıra- kağan- sız kalmak, kağansız olmak BK, D-11 KT, D-13	_____	_____
83. kağansırat- kağan- sız bırakmak BK, D-13 KT, D-18	_____	_____
84. kal- kalmak; çaresiz durumda olmak BK, K-7 KT, D-30 1T, G-6	kal- kalmak KTTS, 270.s. KOS, 1.c, 328-329.s.	kal- kalmak, yaşamak TS, 1173-1174.s.
85. kalıt- bıraktırmak 1T, K-1	_____	_____
86. kaşat- sarsılmak, sendelemek BK, D-31 KT, K-7	_____	_____
87. kanlan- han sahibi olmak 1T, B-2	_____	_____

88. karı- yaşlanmak KÇ, B-3	karı- yaşlanmak.· eski- mek KTTS, 291.s. KOS, 1.c, 355.s.	karı- hlk. yaşlanmak TS, 1217.s.
89. kazgan- kazanmak, elde etmek, çalışıp ba- şarmak, fethetmek BK, D-33 KT, D-30 2T, K-3 KÇ, D-4	————	kazan- kazanmak, elde etmek, başarmak, fethet- mek TS, 1255.s.
90. keç- geçmek, aş- mak BK, G-D KT, G-4 1T, K-11 KÇ, D-4	keç- geçmek KTTS, 312.s. KOS, 1.c, 383.s.	geç- geçmek, aşmak TS, 828-829.s.
91. kel- gelmek BK, D-32 KT, K-13 2T, B-8 O, 9 KÇ, D-12	kel- gelmek KOS, 1.c, 368-369.s. KTTS, 303.s.	gel- gelmek TS, 833-834.s.
92. kelür- getirmek BK, K-14 KT, K-1 1T, G-10	keltir- getirmek KOS, 1.c, 371.s.	getir- getirmek TS, 846.s.
93. kıd- kıymak, öldür- mek BK, K-4 KT, G-6	kıy- kıymak, öldürmek KOS, 1.c, 479.s. KTTS, 389-390.s.	kıy- kıymak, öldürmek TS, 1315.s.

94. kıl- kılmak, yapmak, etmek BK, D-7 KT, D-30 O, 10 KÇ, B-5	kıl- kılmak, yapmak, etmek KOS, 1.c, 484.s. KTTS, 394.s.	kıl- kılmak, yapmak, etmek TS, 1291.s.
95. kılıçla- kılıçla öldürmek KT, K-5	kılıçta- kılıçla öldürmek KTTS, 398.s. KOS, 1.c, 489.s.	kılıçla- kılıçla öldürmek TS, 1290.s.
96. kılın- yaratılmak, doğmak, vücuda gelmek, vücuda getirilmek BK, D-6 KT, D-1 1T, B-1 O, 4	kılın- kılınmak, yapılmak KOS, 1.c, 488.s.	kılın- kılınmak, yapılmak TS, 1291.s.
97. kış- birlikte yapmak/etmek/kılmak BK, D-25 KT, D-32 1T, B-6 O, 3	 	
98. kışla- kışlamak, kışı geçirmek BK, D-31 KT, K-8	kışta- kışlamak, kışı geçirmek KTTS, 407.s.	kışla- kışı geçirmek, kış olmak TS, 1308.s.
99. kız- kızmak, hidetlenmek 2T, B-5	kız-ı- kızmak, ısınmak KTTS, 388.s. KOS, 1.c, 477.s.	kız- ısınmak, öfkelenmek TS, 1320.s.

100. kigür- girdirmek, sokmak BK, D-19 KT, D-23 KÇ, D-8	kıyır- girdirmek KOS, 1.c, 386.s.	
101. kıkşür- kışkırtmak, aleyhe tahrik etmek BK, D-6 KT, D-6		
102. kir- girmek, atılmak, dalmak, tabi olmak BK, D-38; K-14 KT, D-38 KÇ, D-11	kir- girmek, atılmak, tabi olmak KTTS, 316.s. KOS, 1.c, 388.s.	gir- girmek, almak, katılmak TS, 856.s.
103. kod- (kot-) koymak, bırakmak BK, G-12 1T, B-2, 3	koy- koymak, bırakmak KTTS, 322.s. KOS, 1.c, 393.s.	koy- koymak, bırakmak, yerleştirmek TS, 1372.s.
104. kon- konmak, yerleşmek BK, K-5 KT, G-5 1T, G-10	kon- konmak, yerleşmek, geceyi geçirmek KTTS, 328.s. KOS, 1.c, 400.s.	kon- konmak, yerleşmek, geceyi geçirmek, bir şeyi emeksiz edinmek TS, 1353-1354.s.
105. kontur- kondurmak, yerleştirmek BK, D-4 KT, D-21	kondur- kondurmak, yerleştirmek KOS, 1.c, 401.s.	kondur- kondurmak, iliştiirmek, birden yapı vermek TS, 1352.s.
106. kıora- cenaze töreni düzenlemek O, 12		

107. kork- korkmak 2T, B-4, 6 O, 7	kork- korkmak KTTS, 334.s.	kork- korkmak TS, 1363.s.
108. kör- görmek, yaşa- mak, tabii olmak, bağımlı olmak, bakmak BK, D-2, 7; K-15 KT, D-19, 30; K-10 1T, B-1; K-8 KÇ, B-3 O, 7	kör- görmek KTTS, 349.s. KOS, 1.c, 427-428.s.	gör- görmek TS, 876.s.
109. kötür- kaldırmak, yükseltmek BK, D-10, 21 KT, D-11, 25	kötör- kaldırmak, des- teklemek, yükseltmek KTTS, 351-352.s. KOS, 1.c, 432.s.	götür- taşımak, ulaştır- mak TS, 881.s.
110. küberan- toplanmak 1T, B-4	—————	kavran- kavranmak TS, 1244.s.
111. küberat- derlemek, toplamak BK, K-7 KT, D-12	—————	kavrat- kavramasını sağ- lamak TS, 1244.s.
112. kubura- toplan- mak, bir araya gelmek KÇ, G-2	—————	kavra- kavramak, anla- mak TS, 1244.s.
113. kulad- köle olmak BK, D-11 KT, D-13	—————	—————
114. kunla- çalmak, yağmalamak O, 9	—————	—————

115. kük- ün yapmak, şöhret kazanmak KÇ, B-4	_____	_____
116. küñed- cariyeye ol- mak BK, D-11 KT, D-13	_____	_____
117. küzed- korumak, kollamak, gözetmek KT, B	küzöt- korumak KTTS, 370.s. KOS, 1.c, 459.s.	gözet- korumak, bak- mak, önem vermek TS, 892.s.
118. oқи- çağırmaq, da- vet etmek BK, D-28	oku- okumak KTTS, 461.s. KOS, 2.c, 65.s.	oku- okumak TS, 1675.s.
119. olgurt- diktirmek, diktirtmek 2T, D-3	_____	_____
120. olur- oturmak, ya- şamak; tahta oturmak, hüküm sürmek BK, D-3; K-1, 7; G-9 KT, G-8, D-3, 26; G-D 1T, B-7; G-1, D-5 2T, K-4 KÇ, D-2	oltur-, otur- oturmak KTTS, 475.s. KOS, 2.c, 68.s.	otur- oturmak, yaşamak, uygun gelmek TS, 1706.s.
121. olurt- tahta oturt- mak, oturmak BK, D-21 KT, D-25 2T, D-1 KÇ, D-12	olturt-, oturt- dikmek KOS, 2.c, 85.s.	oturt- oturtmak, koymak, yerleştirmek TS, 1706.s.

122. opla- hızla ileri atılmak, kendini tutamamak KT, D-32; K-5 KÇ, B-11; D-7	_____	_____
123. opul- ileri atılmak KÇ, D-11	_____	_____
124. oz- geçmek, ileri gitmek, öne geçmek; kurtulmak BK, D-28 KT, K-7	oz- öne geçmek, ileri gitmek, kurtulmak KTTS, 457.s. KOS, 2.c, 61.s.	oz- öne geçmek, ileri gitmek, kurtulmak, geçmek DS, 3305-3306.s.
125. ö- düşünmek, akıl etmek, bilmek BK, K-6 KT, G-5	_____	_____
126. ög- övmek BK, G-15 2T, G-2	_____	öv- övmek TS, 1741.s.
127. ögir- sevinmek BK, D-2, 41	_____	_____
128. ögleş- danışmak 1T, D-3	_____	_____
129. ögtür- övdürmek KT, B	_____	övdür- övdürmek
130. ökün- pişman olmak, üzölmek BK, D-19 KT, D-40	ökün- pişman olmak, üzölmek KTTS, 480.s. KOS, 2.c, 91.s.	_____

131. öl- ölmek BK, D-37; K-6 KT, D-20 1T, B-3; G-9	öl- ölmek KTTS, 481.s. KOS, 2.c, 92.s.	öl- ölmek TS, 1725.s.
132. ölü- öldürmek BK, D-26 KT, K-7 2T, B-7 KÇ, D-6	öltür- öldürmek KTTS, 482.s. KOS, 2.c, 93.s.	öldür- öldürmek TS, 1725.s.
133. ör- baş kaldırmak, isyan etmek KT, B	_____	_____
134. ötle- öğüt vermek O, 11	_____	ötle- öğüt vermek DS, 3358.s.
135. ötün- arz etmek, rica etmek 1T, G-8; D-1 O, 8	ötün- rica etmek, iste- mek KTTS, 491.s. KOS, 2.c, 104.s.	ötün- rica etmek, dile- mek DS, 3359.s.
136. saşın- düşünmek, kaygılanmak BK, D-33 KT, K-11 1T, B-6	sagın- özlemek KTTS, 513.s. KOS, 2.c, 121.s.	sakin- bir şeyden uzak durmak, korumak, esir- gemek TS, 1891.s.
137. sanç- mızraklamak BK, D-26 KT, D-36 KÇ, D-7	_____	_____

138. sebin- sevinmek BK, D-2, 41	süyün- sevinmek KTTS, 552.s. KOS, 2.c, 172.s.	sevin- sevinmek TS, 1955.s.
139. sı-⁷ tahrip etmek, kırmak BK, K-14 KT, D-36 1T, D-2 KÇ, D-9	sındır- kırmak, bozmak KOS, 2.c, 181.s.	sı- kırmak, patlatmak, bozmak DS, 3608.s.
140. sıgta- ağlamak, yas tutmak BK, D-5 KT, D-4	sıkta- ağlamak, yas tutmak KOS, 2.c, 179.s.	_____
141. sök- sökmek BK, D-27 KT, D-35 1T, K-1	sök- sökmek KTTS, 540.s. KOS, 2.c, 160.s.	sök- sökmek TS, 2018-2019.s.
142. sökür- diz çöktür- mek, kendine tabii kılmak BK, K-10 KT, D-2	_____	_____
143. sözleş- sözleşmek, konuşmak BK, D-21 KT, D-26	_____	sözleş- sözleşmek TS, 2026.s.

⁷ Köktürkçe **sı-** "kırmak" fiili Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılsa da, Anadolu ağzlarında yaşamaktadır. Kırgız Türkçesinde ise bu fiilin kökünün aynı anlamı taşıyan **sındır-** < **sı-n-dır-** "kırmak" fiilinde yaşadığını görmekteyiz. (Clauson, 1972: 782)

144. sle- ordu sevk etmek, sefer etmek, ordu ile sefere çıkmak BK, D-3, 24 KT, D-12, 39 1T, D-3	_____	_____
145. slet- ordu sevk ettirmek 2T, B-8	_____	_____
146. snş- savaşmak BK, D-34 KT, K-4 2T, G-5 K, B-12	_____	_____
147. sr- sürmek, uzaklaştırmak KT, D-23 K, D-8	sr- sürmek KOS, 2.c, 173.s. KTTS, 553.s.	sr- sürmek TS, 2055.s.
148. tağık- dağa çıkmak BK, D-10 KT, D-12	_____	_____
149. tapla- tasvip etmek, hoş karşılamak, beğenmek BK, D-35	_____	_____
150. taşık- çıkmak, (ordu) sefere çıkmak BK, D-10 KT, K-8 1T, K-6	_____	_____

151. tē- demek; söylemek BK, D-9; K-5 KT, G-7, D-9 1T, K-2, 7 O, 7	de- demek, söylemek KTTS, 152.s. KOS, 1.c, 188.s.	de- demek, söylemek TS, 548-549.s.
152. teg- hücum etmek, saldırmak; değmek, varmak, erişmek BK, D-30; G-8 KT, G-3; K-5 1T, K-11; 2T, B-4; G-3 O, 9 KÇ, D-7	tiy- değmek, dokunmak, ulaşmak, ait olmak, (kadın) evlenmek, saldırmak KTTS, 594-595.s. KOS, 2.c, 233.s.	değ- değmek, dokunmak, istenilen yere düşmek, isabet etmek TS, 542.s.
153. tegür- değdirmek, götürmek, eriştirmek, ulaştırmak 1T, D-2; 2T, G-3	tiydir- değmesini sağlamak KOS, 2.c, 234.s.	değdir- değmesini sağlamak TS, 538.s.
154. telin- delinmek BK, D-18 KT, D-22	teşil- delinmek KOS, 2.c, 231.s.	delin- delinmek TS, 547.s.
155. tēr- dermek, toplamak BK, D-11 KT, D-12	ter- dermek, toplamak KTTS, 591.s. KOS, 2.c, 228.s.	der- dermek, toplamak TS, 564.s.
156. tēril- derilmek, toplanmak BK, D-34 KT, D-12 2T, B-1	teril- derilmek, toplanmak KOS, 2.c, 229.s.	deril- derilmek, toplanmak TS, 562.s.

157. tez- kaçmak BK, D-41 KT, D-34 2T, B-8	_____	tez- kaçmak DS, 3907.s.
158. tıd- engel olmak, tutmak KT, K-11	tıy- engel olmak, tutmak KTTS, 635.s. KOS, 2.c, 290.s.	_____
159. tıñla- dinlemek KT, G-2	tıñda- dinlemek KTTS, 637.s.	dinle- dinlemek TS, 594.s.
160. tik- dikmek BK, D-13 KT, D-25	tik- dikmek KTTS, 595.s. KOS, 2.c, 234.s.	dik- dikmek TS, 585.s.
161. tile- istemek 1T, D-6	tile- dilemek, istemek KTTS, 597.s.	dile- dilemek, istemek TS, 590.s.
162. tir-⁸ yaşamak, dirilmek BK, K-8 KT, G-10	tiril-<tir-i-l- dirilmek, hayata dönmek KTTS, 598.s.	diril-<dir-i-l- dirilmek, yaşamak TS, 598.s.
163. tırgür- diriltmek BK, D-23 KT, D-29	_____	_____
164. tiril- dirilmek, hayata dönmek BK, D-31	tiril- dirilmek, hayata dönmek KTTS, 598.s.	diril- dirilmek, yaşamak TS, 598.s.
165. tod- doymak BK, K-6 KT, G-8	toy- doymak KTTS, 601.s. KOS, 2.c, 243.s.	doy- doymak TS, 627.s.

⁸ Köktürkçe **tir-** "yaşamak" fiili Kırgız ve Türkiye Türkçesinde yaşamasa da, Kırg. **tiril-<tir-i-l-** ve TT. **diril-<dir-i-l-<tir-i-l-** fiillerinde yaşadığı açıkça görülmektedir.

166. toğ- aşmak, geçmek BK, D-27 KT, D-37	_____	_____
167. tokı⁹ vurmak, dövmek BK, D-31 KT, K-6	tokmokto- vurmak, dövmek KTTS, 602.s.	tokmak TS, 2229-2230.s.
168. tokıt- taş üzerine yazdırtmak, hakkettirmek BK, K-14 KT, G-13 O, ek- 2	_____	_____
169. tolğat- acıtmak, ıstırap vermek, eza cefa etmek BK, K-13	tolgot- sancı çekmek KTTS, 604.s. KOS, 2.c, 247.s.	_____
170. toñıt- aşağıya dönük olmak, aşağıya meyletmek BK, D-2	_____	_____
171. topul- delmek 1T, G-6 KÇ, D-7	_____	_____
172. tor¹⁰ açlıktan ölmek, açlıktan zayıf ve bitap düşmek KT, G-9	toruk < tor-u-k zayıf KOS, 2.c.255.s.	_____

⁹ Köktürkçe **tokı-** "vurmak, dövmek" fiili Kırgız Türkçesinde aynı anlamı taşıyan **tokmokto- <*tok-mok-to-** "vurmak, dövmek" fiilinde, Türkiye Türkçesinde ise **tokmak<*tok-mak** kelimesinde yaşamaktadır (Clauson, 1972:467).

173. töküt-¹¹ dökmek, akıtmak 2T, D-2	tök- dökmek KTTS, 611.s.	dök- dökmek TS, 629.s.
174. töri-, törü- yaratılmak, doğmak KT, K-10	törö-l- doğmak, yaratılmak KTTS, 613.s. KOS, 2.c, 260.s.	türe- oluşmak, ortaya çıkmak TS, 2266.s.
175. tu-¹² kapanmak 1T, D-6	tuman < tu-man duman KTTS, 619.s.	duman < tu-man TS, 641.s.
176. tuşul- rast gelmek O, 8	—	tuşul- rast gelmek DS, 3997.s.
177. tut- tutmak, yakalamak; korumak, muhafaza etmek BK, K-3, 6 KT, D-1, 7, 11, 19, 38; G-10 2T, B-7 KÇ, B-12	tut- tutmak, yakalamak, muhafaza etmek KTTS, 622.s. KOS, 2.c, 271.s.	tut- tutmak, yakalamak, avlamak, anlamak, alıkoymak, kaplamak, vs. TS, 2257-2258.s.
178. tutun- tutunmak 1T, K-1	tutun- evlatlık edinmek KOS, 2.c, 272.s.	tutun- tutunmak TS, 2260.s.

¹⁰ Köktürkçe **tor-** "zayıflamak" fiili Türkiye Türkçesinde yaşamamaktadır. Kırgız Türkçesinde de bu fiilin **toruk < tor-u-k** "zayıf" kelimesinde yaşamaktadır.

¹¹ Köktürkçe **töküt- < tök-üt-** fiili **tök-** fiilinden ettirgen çatı eki ile yapılmış fiildir (Tekin, 2000:96). Bu fiilin hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde ettirgen çatı ekli şekli bulunmaktadır, fakat anlam açısından değişikliğe uğramıştır. Dolayısıyla çalışmamızda bu fiilin kökünün esas alınması uygun görülmüştür.

¹² Köktürkçe **tu-** fiili günümüzde Kırgız ve Türkiye Türkçesinde yaşamamaktadır. Fakat bu fiili Kırg. **tuman** ve TT. **duman** kelimelerinde görebilmekteyiz. Bu kelime Köktürkçe **tu-** fiilinden fiilden isim yapan **-man** eki ile yapılmıştır (Tekin, 2000:93).

179. tutuz- ¹³ tutturmak, yakalatmak KT, D-38	tutkuz- tutturmak, yakalatmak KOS, 2.c, 272.s.	tuttur- yakalatmak TS, 2258.s.
180. tuy- duymak, hissetmek, algılamak 2T, B-3	tuy- hissetmek, duymak, algılamak KTTS, 617.s. KOS, 2.c, 264.s.	duy- işitmek, öğrenmek, hissetmek, algılamak TS, 649.s.
181. tüke- ¹⁴ bitirmek KÇ, B-4	tügöt- < tügö-t- bitirmek KTTS, 626.s.	tüket- < tüke-t- bitirmek TS, 2263.s.
182. tüş- düşmek, inmek KT, K-4 1T, K-6; G-9	tüş- düşmek, inmek KTTS, 633.s. KOS, 2.c, 287.s.	düş- düşmek, inmek TS, 659.s.
183. tüşür- düşürmek, indirmek 1T, K-3	tüşür- düşürmek KTTS, 634.s. KOS, 2.c, 289.s.	düşür- düşürmek, indirmek, azaltmak TS, 661.s.
184. tüzül- anlaşmak, ilişkileri düzeltmek BK, K-3 KT, G-5	tüzül- oluşmak, sağlanmak KTTS, 627.s. KOS, 2.c, 278.s.	—

¹³ Köktürkçe **tutuz-** < **tut-uz-** fiili **-uz-** ettirgen çatı eki ile yapılmıştır (Tekin, 2000:97). Kırgız Türkçesinde ise bu fiil **-kuz-** ettirgen çatı eki ile (Kudaybergenov, Tursunov, Sıdıkov, 1980:361), Türkiye Türkçesinde ise **-tur-** ettirgen çatı eki ile (Ergin, 1998:212) yapılmıştır.

¹⁴ Köktürkçe **tüke-** fiili Kırgız ve Türkiye Türkçesinde aynı şekilde yaşamasa da, bu fiilin Kırg. **tügöt-<tügö-t-** "bitirmek", **tügön-<tügö-n-** "bitmek" ve TT. **tüket-<tüke-t-**, **tüken-** < **tüke-n-** fiillerinde yaşadığı açıkça görülmektedir.

185. u- muktedir olmak; mümkün olmak, yapabil- mek, edebilmek BK, D-9 KT, D-10	_____	_____
186. uç- uçmak; vefat etmek BK, D-20 KT, K-D; G-D	uç- uçmak KTTS, 652.s. KOS, 2.c, 312.s.	uç- uçmak TS, 2273.s.
187. ud- takip etmek, kovalamak, sürmek BK, D-19 KT, D-22 2T, B-6	_____	uy- uymak, bağlı kalmak, uygun düşmek TS, 2294.s.
188. udi- uyumak BK, D-22 1T, G-5; 2T, D-1	uyu- koyulaşmak, top- lanmak KTTS, 655.s. KOS, 2.c, 315.s.	uyu- uyumak TS, 2295.s.
189. udşur- kovalamak KT, K-2 KT, D-36	_____	_____
190. uduz- sevk etmek, liderlik etmek 1T, B-5; G-8 KÇ, D-1	_____	_____
191. ulğart- terfi ettir- mek, yükseltmek BK, D-41	_____	_____

192. una- doğru bulmak, onaylamak, tasvip etmek 1T, K-11	ına- doğru bulmak, onaylamak, tasvip etmek KTTS, 748.s. KOS, 2.c, 432.s.	una- saymak, değer vermek, önem vermek, anlamak DS, 4039.s.
193. ur- vurmak; taşa yazmak, hakketmek, koymak, yerleştirmek BK, K-8 KT, D-33, 36 1T, K-10 KÇ, D-9	ur- vurmak, çarpmak, kurmak KTTS, 647.s. KOS, 2.c, 306.s.	vur- vurmak, çarpmak, sürmek, yansımak, bağlamak, yaralamak, dokunmak, isabet etmek TS, 2354.s.
194. urtur- hakkettirmek, taş üzerine yazdırtmak BK, K-14 KT, G-12 O, ek-3	urdur- vurdurmak KOS, 2.c, 307.s.	vurdur- vurmasına yol açmak TS, 2353.s.
195. uruğsırat- dölsüz bırakmak, zürriyetsiz bırakmak BK, D-9 KT, D-10	—————	—————
196. ün-¹⁵ çıkmak, tırmanmak; yükselmek, kalkmak KÇ, D-7	ön- bitmek, büyümek KTTS, 483.s. KOS, 2.c, 95.s.	—————

¹⁵ Köktürkçe **ün-** "çıkmak, tırmanmak" fiilinin okunuş biçimlerine dair bir çok görüş bulunmaktadır. Bazı Türkologlar bu fiili **ön-** biçiminde okumaktadırlar. Fiilin asıl şeklini Clauson **ün-** şeklinde okurken (Clauson, 1972:169), Sevortyan **ön-** şeklinde ele almıştır (Sevortyan, 1974:530). Bu çalışmada Talat Tekin'in çalışması esas alındığından dolayı fiil **ün-** şeklinde alınmıştır.

197. üntür- (tan) atmak, (şafak) sökmek 1T, K-11	_____	_____
198. üz- kırmak, kopar- mak, kesmek 1T, G-6, 7	üz- kırmak, koparmak, kesmek KTTS, 656.s. KOS, 2.c, 317.s.	üz- üzüntü vermek, sür- terek aşındırmak TS, 2323.s.
199. yabrit- bozguna uğratmak, hezimete uğ- ratmak BK, D-31	_____	_____
200. yağıt- düşman ol- mak KÇ, B-5; D-6	_____	_____
201. yağut- yaklaştır- mak BK, K-4 KT, G-5	cuut- yaklaştırmak KOS, 1.c, 271.s.	_____
202. yan- dönmek KT, D-28 1T, K-5; 2T, D-3	can- dönmek, açılmak, çözülme, yok olmak, vazgeçmek, yanmak KTTS, 186.s. KOS, 1.c, 227-228.s.	yan- yanmak TS, 2385-2386.s.
203. yantur- döndür- mek, geri çevirmek KT, K-11 2T, G-1	candır- döndürmek, aç- mak, çözmek, yok etmek KOS, 1.c, 228.s.	yandır- yanmasına se- bep olmak TS, 2382.s.

204. yañıl- yanılmak, hata etmek BK, D-35 KT, G-6 1T, K-2	cañıl- yanılmak, hata etmek KTTS, 189.s. KOS, 1.c, 230.s.	yanıl- yanılmak, hata etmek, aldanmak TS, 2383.s.
205. yañy- (yay-) yaymak, dağıtmak BK, D-33 KT, D-34 1T, G-9 O, 1	cay- yaymak, dağıtmak KTTS, 172.s. KOS, 1.c, 214.s.	yay- yaymak, dağıtmak TS, 2417.s.
206. yara- yaramak, uygun olmak 1T, D-6	cara- yaramak, uygun olmak KTTS, 191.s. KOS, 1.c, 233.s.	yara- yaramak, uygun olmak TS, 2394.s.
207. yarat- yapmak, yaratmak, düzenlemek BK, K-9; D-17 KT, D-13	carat- yaratmak, yapmak, düzenlemek KTTS, 192.s. KOS, 1.c, 234.s.	yarat- yaratmak, yapmak, düzenlemek TS, 2396.s.
208. yaratıt- yaptırmak, inşa ettirmek BK, K-14	_____	_____
209. yaratun- kendini düzenlemek, düzene sokmak, örgütlenmek BK, D-9 KT, D-10	_____	_____
210. yaratur- yaptırmak KT, G-12	_____	_____

211. yarlıķa- (Tanrı) bu- yurmak, esirgemek BK, D-14; K-10 KT, G-9; D-29 1T, G-9; 2T, D-3 O, 6		
212. yaŗa- yaŗamak KT, K-2 KÇ, B-3	caŗa- yaŗamak KTTS, 197.s. KOS, 1.c, 240.s.	yaŗa- yaŗamak, geçin- mek, oturmak TS, 2405.s.
213. yat- yatmak BK, D-20 KT, K-9 1T, D-2	cat- yatmak KTTS, 196.s. KOS, 1.c, 239.s.	yat- yatmak, uzanmak TS, 2411.s.
214. yazın¹⁶- yanılmak, hata etmek BK, D-16, 17	caz- yanılmak, hata etmek KTTS, 171.s. KOS, 1.c, 211.s.	yazık < *yaz-ık
215. yazuķla¹⁷- hata et- mek, suç işlemek BK, D-36	cazık suç, günah	yazıkla- acımak, �z�l- mek DS, 4217.s.
216. y�- yemek 1T, G-1	ce- yemek KTTS, 199.s. KOS, 1.c, 242.s.	ye- yemek TS, 2428.s.
217. yel- (atı) dört nala sürmek, koŗturmak 1T, K-2, 3	cel- yelmek, koŗturmak KTTS, 201.s. KOS, 1.c, 244.s.	yel- <i>hık.</i> aceleyle, telaŗla koŗmak TS, 2427.s.

¹⁶ Köktürkçe **yazın-** fiilinin kökü olan **yaz-** fiili Kırgız Türkçesinde **caz-** şeklinde yaŗamakta, Türkiye Türkçesinde ise sadece kökü **yazık < *yaz-ık** kelimesinde yaŗamaktadır.

¹⁷ Köktürkçe **yazuķla- < yazuķ-la-** fiili Türkiye Türkçesinde aynı şekilde yaŗamaktadır. Kırgız Türkçesinde ise bu fiilin kökü olan **cazık** "suç, günah" kelimesi yaŗamaktadır.

218. yeltür- akın ettirmek, koşturmak 2T, D-4	celdir- koşturmak KOS, 1.c, 245.s.	yeldir- <i>hlk.</i> aceleyle koşturmak, koşuşturmak TS, 2425.s.
219. yet-¹⁸ yedmek, götürmek 1T, K-1	cetele- yedmek, götürmek KTTS, 207.s. KOS, 1.c, 252.s.	yed- çekerek peşinden götürmek TS, 2424.s.
220. yid- göndermek, yollamak (<i>bk. id-, it-</i>) 1T, K-10	—	—
221. yığ- yığmak, toplamak 2T, B-8 O, 1	cıy- yığmak, biriktirmek, toplamak KTTS, 228.s. KOS, 1.c, 277.s.	yığ- yığmak, biriktirmek, toplamak TS, 2446.s.
222. yit- yitmek, kaybolmak BK, D-22 KT, D-28 O, 3	cit- yitmek, kaybolmak KTTS, 211.s. KOS, 1.c, 255.s.	yit- yitmek, kaybolmak TS, 2454.s.
223. yitür- yitirmek, kaybetmek BK, D-7 KT, D-7	citir- yitirmek, kaybetmek KOS, 1.c, 255.s.	yitir- yitirmek, kaybetmek TS, 2454.s.
224. yoğla¹⁹ yas tutmak BK, D-5 KÇ, G-2	cokto- yoklamak KTTS, 212.s. KOS, 1.c, 257.s.	yokla- yoklamak, gözden geçirmek TS, 2457.s.

¹⁸ Köktürkçe **yet-** "yedmek" fiili Kırgız Türkçesinde aynı anlamı taşıyan **cetele-** < ***cet-e-le-** fiilinde yaşamaktadır.

¹⁹ Köktürkçe **yoğla-** < **yoğ-la-** fiilinin kökü olan **yoğ** "yas töreni" Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır. Fakat etimolojik sözlükte bu fiilin karşılığı olarak Kırg. **cokto-** ve TT. **yokla-** fiilleri verilmiştir (Clauson, 1972:902). Dolayısıyla çalışmamızda da bu fiiller ele alınmıştır.

225. yoğlat- cenaze töreni yaptırmak KT, D-4 1T, K-7 KÇ, D-12	coktot- yoklatmak KOS, 1.c, 257.s.	yoklat- yoklatmak TS, 2457.s.
226. yoğur- geçmek (ırmak v.b.) BK, G-D	—————	—————
227. yoğad- yok olmak KT, D-10	—————	—————
228. yoñaşur- kışkırtmak, iftira ettirmek BK, D-7 KT, D-6	—————	—————
229. yorı- yürümek, ordu ile sefere çıkmak; ilerlemek, gelişmek BK, D-27; G-D KT, D-12, 35 1T, K-5; G-4 O, 5	cür- gitmek, yaşamak KTTS, 226.s. KOS, 1.c, 274.s.	yürü- yürümek, gitmek, hücum etmek, ilerlemek TS, 2484.s.
230. yorit-²⁰ yürütmek, ilerletmek, geliştirmek BK, K-4 KT, G-4 1T, K-11	cürgüz- yardımcı fiil. etmek, yapmak KOS, 1.c, 274.s.	yürüt- yürütmek, uygulamak, öne sürmek TS, 2485.s.

²⁰ Köktürkçe **yorit-** < **yori-t-** fiili **-t-** ettirgen çatı eki ile yapılmış bir fiildir (Tekin, 2000:96). Türkiye Türkçesinde de **-t-** ettirgen çatı eki ile yapılmıştır. Fakat Kırgız Türkçesinde **yori-** fiilinin ikinci hecesindeki **-i-** ünlüsü düştüğü için ve fiilin son sesi **-r-** ile bittiği için **-güz-** ettirgen çatı eki ile yapılmıştır (Kudaybergenov, Tursunov, Sıdıkov, 1980:361).

231. yubul- yuvarlanmak 1T, K-2	_____	_____
232. yuğur- yoğurmak 1T, K-2	cuur- yoğurmak KTTS, 224.s. KOS, 1.c, 271.s.	yoğur- yoğurmak TS, 2455.s.
233. yulı²¹- (yul-) yağmalamak, yağma etmek, yolmak, koparmak BK, D-32 2T, B-4	cul- yolmak, koparmak KTTS, 221.s. KOS, 1.c, 268.s.	yol- yolmak, koparmak TS, 2462.s.
234. yügedtür- terfi ettirmek KÇ, B-2	_____	_____
235. yügür- koşmak, akmak BK, D-20 KT, D-24	cügür- koşmak, ákmak KTTS, 224-225.s. KOS, 1.c, 272.s.	yügür- koşmak DS, 4327.s.
236. yügürt- akıtmak, koşturmak 2T, D-2, 4	cügürt- koşturmak KOS, 1.c, 272.s.	yügürt- koşturmak DS, 4327.s.
237. yükün- boyun eğmek, saygıyla eğilmek 1T, K-4; 2T, B-8	cügün- saygıyla eğilmek, boyun eğmek KTTS, 224.s. KOS, 1.c, 272.s.	yükün- boyun eğmek, birinin önünde saygı göstermek için eğilmek DS, 4348.s.

²¹ Taranan metinlerden Köktürkçe **yulı-** fiilinin asıl anlamı olan "yolmak" anlamına ait örnek bulunmamıştır. Fiilin asıl anlamı için etimolojik sözlük kullanılmıştır (Clauson, 1972:918).

238. yüküntür- baş eğ- dirmek, boyun eğdirmek BK, D-13 KT, D-18	cügündür- saygıyla eğ- dirmek, boyun eğdirmek KOS, 1.c, 272.s.	yükündür- boyun eğdir- mek, saygıyla eğdirmek DS, 4348.s.
239. yüzüt- yüzdürmek BK, D-30	cüzdür- yüzdürmek KOS, 1.c, 170.s.	yüzdür- yüzdürmek TS, 2489.s.

SONUÇ

1. Çalışmamızda Talat Tekin'in **A Grammar of Orkhon Turkic** (Indiana University Publications, Uralic and Altaic series: 69, The Hague and Bloomington 1968) ve **Orhon Türkçesi Grameri** (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara 2000) çalışmalarındaki İkinci Doğu Türk Kağanlığı döneminden kalma beş âbide, **Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Küli Çor** (Ihe-Hüşötü) ve **Ongin** (Işbara Tamgan Tarkan) âbidelerinin metinleri esas alınmış ve bu metinlerdeki fiiller taranmıştır. Bu metinlerden tespit edilen fiillerin Kırgız Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ve anlamları için K. K. Yudahin, **Kırgızça-Orusça Sözdük**, Frunze 1985, E. Abduldayev, D. İsayev, **Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözdüğü**, Frunze 1969, **Türkçe Sözlük** (TDK, Ankara 1998) ve **Derleme Sözlüğü** (TDK, 1963-1982) kullanılmıştır.

Taranan metinlerden toplam **237** Köktürkçe fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerin içinden **ıd-** "göndermek" fiilinin **ıt-** ve **yıd-** şekilleri de bulunmuştur. Fakat inceleme sırasında en çok karşımıza çıkan **ıd-** şekli esas alınmıştır.

Köktürkçe 237 fiilden Kırgız Türkçesine toplam **141** fiil geçmiş, Türkiye Türkçesine ise toplam **149** fiil geçmiştir. Hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde ortak olarak **129** fiil yaşamaktadır.

Kırgız Türkçesine geçmiş olan 141 fiilin içinden Köktürkçe şekliyle kök halinde yaşamayan, fakat türemiş şekliyle başka kelimelerde yaşayan 11 Köktürkçe fiil tespit edilmiş, Türkiye Türkçesine geçmiş olan 149 fiilin içinden de 7 Köktürkçe fiil tespit edilmiştir. Ses bilgisi incelemesi sırasında bu fiillerin sadece kökleri ele alınmıştır. Anlam bilgisi bölümünde de bu fiillerin sadece köklerinin anlamı incelenmiştir.

Kırgız Türkçesinde Kökleri Başka Kelimelerde Yaşayan Köktürkçe

Fiiller:

Kökt. ay- "söylemek"	Kırg. ayt- < *ay-t-
Kökt. ba- "bağlamak"	Kırg. bayla- < *ba-y-la-
Kökt. ıd- "göndermek"	Kırg. iter- < *it-er-
Kökt. kız- "kızmak"	Kırg. kızı- < *kız-ı-
Kökt. sı- "kırmak"	Kırg. sındır- < *sı-n-dır-
Kökt. tir- "yaşamak"	Kırg. tiril- < *tir-i-l-
Kökt. tokı- "vurmak"	Kırg. tokmokto- < *tok(ı)-mok-to-
Kökt. tor- "açlıktan ölmek"	Kırg. toruk < *tor-u-k
Kökt. tu- "kapanmak"	Kırg. tuman < *tu-man
Kökt. tüke- "tamamlamak"	Kırg. tügöt- < *tügö-t-
Kökt. yet- "yedmek"	Kırg. cetele- < *cet-e-le-

Türkiye Türkçesinde Kökleri Başka Kelimelerde Yaşayan Köktürkçe

Fiiller:

Kökt. ay- "söylemek"	TT. ayt- < *ay-t-
Kökt. ba- "bağlamak"	TT. bağla- < *ba-ğ-la-
Kökt. tir- "yaşamak"	TT. diril- < *dir-i-l-
Kökt. tokı- "vurmak"	TT. tokmak < *tok(ı)-mak
Kökt. tu- "kapanmak"	TT. duman < *du-man
Kökt. tüke- "tamamlamak"	TT. tüket- < *tüke-t-
Kökt. yaz- "hata etmek"	TT. yazık < *yaz-ı-k

2. "Ses Bilgisi" bölümünde Köktürkçeden Kırgız Türkçesine ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiillerdeki ses değişiklikleri incelenmiştir.

a. Köktürkçeden Kırgız Türkçesine geçmiş olan 141 fiilin içinden 81 fiil çeşitli ses değişikliklerine uğramıştır. Toplam 60 fiil hiç ses değişikliğine uğramamıştır (Bu 60 fiilin içinden 33 fiil hem Türkiye Türkçesine de ses değişikliğine uğramadan geçmiştir).

b. Türkiye Türkçesindeki 149 fiilin içinden ise 87 fiilde çeşitli ses değişiklikleri görülmekte ve toplam 62 fiil hiç ses değişikliğine uğramadan yaşamaktadır (Bu 62 fiilin içinden 33 fiil hem Kırgız Türkçesinde de ses değişikliğine uğramamıştır).

c. Köktürkçeden hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesine geçmiş olan ortak 129 fiilin içinden ses değişikliğine uğramadan yaşayan 33 fiil tespit edilmiştir.

3. “Anlam Bilgisi” bölümünde Köktürkçeden Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiillerdeki anlam değişimleri incelenmiştir.

a. Köktürkçeden Kırgız Türkçesine geçmiş olan 141 fiilin içinden 69 fiil anlam değişikliğine uğramamıştır (Bu 69 fiilin içinden 50 fiil hem Türkiye Türkçesinde de anlam değişikliğine uğramamıştır). Toplam 72 fiil çeşitli anlam değişikliklerine uğramıştır. Bu 72 fiilin içinden 42 fiilde asıl anlamlarının yanında anlam genişlemesi ve 10 fiilde anlam daralması görülmektedir. Ayrıca 20 fiil asıl anlamlarından uzaklaşarak başka anlamlar kazanmıştır.

b. Köktürkçeden Türkiye Türkçesine geçmiş olan 149 fiilin içinden 64 fiil hiç anlam değişikliğine uğramadan yaşamaktadır (Bu 64 fiilin içinden 50 fiil hem Kırgız Türkçesinde de anlam değişikliğine uğramamıştır). Türkiye Türkçesinde toplam 85 fiil çeşitli anlam değişikliklerine uğramıştır. Bu 85 fiilin içinden 56 fiilde asıl anlamlarının yanında anlam genişlemesi ve 9 fiilde

anlam daralması görülmektedir. Bunun dışında 20 fiil asıl anlamlarını yitirerek başka anlamlara geçmiştir.

c. Köktürkçeden hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesine geçmiş olan ortak 129 fiilde ortak anlam değişimleri de görülmektedir. Metinlerden tespit edilmiş olan Köktürkçe fiillerin içinden 50 fiil hem Kırgız Türkçesi, hem de Türkiye Türkçesinde anlam değişikliğine uğramadan yaşamaktadır. Ortak olarak 35 fiil anlam genişlemesine ve 5 fiil anlam daralmasına uğramıştır. 5 fiil asıl anlamlarını yitirerek başka anlamlar kazanmıştır.

KAYNAKÇA

AKSAN, D. Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, Ankara 1971.

----- . "Köktürkçenin Sözvarlığı Üzerine", TDAY-Belleten, 1980-81, Ankara, 17-21.s.

----- . Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK, Ankara 1980.

----- . Türkçenin Sözvarlığı, Ankara 1996.

----- . Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Ankara 1998.

----- . En Eski Türkçe'nin İzlerinde, İstanbul 2000.

AMANJOLOV, A.S. Glagol'noe Upravlenie v Yazıke Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti. İns. Vost. Yazıkov pri Moskovskom Gosudarstvennom Universitete: Kaf. Tyurkskoy Filologii. Moskva 1963.

----- . Glagol'noe Upravlenie v Yazıke Drevnetyurkskih Pamyatnikov. Moskva 1969.

AYDAROV, G. Yazık Orhonskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti VIII veka. Alma-Ata 1971.

----- . Yazık Orhonskogo Pamyatnika Bilge-Kagana. AN KazSSR, İnst. Yaz., Alma-Ata 1966.

BANGUOĞLU, Tahsin. Türkçenin Grameri. İstanbul 1974.

BATMANOV, I. A. Sledi Govorov v Yazıke Pamyatnikov Orhono-Eniseyskoy Pis'mennosti. Kazanskiy Ordenotrudovogo Krasnogo Znamenı Gosudarstvenniy Universitet, Problemy Tyurkologii i İstorii Vostokovedeniya, Kazan 1964.

CLAUSON, G. An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford 1972.

EMRE, C. Türk Dilbilgisi, İstanbul 1945.

ERCİLASUN, A. B. "Bengütaş Edebiyatı", Büyük Türk Klasikleri, İstanbul 1985, 56-78.s.

----- Kutadgu Biliğ Grameri-Fiil, Ankara 1984.

ERGİN, M. Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1998.

----- Orhun Abideleri. Boğaziçi Yay., İstanbul 1970.

GABAIN, A.von. Alttürkische Grammatik. Leipzig 1941.

----- Eski Türkçenin Grameri. Çev: M. Akalın, TDK, Ankara 1995.

Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözdüğü. Redaktorlor; ABDULDAYEV, E., İSAYEV, D. Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til cana Adabiyat İnstitutu, "Mektep" Basması, Frunze 1969.

HACİEMİNOĞLU, N. Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, İstanbul 1991.

KONONOV, A.N. Grammatika Yazıkı Tyurkskih Runıçeskih Pamyatnikov VII-X vv., Leninigrad 1980.

KUDAYBERGENOV, S., TURSUNOV, A., SIDIKOV, S. Kırgız Adabiy Tiliñin Grammatikası, I. Bölüm, Fonetika cana Morfologiya, Kırgız İlimder Akademiyası Til cana Adabiyat İnstitutu, "İlim" Basması, Frunze 1980.

MAMITOV, C. Azırkı Kırgız Tili-Fonetika cana Leksikologiya, Bişkek 1999.

MALOV, S.E. Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti, Tekstı i İssledovaniya, Moskva-Leningrad 1951.

-----, Yeniseyskaya Pis'mennost' Tyurkov, Tekstı i Perevodı, AN SSSR, İnstitut Yaz., Moskva-Leningrad 1952.

-----, Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti Mongolii i Kırgizii, AN SSSR, İnstitut Yaz., Moskva-Leningrad 1959.

MELIORANSKIY, P. Pamyatnik v Çest' Kul-Tigina, Zap.Vost.Otd. İmp. R. Arh. Obş. BD. 12. Petersburg 1899.

NASILOV, D.M. K Voprosu o Perefrastıçeskih Sposobah Glagola v Drevnetyurkshih Yazıkah, AN SSSR, Voprosı Yaz. Moskva, 1960.

ORKUN, H.N. Eski Türk Yazıtları, TDK, Ankara 1987.

ORUZBAYEVA, B. O. Söz Kuramı, Bişkek 2000.

RADLOFF, W. Atlas der Altertümer der Mongolei, Saint-Petersbourg 1892-1899.

-----, Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Neue Folge,

Saint-Petersbourg 1897.

-----, Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei. Zweite Folge, Saint-Petersbourg 1899.

RÄSÄNEN, M. Versuch eines etimologischen Wörterbuchs der Türksprachen, Helsinki 1969.

SAMOYLOVIÇ, A.N. Materyalı Dlya Ukazatelya Literaturı Po Eniseysko-Orhonskoy Pismennosti. Trav. D La Sous-Section Troitzkossawsk-Kiahta, Sect. Du pays Amour la Soc. Imp. Russe de Géographie 15. 1912, (1914).

SEVORTYAN, E.V. Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov, Akademiya Nauk SSSR, Institut Yazıkıznaniya, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1974.

ŞERBAK, A.M. Grammatičeskiy Oçerk Yazıka Tyurkskih Tekstov X-XIII vv. İz Vostoçnogo Turkestana. AN SSSR, Inst. Yaz., Moskva-Leningrad 1961.

TEKİN, T. A Grammar of Orkhon Turkic. Indiana University Publication, Uralic and Altaic Series 69. Bloomington 1968.

-----, Orhon Yazıtları. TDK, Ankara 1988.

-----, Tunyukuk Yazıtı, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi-5, Ankara 1994.

-----, Orhon Yazıtları. SİMURG, İstanbul 1995.

-----, Orhon Türkçesi Grameri, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi-9, Ankara 2000.

-----, ÖLMEZ, M. Türk Dilleri, Ankara 1995.

THOMSEN, V. Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées. MSFOu,
Helsingfors 1896.

Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 1998.

Türkiye'de Halk Ağzından DERLEME SÖZLÜĞÜ, TDK, 1-12.c., Ankara
1963-1982.

UZUN, L. S. Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı, Ankara 1995.

YUDAHİN, K.K. Kırgızça-Orusça Sözdük, İzdatel'stvo "Sovetskaya
Ensiklopediya", Moskva 1965.

YUDAHİN, K. K. Kırgız Sözlüğü, Çev: A. Taymas, TDK, 2. baskı, 2 cilt,
Ankara 1988.

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle Köktürkçe fiiller tespit edilerek bu fiillerin Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki şekilleri bulunmuştur. Köktürkçeden Kırgız Türkçesine ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiiller ses ve anlam bilgisi bakımından karşılaştırılarak incelenmiştir.

“Giriş” bölümünde Köktürkçe ve başlıca ses özellikleri, Köktürkçe âbideler ve âbideler üzerine yapılan çalışmalar, Kırgız Türkçesi ve başlıca ses özellikleri, Türkiye Türkçesi ve başlıca ses özellikleri hakkında genel bilgiler verilmiştir.

“İnceleme” bölümü “Ses Bilgisi” ve “Anlam Bilgisi” adı altında iki ana bölümden oluşmaktadır. “Ses Bilgisi” bölümünde Köktürkçeden Kırgız Türkçesine ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiiller “Ünlülerle İlgili Ses Olayları”, “Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları”, “Kırgız Türkçesinde Uzun Ünlülerin Meydana Gelmesi” ve “Ses Değişimine Uğramayan Fiiller” adlı dört bölümde incelenmiştir. “Anlam Bilgisi” bölümünde ise fiiller “Anlam Değişimleri” ve “Anlam Değişmesine Uğramayan Fiiller” adı altında iki bölümde ele alınmıştır. Hem “Ses Bilgisi” bölümünde, hem de “Anlam Bilgisi” bölümünde Köktürkçeden Kırgız ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiiller ayrı ayrı incelenmiştir.

Ayrıca Köktürkçe fiiller, bu fiillerin Kırgız Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları gösterilen bir Köktürkçeden Kırgız ve Türkiye Türkçesine Fiillerin Karşılaştırmalı Tablosu verilmiştir. Tabloda bütün fiillerin âbidelerde geçtiği satır numaraları ve sözlüklerdeki sayfa numaraları gösterilmiştir.

“Sonuç” bölümünde Köktürkçeden Kırgız Türkçesine ve Türkiye Türkçesine geçmiş olan fiillerin sayısı, ses ve anlam değişmelerine uğrayan fiillerin sayısı açıklanarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamız, bibliyografya ile son bulmaktadır.

ABSTRACT

In this work first of all the Orkhun Turkish verbs have been identified and their forms in Kyrgyz and Turkey Turkish have been found. The verbs that passed from Orkhun Turkish to Kyrgyz and Turkey Turkish have been analysed on the basis of phonetics and semantic.

In **“Introduction”** a general information on Orkhun Turkish and its phonetics, Orkhun Turkish monuments and researches that have been done upon these monuments, Kyrgyz Turkish and its phonetics, Turkey Turkish and its phonetics have been given.

“Analysis” part consists of two main chapters that is **“Phonetics”** and **“Semantic”**. In the chapter **“Phonetics”** the verbs that passed from Orkhun Turkish to Kyrgyz and Turkey Turkish have been analysed in the following four chapters: “Phonetic phenomena related to vowels”, “Phonetic phenomena related to consonants”, “Eruption of Long Vowels in Kyrgyz Turkish” and “Verbs that experienced phonetic transformation”. In the chapter **“Semantic”** verbs have been evaluated in two chapters that is “Semantic Transformation” and “Verbs that did not experience semantic transformation”. Both in the “Phonetics” and “Semantic” chapters the verbs that passed into Kyrgyz and Turkey Turkish from Orkhun Turkish have been analysed separately.

Moreover, a **comparative table of the Kyrgyz and Turkey Turkish verbs from Orkhun Turkish has been given**. In the table passage numbers of the verbs in the monuments and their page numbers in dictionaries have been given.

In the **“Conclusion”** the number of Orkhun Turkish verbs that passed into Kyrgyz and Turkey Turkish and the number of the verbs that experienced phonetic and semantic transformation have been given and analysed.

The work is finalised by the bibliography.